

T.C.
İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ ÇERÇEVESİNDE
LNG'NİN ROLÜ VE TÜRKİYE

Yüksek Lisans Tezi

Eyüp ARATAY

131302121

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İ. Yaşar HACISALİHOĞLU

İSTANBUL, 2017

T.C.
İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalı SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi EYÜP ARATAY “ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ ÇERÇEVESİNDE LNG’NİN ROLÜ VE TÜRKİYE” adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 23/01/2017 tarih ve 2017/2 - 8 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 07/02/2017

Öğretim Üyesi Adı ve Soyadı		İmzası
1.	Tez Danışmanı Prof. Dr. İ. Yaşar HACISALİHOĞLU	
2.	Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI	
3.	Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hüdayi SAYIN	

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Enerji Arz Güvenliği Çerçevesinde LNG'nin Rolü ve Türkiye

Eyüp ARATAY

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Dünya üzerinde enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı nedeniyle enerji arz güvenliği kavramı ve bu konuda alınacak tedbirler tüm devletler açısından birincil ekonomik öneme sahip bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Bu durumun en önemli nedeni ise, enerjinin toplumun işleyişi ve endüstriyel rekabet açısından sürekli ve uygun fiyatlı enerji tedarikinin şart olmasıdır.

Dünya üzerindeki bu eşitsiz dağılım ve enerjiye ilişkin arz ve talep durumu, devletlerarası bir perspektif arz etmekte ve çoğu zaman devletler ile yabancı yatırımcıların karşı karşıya gelmesi nedeniyle uluslararası ilişkileri de şekillendiren bir boyut kazanmaktadır.

Bu tez kapsamında enerji arz güvenliği uluslararası ilişkilerin dört yaklaşımı çerçevesinde irdelenmektedir. Bu çerçevede sırasıyla realist, kurumsal, yeni ekonomik ve uluslararası politik ekonomi yaklaşımları çerçevesinde devletlerin enerji arz güvenliğine ilişkin yaklaşımları incelenmiştir.

Tezin esas olarak incelediği alan ise, yukarıdaki yaklaşımlar çerçevesinde, enerji arz güvenliği kavramını kaynak, güzergâh, altyapı güvenliği açısından değerlendirerek, risklerin minimize edilmesi açısından LNG'nin önemidir.

Sonuç olarak ise, LNG'nin Türkiye'nin arz güvenliğinin sağlanmasındaki rolü tartışılmaktadır. Ülkemiz coğrafi konumu itibariyle, dünya petrol ve doğal gaz kaynaklarının dörtte üçüne yakınlığa sahiptir. Bununla birlikte, özellikle Orta Doğu bölgesindeki söz konusu kaynaklara sahip olan devletler, siyasi istikrarsızlıklara da konu olmaktadır. Bu nedenle, enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından Türkiye'nin geliştireceği stratejilerin bölgenin özellikleri de dikkate alınarak geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu noktada, kaynağa sahip olan devlet ile tüketici devlet arasında uzun dönemli karşılıklı bağımlılık yaratan doğalgaz boru hatları ve bununla beraber transit riskleri Türkiye enerji ekonomisinin en önde gelen tartışma konusu olmuş ve hatta Türkiye'nin uluslararası ilişkiler politikalarını etkileyen bir faktör haline gelmiştir. Boru hatları ile meydana getirilen kaynak ve güzergâh riskleri özellikle İran ve Azerbaycan tarafında meydana gelen kısıt ve kesintiler ile çoğu endüstriyel bölgeyi tehdit eden nitelik arz etmektedir. Türkiye'nin özellikle doğal gaz tedarikinin yaklaşık yüzde elli beşini sağladığı Rusya ve boru hattı ile tedarik sağladığı diğer bir ülke olan İran politik risk açısından sahip oldukları konum sebebiyle, son yıllarda Türkiye'nin enerji politikalarında yeni alternatiflerin geliştirilmesi gereğini doğurmuştur.

Bu kapsamda, Akdeniz, Ege ve Karadeniz'e sahildar olan Türkiye açısından LNG gibi dünya pazarlarından tedariki sağlanabilen bir kaynağın kullanımının enerji arz güvenliği bağlamında önemli bir destek oluşturduğu sonucuna varılmaktadır. Bu çerçevede, geliştirilebilecek yüzen LNG terminali gibi yeni projelerin uluslararası deniz hukuku, seyrüsefer serbestisi açısından boğazlar hukuku açısından değerlendirilmesinin gereği ortaya çıkmaktadır. Tez son olarak ise, AB'ye uyum süreci çerçevesinde LNG yatırımlarına ilişkin hukuki çerçevenin nasıl olması gerektiği de dikkate değer diğer bir husus olarak irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Uluslararası İlişkiler, Doğal Gaz, LNG, Enerji Arz Güvenliği, Uluslararası Politik Ekonomi

ABSTRACT

Masters Dissertation

The Role of LNG from the Perspective of Energy Security and Turkey

Eyüp ARATAY

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Institute of Social Sciences

International Relations Department

Uneven distribution of energy resources globally has resulted in the prioritisation of energy security and the means of assuring security of supply in the agendas of the states. The most important reason for this situation is that reliable and low cost energy is a necessary condition for the functioning of the society and the industry.

This uneven distribution and demand and supply condition of energy resources presents an intergovernmental perspective and shapes international relations as states and foreign investors come across each other to undertake energy investments.

Throughout this dissertation, energy security will be scrutinised according to four schools of international relations. These schools are realistic, institutional, new political economics from the perspective of energy and international economy politics respectively.

The main focus of the dissertation is the analysis and the role of LNG as a possible means to decrease source, route and infrastructure related risks.

In conclusion, the role of LNG for the security of energy supply in Turkey is discussed. Turkey is close to 75 percent of energy resources globally due to the geographical positioning. Though, especially Middle Eastern states possessing these resources are generally under political instability. Accordingly it is imperative that Turkey has to develop its energy strategies with this awareness. From this perspective, oil and gas pipelines that create a long term dependence and transit risks has been the focal point of energy security discussions of Turkey and even affected international relations. Source and route risks as a result of oil and gas pipelines has reached a status that threatens important industrial zones especially due to technical and non-technical supply failures of Iran and Azerbaijan. Due to dependence of almost 60 percent to Russia and politically risked Iran, Turkey has to create new alternatives in energy politics.

Within this scope, LNG is an important support for energy security in Turkey as the country has the capacity to import from Mediterranean, Aegean and Black Sea regions. New projects like floating LNG terminals have been discussed from the perspective of the law of straits, international maritime law and navigation regulations throughout the dissertation. Finally the frame of law to regulate LNG investments from the perspective of EU accession is analysed.

Keywords: Energy, International Relations, Natural Gas, LNG, Energy Supply Security, International Economy Politics

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye için enerji arz güvenliği çerçevesinde LNG'nin rolü ele alınmış ve uluslararası ilişkiler teoremleri ile arz güvenliği ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.

Öncelikle tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan Yeni Yüzyıl Üniversitesi Rektörü değerli danışman hocam Prof. Dr.İ.Yaşar HACISALİHOĞLU'na sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Yönlendirmeleri ve kaynak konusunda destekleri nedeniyle Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK) yöneticilerine, başkanı olduğum SSGDD-Sıvılaştırılmış ve Sıkıştırılmış Doğal Gazcılar Derneği yöneticilerine teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, Ocak, 2017

Eyüp ARATAY

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER YAKLAŞIMLARI BAĞLAMINDA ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ.....	4
2.1. Realist Yaklaşım Çerçevesinde Enerji Arz Güvenliği	4
2.1.1. Enerji Arz Güvenliğine Genel Bakış	5
2.1.2. Petrol ve Doğal Gaz Jeopolitiği	7
2.2. Kurumsal Yaklaşım Çerçevesinde Enerji Arz Güvenliği.....	11
2.2.1. İşbirliği Hedefli Uluslararası Kuruluşlar	12
2.2.2. Bağlayıcı Kurallar Öngören Hukuki Rejimler	13
2.3. Yeni Ekonomik Yaklaşım Çerçevesinde Enerji Arz Güvenliği	17
2.3.1. Enerji ve Uluslararası Karşılıklı Bağımlılık	17
2.3.2. Doğal Gaz Piyasaları Regülasyon ve Güvenlik	19
2.4. Politik Ekonomi Yaklaşımı Çerçevesinde Enerji Arz Güvenliği	22
2.4.1. Enerji Arz Güvenliğinin Yapısalcılık Çerçevesinde Analizi	22
2.4.2. Petrol ve Doğal Gaz Üretici Ülkelerin Etkinliği.....	24
3. ULUSLARARASI ENERJİ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI.....	26
VE LNG	26
3.1. Genel Anlamda Enerji Güvenliği	26
3.1.1. Enerji Güvenliği Kavramına Yönelik Yaklaşımlar.....	26
3.1.2. Enerji Arz Güvenliğinin Karakteristik Özellikleri.....	30
3.1.3. Enerji Güvenliğinin Unsurları.....	30
3.2. LNG Piyasasının Özellikleri.....	33
3.2.1. LNG Endüstrisinin Yapısı.....	34
3.2.2. Dünya LNG Piyasasının Gelişimi.....	38
3.2.3. LNG'nin Enerji Arz Güvenliğine Etkileri	40

4. TÜRKİYENİN ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI BAĞLAMINDA LNG	47
4.1. Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği	47
4.1.1. Genel Görünüm.....	47
4.1.2. Türkiye'nin İçerisinde Olduğu Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri	48
4.1.3. Türkiye'yi Çevreleyen Petrol ve Doğal Gaz Projelerine İlişkin Gelişmeler	59
4.2. Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliğinin Temininde LNG Önerisi	70
4.2.1. Uluslararası Deniz Hukuku Açısından Türkiye İçin LNG Proje Önerilerinin Değerlendirilmesi.....	70
4.2.2. Boğazlar Hukuku Açısından Türkiye İçin LNG Proje Önerilerinin Değerlendirilmesi	72
4.2.3. AB Müktesebatına Uyum Çerçevesinde LNG Düzenlemeleri	74
5. SONUÇ	77
6. KAYNAKLAR.....	81

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil 1. 2010 yılında Avrupa Birliği, İsviçre ve Balkan Ülkelerine Doğal Gaz Sağlayabilecek Ülkelerin Tedarik Potansiyeli (European Commission).....	20
Şekil 2. 2014 yılı Rusya ve Doğal Gaz İthalatçı Ülkeler (Dünya Ticaret Örgütü)	27
Şekil 3. 2013 yılı Dünya LNG Ticareti ve Rotalar (IGU Uluslararası Gaz Birliği)	35
Grafik 1. Yıllara Göre LNG Fiyat Ortalaması (Dünya Bankası)	41
Şekil 4. 2015 yılı itibariyle Avrupa'daki LNG Terminalleri (Thierry Deschuyteneer, Gas Infrastructure Europe)	45

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

ACER: Avrupa Enerji Regölatörleri Ajansı

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BTC: Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı

BTE: Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

ENTSO: Avrupa İletişim Sistemleri İşletmeciler Ağı

LNG: Liquefied Natural Gas- Sıvılaştırılmış Doğal Gaz

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

TAGP: Trans-Asia Gas Pipeline – Trans-Asya Doğal Gaz Hattı Projesi

TANAP: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TAP: Trans-Adriyatik Boru Hattı

THBH: Trans Hazar Boru Hattı

1. GİRİŞ

Doğal kaynakların dünya coğrafyasındaki eşitsiz dağılımı ve ülkelerin enerji ihtiyaçları dikkate alındığında enerji güvenliğinin sağlanmasının özellikle gelişmiş ekonomilerin sürdürülebilirliği açısından elzem olduğu açıktır. Avrupa Birliği'nin 2050 Enerji Stratejisi Belgesinde ifade edildiği üzere “*İnsanların refahı, endüstriyel rekabet ve toplumun genel işleyişi güvenli, sürdürülebilir ve uygun fiyatlı enerji tedarikine dayanmaktadır*” (Avrupa Komisyonu, 2011). Bu kapsamda, çoğu enerji açığı olan, özellikle petrol ve doğal gaz açısından enerji ithal bağımlılığı yüksek olan devletlerin enerji ihtiyacının karşılanabilmesi devletleri ve/veya yabancı yatırımcıları karşı karşıya getirmekte ve enerji ihtiyacının karşılanması kaçınılmaz olarak uluslararası bir boyut kazanmaktadır.

Özellikle 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizlerinden sonra enerji arz güvenliğinin uluslararası ilişkiler yaklaşımları ile açıklanmasına ilişkin tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bu kapsamda, enerji arz güvenliğinin uluslararası ilişkilerin dört yaklaşımı açısından irdelenmesi mümkündür. Bu nedenle, bu çalışmanın birinci bölümünde söz konusu dört yaklaşım açısından enerji arz güvenliğinin nasıl ele alındığının çerçevesi ortaya konulacaktır. Bu çerçevede, Realist yaklaşım kapsamında enerji üreten ülkeler ile enerji tüketen ülkeler arasındaki yapısal dengesizliklere değinilecek, sanayileşmiş devletlerin enerjide ithal bağımlılığı ve enerji arz güvenliğinde gösterdikleri kırılganlıklar ile üretici devletlerdeki siyasi istikrarsızlıkların enerji arz güvenliğine etkisi petrol ve doğal gaz jeopolitiği çerçevesinde ele alınacaktır. İkinci olarak ise, kurumsal yaklaşım ve bu çerçevede enerji arz güvenliğine ilişkin görevleri olan uluslararası kuruluşların etkisi ve etkinliği irdelenecektir. Üçüncü olarak ise, literatürde yeni yeni gündeme gelen “enerji açısından yeni ekonomi” yaklaşımı çerçevesinde devletlerin birbirine olan ekonomik bağımlılığı enerji özelinde ele alınacaktır. Bu kapsamda, enerji ticaretindeki karmaşık ilişkilerin uluslararası politikalar üzerinde etkileri, küreselleşme çerçevesinde yayılan de-regülasyon ve yabancı yatırım rejimlerine ilişkin trendler irdelenecektir.

Son olarak ise, uluslararası politik ekonomi yaklaşımı çerçevesinde milliyetçilik ve liberalizm gibi ekonomik yaklaşımların uluslararası rejimin ve arz güvenliğini nasıl etkilendiği ele alınacaktır.

Enerji arz güvenliği kavramı içerisinde yer alan hususlar devletlerin dış politika önceliklerinin belirlenmesinde önem arz etmektedir. Bu çerçevede, arz güvenliğine ilişkin risklerin kaynakların belirlenmesi, etkinin kapsamının belirlenmesi, etkinin süresi ve sonuçlarının ortaya konması, riskin tekliği çokluğu, kesinliği gibi çeşitli boyutların ele alınması önem arz etmektedir. Bu çerçevede, enerji arz güvenliği açısından kaynak, güzergâh ve risklerini büyük ölçüde asgari düzeye indiren LNG yatırımları dikkate değer nitelik arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın ikinci bölümünde arz güvenliğini sağlamak açısından LNG'nin rolü irdelenecektir, zira enerji politikaları oluşturulurken ve LNG'nin enerji portföyü içerisinde yer almasını sağlayacak çeşitli düzenlemeler yapılırken LNG piyasasının yapısı ve gelişimin de dikkate alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin sağlanması hususunda LNG'nin oynayabileceği rol üzerine bir öneri yapılacaktır. Türkiye, dünya petrol ve doğal gaz kaynaklarının dörtte üçüne büyük coğrafi yakınlığa sahiptir, bununla birlikte anılan bölge, siyasi istikrarsızlıklara da konu olmaktadır. Bu nedenle, enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından Türkiye'nin geliştireceği stratejilerin bölgenin özellikleri de dikkate alınarak geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda, üretici devlet ile tüketici devletler arasında uzun dönemli karşılıklı bağımlılık yaratan doğal gaz boru hatları ve transit riskleri Türkiye açısından son yıllarda yaşanan doğal gaz kesintileri çerçevesinde artan öneme sahip olmuştur. Türkiye'nin özellikle doğal gaz tedarikinin yaklaşık yüzde altmışını sağladığı Rusya ve boru hattı ile tedarik sağladığı diğer bir ülke olan İran politik risk açısından sahip oldukları konum sebebiyle, son yıllarda Türkiye'nin enerji politikalarında yeni alternatiflerin geliştirilmesi gereğini doğurmuştur. Bu kapsamda, Akdeniz, Ege ve Karadeniz'e sahildar olan Türkiye açısından LNG gibi dünya pazarlarından tedariki

sağlanabilen bir kaynağın kullanımı için yeni yatırımların yapılmasının gerekli olacağı dűşünűlmektedir.

Bu çerçevede, geliřtirilebilecek yűzen LNG terminali gibi yeni projelerin uluslararası deniz hukuku, seyrűsefer serbestisi açısından bođazlar hukuku açısından deđerlendirilmesinin geređi ortaya çıkmaktadır. Son olarak ise, AB'ye uyum sűreci çerçevesinde LNG yatırımlarına iliřkin hukuki çerçevenin nasıl olması gerektiđi de dikkate deđer diđer bir husus olarak irdelenecektir.

2.ULUSLARARASI İLİŞKİLER YAKLAŞIMLARI BAĞLAMINDA ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ

Enerji arz güvenliği kavramının özellikle 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri sonrasında daha da dikkat çekici hale geldiğini söylemek mümkündür (Chouchri, 1977). Bu çerçevede, enerji arz güvenliğinin uluslararası ilişkiler yaklaşımları ile açıklanmasına ilişkin tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Enerji arz güvenliğinin uluslararası ilişkilerin dört yaklaşımı açısından irdelenmesi mümkündür. Realist yaklaşım kapsamında enerji üreten ülkeler ile enerji tüketen ülkeler arasındaki yapısal dengesizliklere değinilecektir. Bu perspektifte, sanayileşmiş devletlerin enerjide ithal bağımlılığı ve enerji arz güvenliğinde gösterdikleri kırılganlıklar ile enerjiye sahip devletlerdeki siyasi istikrarsızlıkların enerji arz güvenliğine etkisi petrol ve doğal gaz jeopolitiğinin odak konusu olmaktadır.

İkinci olarak, kurumsal yaklaşım ve bu çerçevede enerji arz güvenliğine ilişkin görevleri olan uluslararası kuruluşların etkisi ve etkinliği gündeme gelmektedir. Üçüncü olarak ise, literatürde yeni yeni gündeme gelen “enerji açısından politik ekonomi” olarak ifade edilen yaklaşım çerçevesinde devletlerin birbirine olan ekonomik bağımlılığı enerji özelinde belirleyici olmaktadır. Bu kapsamda, enerji ticaretindeki karmaşık ilişkilerin uluslararası politikalar üzerinde etkileri, küreselleşme çerçevesinde yayılan de-regülasyon, yabancı yatırım rejimlerine ilişkin trendler ön plana çıkmaktadır. Son olarak ise, uluslararası politik ekonomi yaklaşımı çerçevesinde milliyetçilik ve liberalizm gibi ekonomik yaklaşımların uluslararası rejimin ve arz güvenliğini nasıl etkilendiği tartışma konusu olmaktadır.

2.1. Realist Yaklaşım Çerçevesinde Enerji Arz Güvenliği

Realist yaklaşım çerçevesinde enerji arz güvenliği değerlendirilen bu bölümde, konu uluslararası ilişkiler özelinde incelenecek olup, özellikle petrol ve doğal gaz jeopolitiği çerçevesinde devletlerarası ilişkiler ele alınacaktır.

2.1.1. Enerji Arz Güvenliğine Genel Bakış

Günümüzde serbestleşmiş doğal gaz piyasalarının üç temel politika önceliği bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunlar; rekabet, sürdürülebilirlik ve arz güvenliğinin teminidir. Söz konusu üç öncelik birbiri ile etkileşim içerisinde olup tamamlayıcı nitelik arz etmektedir.

Zira rekabetçi piyasalar yatırımlar için gerekli sinyalleri verir, bunun sonucunda ise ekonomik açıdan en verimli olacak şekilde arz güvenliğinin sağlanması mümkün olur. Arz güvenliği enerji politikalarının çekirdeğini oluşturmaktadır. Hem kısa hem de uzun vadede adil ve istikrarlı fiyatlarla enerji arzının sağlanması güçlü ve tutarlı enerji politikalarının ayrılmaz parçasıdır. Enerji arz güvenliği çok boyutlu bir kavram olması nedeniyle, tek bir cümle ile tanımlanması güçtür. Bununla birlikte bu kavramın unsurlarından yola çıkarak açıklanması mümkündür. Bu kapsamda, en genel anlatımla arz güvenliğinin üç unsurdan oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki yeterliliklerdir. Yeterlilik meta olarak enerji ve bu enerjiyi taşıyacak ya da depolayacak alt yapının yeterliliğini ifade eder. Diğer bir unsur ise ekonomik karşılanabilir fiyatlardır. Son olarak ise enerji arzının sürekliliği arz güvenliğinin bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu unsur da kesinti ve kısıntı olmaksızın arzın sürekliliğinin teminat altına alınmasıdır (Gas Transmission Europe, 2005).

Artan enerji talebinin karşılanmasına yönelik olarak enerji kaynaklarının arz portföyündeki oranları, yerli enerji kaynaklarına dayalı üretim yapılmasına ilişkin öngörülen devlet yardımları, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıt kaynaklarının aranmasına ve kullanımının yaygınlaştırılmasına ilişkin çalışmalar, nükleer enerjinin kullanılması tercihi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının teşviki, çevrenin korunmasına ilişkin yapılan düzenlemeler, arz güvenliğinin sağlanmasına ilişkin ulusal tercihler ve politika önceliklerinin sonucunda şekillenmektedir (United Nations Europe Gas Centre Commission, 2003).

Dünya çapında artan enerji talebi ile orantılı olarak devletlerin enerji yatırımlarına olan ihtiyaçları gün geçtikçe artmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı verileri ışığında sadece 2013 yılında, dünya genelinde enerji tedarik zincirinin tüm halkaları hesaba katıldığında artan enerji talebinin karşılanmasına yönelik olarak yaklaşık 1,6 trilyon ABD Doları yatırım yapılmıştır. Bu meblağ 2000 yılında yapılan enerji yatırımları ile karşılaştırıldığında ise iki katı aşkın bir büyüme arz etmiştir (International Energy Agency, 2014).

Söz konusu yatırım ihtiyacının büyüklüğü dikkate alındığında, anılan yatırımların gerçekleştirilebilmesi için sınır ötesi sermaye hareketliliğine ihtiyaç olduğu açıktır (Bressand, 2009). Küreselleşme olgusu enerjiye ilişkin ticaretin, yatırımların, işgücünün ve hizmetlerin küresel ölçüde şekillendiği bir yapıyı beraberinde getirmiştir.

Uluslararası ilişkiler yaklaşımları çerçevesinde enerji arz güvenliğinin açıklanması çabaları içerisinde realist yaklaşımın önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşım geleneksel anlamda “uluslararası güvenlik” kavramı çerçevesinde enerji güvenliğini de ele almaktadır. Güvenlik kavramını ise “savunma” veya “taarruz” noktasından değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede, savunma konumunun güvenliği tehlikeye atan olgulara karşı geliştirilebileceği, taarruz konumunun ise diğer aktörlere nazaran faydanın azami düzeye çıkartılması yolu ile elde edilebileceğini söylemek mümkündür (Grafstein, 2002).

Waltz’e göre uluslararası güvenlik genel anlamda toplumun anarşik yapısına karşı savunma niteliği ağır basan bir kavram olmakla birlikte, enerji güvenliği söz konusu olduğunda taarruz niteliği sanayileşmiş devletler açısından ön plana çıkmaktadır. Zira enerji arz güvenliğini sağlamak 1970’li yıllardan bu yana sanayileşmiş batılı ekonomilerin yumuşak karnı olagelmiş, bu nedenden ötürü sanayileşmiş devletler, enerji jeopolitiği çerçevesinde enerji güvenliğine yönelik uzun erimli stratejiler geliştirmeye ve sürdürmeye yönelmiştir (Waltz, 1979).

Realist yaklaşımı benimseyen ve devletlerin güvenlik algılarının uluslararası düzene hâkim olan anarşiye karşı geliştirildiğini kabul eden Kopenhag Ekolü görüşleri uyarınca, “güvenlik” tehdidin doğal bir sonucu olmayıp, tehdit algısının yarattığı politik bir yaklaşım olan “güvenliğin sağlanması” yönüyle ele alınmalıdır (Buzan, et al., 1998). Öte yandan yine bu yaklaşım çerçevesinde güvenliğin farklı boyutları olduğu kabul edilmektedir. Bunlar; politik, askeri, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlardır (Buzan, 1991). Bu kapsamda, Kopenhag ekolü açısından enerji arz güvenliği, güvenlik algısı içerisinde farklı bir boyut olarak ele alınmamış, güvenliğin diğer unsurları ile iç içe kabul edilmiştir.

Bu çerçevede, politik açıdan devletlerin kendi kendilerine yetme gerekliliği prensibi ile enerji arz güvenliğinin varlığı bir gereklilik olarak kabul edilmekte; devletlerin ekonomik varlıkları, askeri kabiliyetleri ve doğal kaynakların korunması ile ekonomik açıdan sürdürülebilirlik boyutlarında enerji arz güvenliğinin varlığı bir etken olmaktadır. Öte yandan, söz konusu ekol görüşleri uyarınca politik açıdan güvenlik kavramı uluslararası (inter-national), bölgesel (regional), ulusal (national) ve iç (internal) güvenlik boyutları ile almaktadır. Bu kapsamda, enerji arz güvenliği açısından ise en önemli boyut bölgesel (regional) boyut olarak kabul edilmektedir (Buzan, 1991). Bu yaklaşım çerçevesinde tarihi perspektifte, enerji arz güvenliğine yönelik olarak Orta Doğu, Orta Asya ve Avrasya gibi bölgeler önem arz etmiştir. Enerji arz güvenliği kavramının bölgesel boyutu özellikle petrol ve doğal gaz ticareti çerçevesinde uluslararası ilişkileri etkileme açısından özel bir öneme sahip olagelmıştır.

2.1.2. Petrol ve Doğal Gaz Jeopolitiği

Petrol her ne kadar, ekonominin genel arz talep kurallarının geçerli olduğu bir mal olsa da aynı zamanda politik niteliği çok yüksek olan bir mal niteliğine sahiptir. Bu durum ise petrole ilişkin ekonomik değerlendirmelerin daimi olarak politika süzgecinden geçirilmesini ve piyasa performansı, fiyat, yatırım ve fizibilite kararlarının jeopolitik değerlendirmelerin yapılmasını gerektirmektedir.

Diğer yandan petrol kaynak bölgelerindeki politik gelişmeler, bölgedeki petrol piyasasına hâkim yapıyı ve ticari ilişkileri de doğrudan etkilemiştir. Örneğin 1973 yılı öncesi dönemde, özellikle Orta Doğu'da Batılı petrol şirketleri imtiyaz sahibi statüsü ile yer almakta ve varlıklara sahip olmaktaydı. 1973 sonrası süreçte ise, petrol şirketleri ile petrol üretici ülkeler arasındaki ilişki daha ticari nitelik kazanmakta ve üretici ülkelerin eli daha güçlenmektedir.

Özellikle *“petrol jeopolitiği, uluslararası enerji güvenliği algısının oluşmasında en önemli etken olmuştur belirlemesini”* yapmak mümkündür. Bu kapsamda, 1956 ve 1973 yılları arasında Orta Doğu kaynaklı petrole bağlı olarak yaşanan petrol krizleri enerji ticaretinde uluslararası enerji güvenliğinin sağlanması fikrini ateşlemiştir.

Bu kapsamda, 1956 yılındaki gelişmeler paralelinde petrol jeopolitiğinin uluslararası ilişkiler ve dünya ticaretini etkilemesinin ilk önemli örneğinin yaşandığını söylemek mümkündür. 1956 yılında yaşanan kriz, Mısır'ın uluslararası petrol şirketlerinin faaliyetlerini durdurarak mallarını devletleştirmesi ve Avrupa'nın 69 milyon ton petrol ihtiyacının taşındığı Süveyş Kanalı'nı kapatması ile tetiklenmiştir (Haighighi, 2006). Müteakiben, Birleşik Krallık ve Fransa misilleme olarak Mısır'ın hesaplarına el koymuş ve İsrail'in de katılımı ile oluşan üçlü ittifak Süveyş Kanalı'na saldırmıştır. Birleşmiş Milletler Kararı uyarınca yapılan ateşkes ile saldırı sonlansa da, petrol ticaretinde yaşanan bu kesintinin Avrupa ekonomisine büyük olumsuz etkisi olmuştur.

Süveyş Kanalı'nın ablukaya alınması ikinci olarak 1967 yılındaki İsrail-Arap Savaşı olarak da bilinen 6 Gün Savaşlarında gündeme gelmiştir. Her ne kadar uzun ve derin etkileri olmasa da bu süreçte de uluslararası ilişkilerde yaşanan gerginlik enerji ticaretini olumsuz yönde etkileyecek bir tehdit konumuna gelmiştir. Kimi Arap

devletleri, İsrail politikalarını destekleyen bazı devletlere¹ petrol ihracatını belirli bir süre durdurma cihetine gitmiştir.²

Tüm bu gelişmelerin ardından, literatürde 1973 petrol krizi olarak anılan süreç yaşanmış ve enerji ticareti uluslararası ekonomik düzeni etkileyecek şekilde adeta bir silah olarak tekrar kullanılmıştır. Yine bu krizin de, Arap-İsrail uyuşmazlıkları üzerine bina edilen politikaların bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim krizin başlangıcı 1967 yılından beri İsrail tarafından ele geçirilmiş olan toprakların geri alınması yönündeki Mısır ve Suriye taleplerine dayanmaktadır. İzleyen süreçte petrol ihraç eden Arap ülkeleri, İsrail söz konusu topraklardan çekilmedikçe batılı ülkelere petrol ihracatını kademeli olarak azaltacaklarını açıklamıştır. Bu gelişmeler sonucunda, Avrupa’da petrol fiyatları dört kat artmış, bu durum ekonomik durgunluğu tetiklemiş ve Batılı ekonomiler açısından büyük bir etki yaratmıştır.

1973 petrol krizinin birçok önemli sonucu olmuştur. Bunların başında önceki petrol ambargolarından farklı olarak bu sefer enerji arzının azaltılmasının Batı açısından önemli bir silah olarak kullanılabildiği görülmüştür. Bu tehdit karşısında batı ülkeleri enerji güvenliğini sağlamak amacıyla enerji arz güvenliği politikaları geliştirmeye gitmiştir. Söz konusu politikaların çok boyutlu niteliği ise Batılı devletlerin bölge ülkeleri ile geliştirdikleri ilişkilerin arka planını şekillendirmesi olmuştur. Bunun yanında batılı devletler petrol stoklarının geliştirilmesi³, enerji alanında işbirliği yapılması yönünde yapısal araçlar da geliştirme cihetine gitmişlerdir.

Kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir kısmını barındıran Orta Doğu Bölgesi petrol ve doğal gaz jeopolitiğinde 1940’lardan bu yana neredeyse en önemli yeri tutmuştur demek mümkündür. Petrol ve doğal gaz rezervleri açısından zengin olan Kuzey Denizi ve Güney Amerika’daki sahaların bu kadar uzun süre ve benzer bir ağırlığı koruyamadığını söylemek yerinde olacaktır.

---

¹ ABD, Birleşik Krallık, Batı Almanya.

² Abu Dhabi, Cezayir, Bahreyn, Mısır, Irak, Kuveyt, Libya, Katar, Suudi Arabistan, Lübnan, İsrail.

³ AB ve UEA Stok Düzenlemeleri.

Orta Doğu Bölgesinin enerji jeopolitiğindeki rolü 1940'lardan, başka bir ifade ile II. Dünya Savaşından bu yana belirleyici nitelikte olmuştur.

Tarihi bir perspektifte Orta Doğu'daki çeşitli gelişmeler özellikle bu bölgenin enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan Batı ekonomilerinin enerji güvenliğine ilişkin doğrudan yahut dolaylı olarak tehdit oluşturmuştur. Nitekim bölgede yaşanan kimi olaylar petrol fiyatlarını doğrudan etkileyerek fiyat artışı yaratmış, kimi olaylar ise petrol endüstrisinin bölgede ve dünyadaki yapısının şekillenmesinde önemli etkiler doğurmuştur.

Bu kapsamda, 1950'li yıllarda Süveyş Kanalı'nın kapatılması, 1967 ve 1973 yıllarında Arap-İsrail Savaşları, 1979'daki İran Devrimi, 1980-88 yılları arasındaki İran-İrak Savaşı, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i İşgali, 2010 yılından sonra etkisini gösteren Arap Baharı ve yansımaları bölgedeki gelişmelerin dünya ölçeğinde etkisini gösterdiği olaylar olmuştur.

Orta Doğunun istikrarsız yapısı, bölge petrol ve doğal gazına bağımlı olan batılı devletlerin enerjide dışa bağımlılıklarını azaltmaya yönelik tedbirler geliştirmeye ve politikalar oluşturmaya zorlamıştır.

Petrol ve doğal gaz kaynakları açısından Orta Doğu Bölgesine bağımlılığın yanı sıra, Rusya da özellikle Avrupa ülkeleri açısından hem önemli bir kaynak hem de önemli bir risk unsuru olarak kendini göstermiştir. Özellikle, Rus kaynaklarına yoğun bağımlılığı olan Doğu Avrupa Ülkeleri açısından hassas bir konum söz konusudur (Kovacevic, 2009).

Petrol ticareti ile doğal gaz ticareti yöntemleri karşılaştırıldığı zaman, özellikle boru hatları ile yapılan taşımacılığın oranı dikkate alındığında doğal gazın petrole kıyasla güzergâhındaki ülkelerin jeopolitik konumları ile daha sıkı bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira her ne kadar Bakü-Tiflis-Ceyhan, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı gibi kaynak ülke dışındaki ülkelere geçerek petrolün taşınmasının söz konusu olduğu petrol boru hattı projeleri olmasına rağmen petrol ticaretine deniz ve kara taşımacılığının hâkim olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte doğal gaz ticaretinde ise mevcut durumda boru hattı ile naklin hâkim olduğu bu nedenle

kaynak ülkeler yanı sıra jeopolitik açıdan transit ülke kavramının da öne çıktığı görülmektedir.

2.2. Kurumsal Yaklaşım Çerçevesinde Enerji Arz Güvenliği

Uluslararası ilişkileri kurumsal yaklaşım çerçevesinde açıklamayı öngören düşünceler, temayüller ve kurallar üzerine bina edilmiş kurumların uluslararası ilişkilerde ve özellikle ekonomik ilişkilerde güvenliği sağladığını öngörmektedir. Bu yaklaşım diğer bir deyişle, kurumların temeli olan kuralları ve bu kuralları çerçevesinde hukukun üstünlüğünün uluslararası güvenliği sağlayacağı düşüncesine dayanmaktadır.

Günümüzde uluslararası ilişkilerdeki kurumsal yaklaşım ekollerinden bahsedildiğinde iki farklı görüşün karşımıza çıktığını söylemek mümkündür (Steimo, 2001). Bunlardan bir tanesi *rasyonel kurumsalcılar* (Rational Choice Institutionalists) diğeri ise *tarihsel kurumsalcılardır* (Historical Institutionalists).

Her iki ekol de, kurumsalcılığı uluslararası ilişkilerin temeline oturtur. Bununla birlikte, *tarihsel kurumsalcılar*, kurumları uluslararası ilişkileri ve politikaları şekillendiren araçlar olarak görürler. Bu nedenle, politikaların gerçek hayatta neden-sonuç ilişkisi içerisinde incelenerek sonuçlarının irdelenmesi gerektiğini öngörürler. Öte yandan, *rasyonel kurumsalcıların* hedefi ise, politik davranışların temelinde yatan kuralları ortaya çıkartmaktır. Bu ekolün savunucularına göre, politik davranışların temelinde yatan kuralların ortaya konması gelecekteki davranışların öngörülebilmesine hizmet etmektedir (Weingast, 1996).

Bu düşünceler çerçevesinde, belirli kurallar üzerine temellenen ve enerji alanında arz güvenliğini temin etmeyi öngören çeşitli uluslararası örgütler oluşturulmuştur. Söz konusu kurum ve kuruluşlar genellikle uluslararası düzeyde olup devletlerarası anlaşmalar çerçevesinde örgütlenmiştir. Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği gibi uluslararası yapıların da enerji arz güvenliğini temin etme adına hizmet edecek nitelikleri olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte amaçsal açıdan yapılabilecek ayrımlar konunun irdelenmesi açısından daha yerinde olacaktır. Bu

nedenle, anılan uluslararası örgütleri bağlayıcı kurallar öngören örgütler ve işbirliği hedefli örgütler olarak ayırmak mümkündür.

2.2.1. İşbirliği Hedefli Uluslararası Kuruluşlar

Enerji arz güvenliğini temin etme amacına doğrudan yahut dolaylı olarak hizmet eden çeşitli uluslararası örgütlerden söz etmek mümkündür. Bu örgütlerden işlevsel açıdan en etkin olanı Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Deveelopment) bünyesinde kurulmuş olan Uluslararası Enerji Ajansı'dır.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın (UEA) üye devletlerin enerji piyasalarına ilişkin verilerin tutulması çerçevesinde bilgiye erişilebilirlik, şeffaflık, öngörülebilirlik kuralları çerçevesinde enerji arz güvenliğinin sağlanmasında rolü olduğu, bu kapsamda görevleri arasında üyelerinin 90 günlük petrol stokunun izlenmesinin de yer aldığını söylemek mümkündür.

UEA çalışma alanı içerisindeki enerji kaynak ve piyasaları açısından ise, petrol ve doğal gaz arama-üretim, ticareti ile elektrik piyasalarının ön planda olduğunu söylemek mümkündür. UEA, 1973 yılında yaşanan petrol şoku üzerine kurulmuştur. UEA üye ülkelerinin enerji piyasalarındaki verilerin tutulduğu büyük bir veri bankası olmasının yanı sıra enerji yatırımları ve piyasalar açısından iyi uygulamaları ortaya koyması ve gönüllü bilgi transferi konusunda önemli bir mecra olması açısından öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte, UEA'nın üye devletlerin enerji arz güvenliğinin sağlanmasına hizmet etmek açısından tek başına yeterli olmadığına da ortaya koymak gereklidir. Bu durumun temel nedeni ise Ajansın uluslararası hukuk açısından üye devletleri yükümlendirici niteliği olan kurallar temeline dayanmaması ve arz güvenliğini üye ülkelerin kendi ulusal politikalarına bırakmasıdır.

2.2.2. Bağlayıcı Kurallar Öngören Hukuki Rejimler

Enerji arz güvenliği açısından doğrudan yahut dolaylı sonuçları olan ve hukuki açıdan bağlayıcı kurallar öngören uluslararası kuruluşların esas itibariyle serbest piyasa ekonomisinin varlığını ve öngörülebilir koşullarda adil rekabet koşullarının tesis edilmesini sağlamak suretiyle arz güvenliğine hizmet ettiklerini söylemek mümkündür. Bu kuruluşlar, enerji ticaret ve yatırımını içerisine alan geniş bir spektrumdaki kurallar bütünü içerisinde, hâkim ülkesel çıkarlardan bağımsız uyuşmazlık çözümü mekanizmaları da içeren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, adı geçen örgütler kapsamında arz güvenliğinin sağlanması öngörülebilir, şeffaf ve eşitlikçi kurallar bütünü içerisinde hukukun üstünlüğünün sağlanması yoluyla arz güvenliğinin de sağlanması sonucunu doğurmaktadır.

2.2.2.1. Dünya Ticaret Örgütü

Bu kuruluşlar arasında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uluslararası ticarete tarife dışı engellerin kaldırılması, en çok gözetilen ulus kaydı (most favoured nation), ayrımcılık yapılmaması (non-discrimination) kuralları çerçevesinde ticaretin serbestleştirilmesini öngörmektedir.

DTÖ anlaşması enerji özelinde bir kurallar bütünü olmamakla birlikte, enerji ürünlerinin meta olarak ticaretinin de GATT 1994 (General Agreement on Tariffs and Trade) çerçevesindeki kuralları altında DTÖ üyesi ülkeler arasında gerçekleşmesini sağlayarak dolaylı olarak enerji arz güvenliğine katkı sağlamaktadır. Öte yandan hizmet ticaretinde liberal kuralların sağlanmasını öngören GATS (General Agreement on Trade in Services) kapsamında enerji yatırım ve ticaretine ilişkin hizmetlerde de serbest rekabet ilkelerinin hâkim olmasını öngörmektedir.

2.2.2.2. Enerji Şartı

Uluslararası kuruluşlar arasında enerjinin arz güvenliğine hizmet etmekle yükümlü en önemli teşkilatlardan biri kuşkusuz Enerji Şartı'dır. Kuruluş, Lahey'de 1991 yılında imzalanan Enerji Şartı Anlaşması kapsamında kurulmuştur. Bu anlaşma

kapsamında enerji ticareti ve yatırım konularında kooperasyon odak olarak tutulmuştur. Geçtiğimiz yıl itibariyle ise Enerji Şartı Anlaşmasına katılanlar arasında, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ülkeleri, Yugoslavya'nın parçalanması ile oluşan yeni devletler, Türkiye, Japonya ve Avrupa Birliği üyesi ülkeler bulunmaktadır.

Rusya Federasyonu ve Avusturya'nın önek teşkil edeceği bazı ülkeler ise, Enerji Şartı Anlaşmasını imzalamış fakat ulusal mevzuatı kapsamında yürürlüğe koymamıştır.

Enerji Şartı Anlaşmasının amacı Dünya Ticaret Örgütünün temel ilkelerinin enerji ticaretinde de uygulanabilirliğinin sağlanmasıdır. Bu ilkelerin esas başlıkları, tahkim, en çok gözetilen ulus kaydı ve enerji yatırımlarının korunmasıdır. Rekabet ve finansal piyasalar açısından taahhüt mekanizmaları da yine Enerji Şartı Anlaşması çerçevesinde düzenlenmektedir.

Enerji Şartı Anlaşmasının belki de uygulanabilirliğini en fazla artıran etmen bağlayıcı nitelikli tahkim mekanizmasıdır. Geçtiğimiz yılsonu itibariyle bu kapsamda görülen tahkim sayısı yüzü aşmıştır.

LNG ticareti ve buna benzer transit ve sınır ötesi ticaretin yapılabilirliği anlamında ise Enerji Şartı Anlaşması yine önem taşımaktadır. Fakat rekabet koşullarının sağlanması ve arbitraj mekanizmasının arkadaşçı bir yapı ile öngörüldüğü anlaşmanın tüm arz güvenliği sorunlarını ortadan kaldırması da mümkün olmamaktadır. Burada örnek Rusya-Ukrayna transit doğalgaz uyuşmazlığı olarak verilebilir.

2.2.2.3. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği tarihçesinde belli olduğu üzere, bugünkü noktasına adım adım yaklaşmış ve bugünkü noktasına gelmesinde ise, enerji alanında işbirliği öne çıkmıştır. AB tarihinde ilk adım 1951 yılında imzalanan Paris Antlaşması (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu Kuran Antlaşma, 1997) ile atılmıştır. Kömür çelik sektöründe öngörülen bu uluslararası sistem ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu kurulmuştur.

Sonraki adım ise Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurulmasını öngören EURATOM Antlaşması'dır (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu Kuran Antlaşma, 1997). AB'nin bugünkü seviyede koordinasyona ulaşmasını sağlayan Roma Antlaşması ise 1958 yılında yürürlüğe girmiş ve üye devletlerarasında mal, hizmet, işgücü ve sermayenin serbest dolaşımını öngören bir yapı oluşturulmuştur.

Bu yapı Avrupa Ekonomik Topluluğu adını almıştır. Enerji alanında en önemli yol gösterici rolü ise ortak dış ticaret politikası çerçevesinde ortak pazar hedefinde yeni bir hukuki rejim öngörülmesidir (Roggenkamp, et al., 2001). Daha sonraları Avrupa Topluluğu 2007 Lizbon Antlaşması ile yerini Avrupa Birliğine bırakmıştır.

Enerji politikalarının oluşturulması ise, 1958-1972 yılları arasında sağlanamamıştır. Enerji açısından kayıp yıllar olarak adlandırılabilir bu dönemde, Avrupa'nın enerji ithalat bağımlılığı gittikçe artarak devam etmiştir. Bu kapsamda ilk adım, yakıt yetersizliği riskine karşı oluşturulan ulusal petrol stoku tutma yükümlülüğüdür (68/414/AET sayılı Konsey Yönergesi, 1968).

Petrol krizi ise 70li yıllarda ortaya çıkmış ve tüm dünyada olduğu gibi AET üyeleri arasında da hissedilmiştir. Devletler kendi reaksiyonlarını göstermiş olsa da kolektif bir hareketin ilk dile geldiği nokta burası olmuştur (Roggenkamp, et al., 2001). Ulusal stok tutma yükümlülükleri devreye girmiş ve enerji alanında reaktif ve kolektif bir adım atılmıştır. AB'nin genel yaklaşımı ise bu tür kriz önleme tedbirlerinin dışında, piyasa mekanizmasının etkin kılınması olmuştur.

Elektrik ve doğalgaz piyasaları ise bu kolektif çalışmalardan 90'lı yıllara kadar muaf tutulmuştur. Bu durumun aksine oluşacak ilk durum ise Maastricht'te imzalanan Avrupa Birliği Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması, 1992) ile Roma Antlaşması'nda yapılan değişiklikler uyarınca enerjinin, Avrupa Topluluğu'nun yetki alanı içine dâhil edilmesi olmuştur. Bu değişiklikler ile trans Avrupa şebekelerinin kurulması ve bu projelerin mali olarak desteklenmesi mümkün olmuştur.

Lizbon Antlaşmasında enerji alanına ilişkin özel hükümler bulunmaktadır. Trans-Avrupa Şebekeleri kapsamında enerji ağlarını ele almıştır. Lizbon

Anlaşması ayrıca, enerji piyasalarına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Bu çerçevede enerji piyasalarının mimari kuramları değiştirilmiş, arz güvenliğini sağlamak, yenilenebilir enerjinin payı ve enerji verimliliğini artırmak, enerji şebekelerinin Avrupa çapında gelişimini sağlamak, AB'nin enerji piyasasına ilişkin yetkileri arasında sayılmıştır.

1995 yılından sonraki akımda ise, tek pazar fikri hâkim konuma gelmiş ve tekellerin kaldırılması, özelleştirme, şebekelere erişim gibi konular masaya yatırılmaya başlanmıştır.

2000'li yılların birinci yarısında ikinci bir mevzuat paketi, ikinci yarıda ise Üçüncü Enerji Paketi olarak bilinen yeni ve Lizbon Anlaşmasındaki ilkelerin de yansıtıldığı ikincil mevzuat yürürlüğe konmuştur.

Üçüncü Paket kapsamında:

- Elektrik ve doğal gaz piyasasında faaliyet gösteren düzenleyici otoritelerin tam bağımsız ve yeterli yetkiler ile donatılmış olması, söz konusu otoritelerin sınır-ötesi elektrik ve doğal gaz ticaretine ilişkin olarak Avrupa Enerji Ajansı (ACER) nezdinde işbirliğinin sağlanması,
- Kurulması öngörülen Avrupa İletim Sistem İşletmecileri Ağı (ENTSO) vasıtasıyla iletim sistemi yatırımlarının ve sistem işletmecileri arasındaki eşgüdümün artırılması, söz konusu amaca ulaşılması için ise ENTSO üyesi iletim sistem işletmecilerinin üçüncü tarafların sisteme erişimi hususunda ortak şebeke işleyiş düzenlemeleri ve teknik kuralları uygulaması,
- Avrupa Birliği üyesi ülkelerden birisinin arz sıkıntısı yaşaması durumunda diğer üye devletler ile arasında işbirliği sağlayacak mekanizmaların işler hale getirilmesi,
- Üçüncü tarafların sisteme erişiminde ayrımcılığın önlenmesi, çıkar çatışmasının yaşanmasına imkân vermemek ve iletim yatırımlarının arttırılmasını sağlamak amacıyla tedarik ve iletim faaliyetlerinin işler bir şekilde ayrıştırılması,

- Gerek fiyatlandırma gerekse piyasasının işleyişi hususunda şeffaflığın sağlanması,
- Üye devletlerin korunmaya muhtaç tüketici gruplarına ilişkin gerekli düzenlemeleri yapmalarının sağlanması,
- Tüketicilerin tükettikleri elektrik ve doğal gazın miktar ve fiyatına ilişkin eş zamanlı bilgi sahipliğini sağlayan “akıllı ölçüm sistemlerinin” 2020 yılına kadar tüketicilerin %80’ine ulaşmasının sağlanması suretiyle enerji verimliliği hususunda adımlar atılması, öngörülmüştür.

Lizbon anlaşması enerji kaynaklarına erişim konusunda üye devletleri serbest bıraksa da, arz güvenliğinin sağlanması konusunda AB’ye verilen yetkiler, AB’nin uluslar üstü bir yapı olarak ulusal plan ve politikalara yön gösterme konumunu kuvvetlendirmiştir.

Ayrıca Rusya-Ukrayna krizinde gördüğümüz gibi, doğalgaz ve elektrik piyasaları kapsamında Lizbon Anlaşması öncesinde dahi, üçüncü ülkelere karşı birlik olma ve işbirliği nosyonu AB’nin uluslararası politikaları içerisinde bulunmaktaydı.

2.3. Yeni Ekonomik Yaklaşım Çerçevesinde Enerji Arz Güvenliği

Yeni ekonomik yaklaşım olarak ifade edilebilecek uluslararası ilişkiler yaklaşımı enerji arz güvenliğini devletlerin ekonomik yapıları çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda, devletlerin enerji ihtiyacı ile ekonomilerinin gelişmişliği arasında bir bağıntı kurulmaktadır.

2.3.1. Enerji ve Uluslararası Karşılıklı Bağımlılık

Söz konusu ekonomik yaklaşım finansman ve teknoloji ihtiyacı ile enerjiye bağımlılık açısından devletleri dört başlık altında incelemektedir (Speed, 2016):

- 1) Finansman ve teknoloji ihraç edip enerji ithal eden ülkeler, örneğin ABD (kaya gazı ve geleneksel olmayan diğer yöntemleri ile petrol ve doğal gaz

üretimine ilişkin gelişmelerden sonra aşağıdaki ayrıma da girmesi mümkündür) ve Almanya, İtalya, Fransa, Belçika, İspanya gibi belli başlı AB ülkeleri,

2) Enerji yanı sıra finansman ve teknoloji de ihraç eden ülkeler, örneğin İngiltere, Norveç, Danimarka ve Hollanda gibi ülkeler,

3) Enerji ihraç eden ancak finansman ve teknoloji ithal eden ülkeler, örneğin OPEC ülkeleri, Rusya ve enerji kaynakları açısından zengin Orta Doğu ve Orta Asya devletleri,

4) Finansman ve teknoloji ve enerjiyi ithal eden ülkeler, örneğin Türkiye dâhil AB'ye aday ülkeler ile Güney Doğu Asya'nın gelişmekte olan ekonomilerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Bu yaklaşım çerçevesinde, ülkelerin makroekonomik koşulları ile enerjiye olan bağımlılıkları arasındaki ilişki devletlerin enerji arz güvenliği algılarını ve uluslararası ilişkilerde oynadıkları rolleri etkilemektedir.

Enerji ticaretinin yarattığı ilişkinin karşılıklı bağımlılık derecesinin daha yüksek olduğu kimi durumlardan söz etmek mümkündür. Bu ilişki özellikle doğal gaz ticareti açısından belirgindir. Zira doğal gazın boru hatları ile iletiminde kaynak ülke ve güzergâh belirli olup, ilk yatırım maliyetleri de yüksektir.

Bu açıdan bakıldığında tüketici ülkenin arz güvenliği açısından arzın devamlılığı esastır zira kimi durumlarda ikame yaratmak yahut çeşitlendirme sağlamak mümkün dahi değildir. Satıcı ülke açısından da doğal gaz satış gelirleri ekonominin önemli bir kısmına karşılık geliyor olabilir, dolayısıyla arzın devamlılığı satıcı ülke açısından da elzemdir. Bu durum Rusya açısından geçerlidir. 2000-2012 yılları arasında Rusya Federasyonunun bütçesindeki petrol ve doğal gaz gelirlerinin oranı %47'den %50'ye çıkmıştır, bu da Rusya Federasyonunun gayri safi yurtiçi hasılasının %25'ine tekabül etmektedir (Nato, 2016).

2.3.2. Doğal Gaz Piyasaları Regülasyon ve Güvenlik

Doğal gaz piyasası arz güvenliği kavramı, özellikle doğal gaz ithalatçısı ülkeler açısından gaz arzında yaşanabilen kesinti ve kısıntılar nedeniyle somut sonuçları olan bir kavramdır.

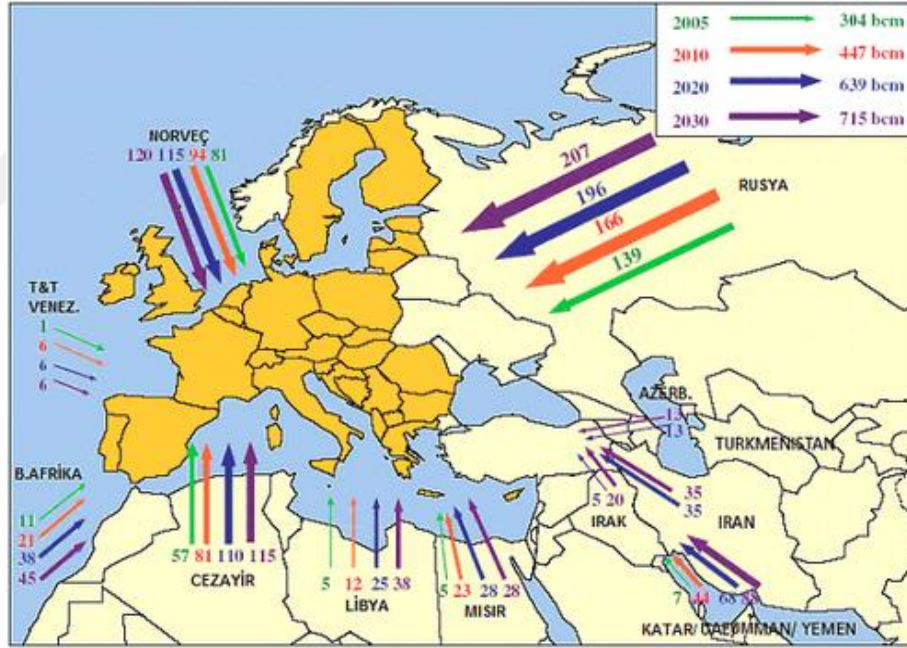
Her ne kadar, boru hattı ile gaz ithalatında geleneksel olarak ihracatçı ülkeler/şirketler ile ithalatçı ülke/şirketler arasında uzun erimli doğal gaz alım-satım sözleşmeleri akdedilse de konjonktürel siyasi gelişmeler, transit uyuşmazlıkları yahut teknik nedenler kimi zaman doğal gaz akışının durmasına neden olabilmektedir. Bu tür kesintiler tek kaynak yahut tek güzergâhtan doğal gaz tedarik eden ülkeler için ise önemli risklerdir. Nitekim Rus gazına tamamen yahut büyük ölçüde bağımlı olan birçok Avrupa Birliği ülkesi bulunmaktadır. Bu duruma bir de güzergâhtan kaynaklanan transit riskler de eklenmektedir. Nitekim doğal gaz fiyatı ve ödemelerinden kaynaklanan Rusya ile Ukrayna arasındaki uyuşmazlıklar yahut Rusya'nın Kırım ilhakı gibi siyasi gelişmeler Rus gazının Avrupa'ya transit geçişini etkileyen risk faktörleri olmuştur.

Avrupa Birliği ülkelerinin çoğu, doğal gaz piyasalarının gelişiminin ilk aşamalarından başlayarak doğal gaz ithalatına bağımlı bir yapı sergilemektedir. Avrupa Birliği üye ülkelere bakıldığı zaman, artan talep ve düşen yerli üretim sonucunda bazı ülkelerin net doğal gaz ithalatçısı konumuna geldikleri görülmektedir. Bunun yanında bazı Avrupa Birliği ülkelerinde ise yerel üretimin bulunduğu ve bu ülkelerin dahi doğal gaz ithal ettiğini söylemek mümkündür.

Avrupa Birliği ülkelerinin doğal gaz ithalat düzeylerine bakıldığı zaman şunları söylemek mümkündür (Stern, 2002): Kıta'nın kuzeyinde yer alan Avrupa Birliği ülkelerinin neredeyse tamamı doğal gaz ithalatında bağımlı konumda olup, kaynak çeşitliliği çok zayıftır ve bu kapsamda Rusya hâkim durumdadır. Orta ve Güney Doğu Avrupa ülkeleri de doğal gaz ithalatına bağımlı olup, arz kaynağı çeşitliliği oranı düşüktür. Bu duruma istisna teşkil edebilecek ülkeler Romanya ve Hırvatistan olup, söz konusu ülkelerin ithal bağımlılığı nispeten daha azdır, Macaristan ve AB üyesi ülkesi

olmayan İsviçre’de kaynak çeşitliliğinin varlığından söz edilebilir; Güney Avrupa’da yer alan ülkelerden İtalya dışında hepsinin ithal bağımlılığın yüksek olduğunu söylemek mümkündür. İtalya’ da ise doğal gaz üretimi kayda değer ölçüdedir. Güney Avrupa ülkelerinin Rusya boru gazı ile Cezayir LNG ve boru gazına bağımlı olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber, İspanya ve İtalya açısından kaynak çeşitliliğinin varlığından söz edilebilir.

Avrupa Komisyonu Ulaştırma ve Enerji Genel Müdürlüğü’nün yaptığı belirlemeler uyarınca, Avrupa Birliği’ne doğal gaz tedarik edebilecek ülkelerin muhtemel tedarik potansiyelleri aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 1. 2010 yılında Avrupa Birliği, İsviçre ve Balkan Ülkelerine Doğal Gaz Sağlayabilecek Ülkelerin Tedarik Potansiyeli (European Commission)

Avrupa Birliği doğal gaz piyasalarında yaşanan serbestleşme süreci, ithal bağımlılığı nedeniyle Avrupa Birliği dışı faktörlerin önemli olduğu doğal gaz piyasalarına yeni bir boyut daha kazandırmıştır. 2000 yılında Avrupa Birliği’nin doğal gaz konusunda %36 olarak hesaplanan dışa bağımlılığının 2030’da %69 düzeyine çıkması

beklenmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinin hemen hepsi en az farklı iki ülkenin iletim sistemleri ile bağlı konumdadır.

Mevcut durumda Ukrayna, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Almanya, Avrupa Birliği açısından önemli transit ülkeler olarak göze çarpmaktadır (Neumann, et al., 2006). Diğer taraftan, Türkiye'nin de Avrupa Birliği açısından doğal gazın transit ticaretindeki önemi gittikçe artmaktadır.

Avrupa Birliği'nin tarihsel perspektifte, düzenli talep artışlarına rağmen doğal gaz arz güvenliğini sağlamak konusunda başarılı olduğu kabul edilmektedir. Diğer taraftan, AB Doğal Gaz Arz Güvenliği Yönergesi, Avrupa Birliği üyesi devletlerin doğal gaz arz güvenliklerini sağlamalarını teminen üye devletlerin sağlamaları gereken asgari standartları belirlemiştir. Bu kapsamda, üye devletler evsel tüketicilerinin gaz tedarikini asgari olarak belirli koşullar altında güvence altına almakla yükümlü kılınmıştır. Bu kapsamda;

1. Üye devletler tarafından ulusal koşullar dikkate alınarak doğal gaz arzının kısmen kesintiye uğratıldığı dönemlerde,
2. Ulusal olarak belirlenmiş olan pik dönemlerdeki aşırı soğuk hava koşullarında,
3. İstatistiksel olarak her 20 yılın doğal gaz talebinin en yüksek olduğu soğuk hava dönemlerinde, üye devletler evsel tüketicilerin doğal gaz talebinin karşılanması ile yükümlü kılınmıştır (Avrupa Komisyonu, 2004).

Bahse konu koşullar asgari nitelikli olup, üye devletlerin ulusal mevzuatlarında daha sert tedbirler öngörmesi mümkündür.

Söz konusu koşulların açıkça öngörülmesi, iletim sistem işletmecileri ve diğer piyasa oyuncularının sayılan koşullarda doğal gaz arzını güvence altına alabilmeleri için plan ve projeler geliştirilmesi imkânını yaratmaktadır.

2.4. Politik Ekonomi Yaklaşımı Çerçevesinde Enerji Arz Güvenliği

Enerji arz güvenliğini, politik ekonomi çerçevesinde açıklamaya çalışan uluslararası ilişkiler yaklaşımı, enerji arz güvenliğinin tek başına uluslararası ilişkiler teorileri ile açıklanamayacağı görüşünden hareket etmektedir. Bu kapsamda, siyaset bilimi, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gerekçelerinin beraber değerlendirilerek enerji arz güvenliğinin açıklanabileceğini öngörmektedir (Strange, 1980).

2.4.1. Enerji Arz Güvenliğinin Yapısalcılık Çerçevesinde Analizi

Politik ekonomi yaklaşımı çerçevesinde, ülkelerin uluslararası toplumdaki davranışlarını dört yapısal unsur etkilemektedir. Bunlar, üretim, güvenlik, finansman ve bilgidir. Bu bağlamda enerji, adı geçen dört yapısal unsur açısından da hayati bir rol üstlenmektedir. Söz konusu unsurlardan üretim açısından enerjinin en önemli girdilerden bir tanesi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Diğer taraftan, enerji maliyetlerinin düşüklüğü devletlerin ve sektörlerin küresel düzeyde rekabet edebilirlik düzeyini etkilemektedir. Ayrıca makroekonomik dengeler açısından da, enerji maliyetlerinin ülkelerin dış ödemeler dengesi üzerinde etkisi olduğundan ucuz ve sürekli enerji arzına sahip olmak cari açık gibi, ekonomik göstergeler açısından önem teşkil etmektedir.

Öte yandan, ülkelerin finansman ihtiyacı da enerji ihtiyacı ile doğru orantı teşkil etmektedir. Bu kapsamda, enerji üretim, iletim, dağıtım ve depolama yatırımlarının hayata geçirilmesi açısından finansman ihtiyacı ülke ekonomileri açısından elzemdir. Uluslararası Enerji Ajansının 2030 öngörülleri uyarınca, yatırım ihtiyacının yaklaşık yarısının, üretimin bittiği yahut azaldığı kuyulara ikame sağlamak amacıyla petrol ve doğal gaz arama ve üretim yatırımlarına ait olacağı bu kapsamda petrol ve doğal gaz arama ve üretim yatırımlarının aslan payını alacağı öngörülmektedir (Bressand, 2009).

Dünya çapında artan enerji talebi ile orantılı olarak devletlerin enerji yatırımlarına olan ihtiyaçları gün geçtikçe artmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı verileri ışığında sadece 2013 yılında, dünya genelinde enerji tedarik zincirinin tüm halkaları hesaba katıldığında artan enerji talebinin karşılanmasına yönelik olarak

yaklaşık 1,6 trilyon ABD Doları yatırım yapılmış, bu meblağ 2000 yılında yapılan enerji yatırımları ile karşılaştırıldığı ise iki katı aşkın bir büyüme arz etmiştir. Söz konusu yatırım ihtiyacının büyüklüğü dikkate alındığında, anılan yatırımların gerçekleştirilebilmesi için sınır ötesi sermaye hareketliliğine ihtiyaç olduğu açıktır (International Energy Agency, 2014).

Öte yandan, bilgi başka bir ifade ile know-how küresel rekabet açısından önem arz etmekte ve uluslararası ekonomik ilişkiler açısından kuzey-güney ilişkisi yaratarak gelişmiş ülkeler açısından mukayeseli üstünlük yaratmaktadır. Bu durum enerji arz güvenliği açısından da önem kazanmaktadır.

Bu kapsamda, enerji yatırımları özelinde teknoloji ve know-how transferi hususlarının uluslararası ilişkilere yön verdiği önermesini de yapmak mümkündür. Bu kapsamda, zikredilebilecek hususlar arasında nükleer güç santrali gibi özel teknolojilere ilişkin yatırımların genellikle hükümetler arası akdedilen anlaşmalar seviyesinde gerçekleşmesi ve bu doğrultuda teknoloji transferi yapan devlet ile ev sahibi devlet arasında uzun yıllar sürecek bir diplomasinin varlığını zorunlu kıldığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede, 2010 yılında Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde 'Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşması'nın imzalanması ile başlayan sürecin, ülkeler arasında ilişkileri yakınlaştırması dikkate değerdir (Akkuyu NPP, 2016). Nitekim söz konusu yakınlaşma, daha sonra 1 Aralık 2014 tarihinde açıklan ve Türk Akımı adıyla anılan Rusya'dan başlayıp Karadeniz üzerinden Türkiye'ye aktarılması planlanan doğal gaz boru hattı projesine dahi kapı açmıştır.

Öte yandan, 1990'lardan bu yana hız kazanan küreselleşme ve serbest piyasa kurallarının işlerlik kazanması, küresel mal ve hizmet ticaretinin kurallarının konulması ve bu kurallara uygunluğun izlenmesi hususunu zorunlu kılmış ve enerji

ticaretinin öngörülebilir ve şeffaf kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi bir güvenlik meselesi haline getirmiştir.

Bu kapsamda, enerji piyasalarının serbestleşmesinin başlı başına bir güvenlik riski olduğunu öne sürenler bulunmaktadır. Bu durumu elektrik piyasası açısından destekleyenler 2001 yılındaki Kaliforniya Krizi olarak ifade edilen olayı ileri sürerek, serbestleşmenin arz güvenliği açısından başlı başına bir risk unsuru olduğunu savunurlar. 2000 ve 2001 yıllarında, Kaliforniya eyaletinde, üreticilerin piyasa koşullarındaki fiyatlarda üretim yapamaması nedeniyle çok sayıda elektrik kesintisi yaşanmıştır. Anılan durumun, nedenleri arasında üretim piyasasının yoğunlaşma (Whish R., 2001) oranının yüksek olması, etkili düzenlemenin olmaması ve uzun dönemli kontratlar gibi arz güvenliğini temin edecek mekanizmaların bulunmaması sayılabilir (Bushnell, 2003).

2.4.2. Petrol ve Doğal Gaz Üretici Ülkelerin Etkinliği

Küresel enerji arz güvenliği mimarisinin enerji üreticisi, transit ve pazar niteliğindeki ülkeler tarafından şekillendirildiğini söylemek iddialı olmakla birlikte gerçekçi bir önerme olarak nitelendirilebilir.

Yakın geçmişe kadar, küresel enerji arz güvenliğinin Batılı ekonomilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılageldiğini söylemek mümkündür. Günümüzde ise bu kavramın küresel ekonomik düzen içerisinde tüm ekonomiler açısından önem arz ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Enerji arz güvenliğine petrol ve doğal gaz üreticilerinin etkisini incelerken, üretici ülkelerin küresel düzeyde petrol ve doğal gaz fiyatlarını etkileyebilme niteliğinden bahsetmenin yerinde olacağı düşünülmektedir. Zira arz güvenliğinin unsurlarından bir tanesi de makul yahut karşılanabilir fiyatlarla enerjiye ulaşabilmektir. Bu çerçevede 2014 yılında petrol fiyatlarında yaşanan önemli düşüşte petrol ve doğal gaz üreticisi ülkelerin etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür.

Bu durumun nedenleri arasında, ekonomik durgunluğun yanı sıra OPEC ülkelerinin üretimi kısmaması, Kanada ve ABD’de konvansiyonel olmayan yöntemlerle üretilen petrol ve doğal gaz miktarında yaşanan artış yatmaktadır. Bu çerçevede, OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını etkilemeye geleneksel olarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Avrupa Birliği en büyük müşterisi olan Rus doğal gazı açısından ise durumun biraz da olsa değiştiğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda, Rusya’nın bağittamış olduğu uzun dönemli doğal gaz sözleşmelerinin doğal gaz satış fiyatları üzerindeki hegemonyasının Avrupa Birliği pazarındaki serbestleşme sonrası bir ölçüde zayıfladığını söylemek mümkündür.

Bu durumun bir sonucu olarak gazın kalitesine ve fiyat mekanizmalarındaki yenileme hususuna ilişkin uyuşmazlıkların artan bir şekilde ticari tahkime konu olduğunu söylemek mümkündür. (RWE, 2013)⁴ Bununla birlikte, Avrupa Birliğinin doğal gaz ihtiyacının üçte birinden fazlasını karşılayan Rusya’nın politikalarının Avrupa arz güvenliğine ilişkin oluşturduğu tehdit Ukrayna ile yaşanan fiyat uyuşmazlıkları yanı sıra, Rusya’nın Kırım’ı ilhakında da belirgin hale gelmiştir.

Bu kapsamda, Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan son fiyat uyuşmazlığında ise Avrupa Komisyonun aracı olduğu dikkate alındığında, doğal gazı iki ülke arasındaki uyuşmazlığı uluslararasılaştıran bir faktör olarak görmek mümkündür.

Diğer taraftan dünyanın büyük petrol ihracatçısı ve ikinci büyük petrol üreticisi olan Suudi Arabistan’ın petrol fiyatlarını etkilemek konusunda sahip olduğu gücün devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu ülkenin yanı sıra Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliklerinin petrol üretimini düşük tutabilmek hususunda finansal gücü kullandıkları, öte yandan Irak, İran, Venezüella ve önemli LNG üreticileri olan Nijerya ve Cezayir gibi OPEC ülkelerinin bütçelerini finanse edebilmek için azami fiyat ve üretim miktarını desteklediklerini söylemek mümkündür.

---

⁴ İtalyan Edison Spa ve RasGas arasında doğal gaz satış fiyat mekanizmasına ilişkin uyuşmazlık ICC’ye taşınmıştır. Hakem heyetinin 11.09.2012 tarihli kararı fiyatın yeniden müzakere edilmesinin önünü açmıştır.

3. ULUSLARARASI ENERJİ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI

VE LNG

Günümüze kadar enerji üzerine yaşanan mücadeleler ve dünyada bulunan enerjinin az ama enerjiye olan talebin çok olması enerji güvenliği konusunu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden enerji güvenliği kavramı; güvenlik, ekonomik ve siyasi amaçlarına ulaşmak adına ülkelerin perspektiflerinde büyük bir yere sahiptir.

3.1. Genel Anlamda Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği, devletlerin en önemli enerji politika hedeflerinden biri olmakla beraber ne yazık ki ne kurumsal yaklaşım çerçevesinde uluslararası ekonomik ve enerji kurumlarının belirlediği net bir enerji güvenliği tanımı bulunmakta ne de devletlerin bu konuya yaklaşımında ortak bir tutum bulunmaktadır.

Bu bölümde enerji güvenliğinin nasıl tanımlanabileceğine ilişkin yaklaşımlar ve diğer politika hedeflerinden nasıl ayrıldığı ortaya konmaya çalışılacak ve LNG kaynak çeşitliliğinin bu açılardan politika katkısının ve uluslararası ilişkilere etkileri örnekler bazında incelenecektir.

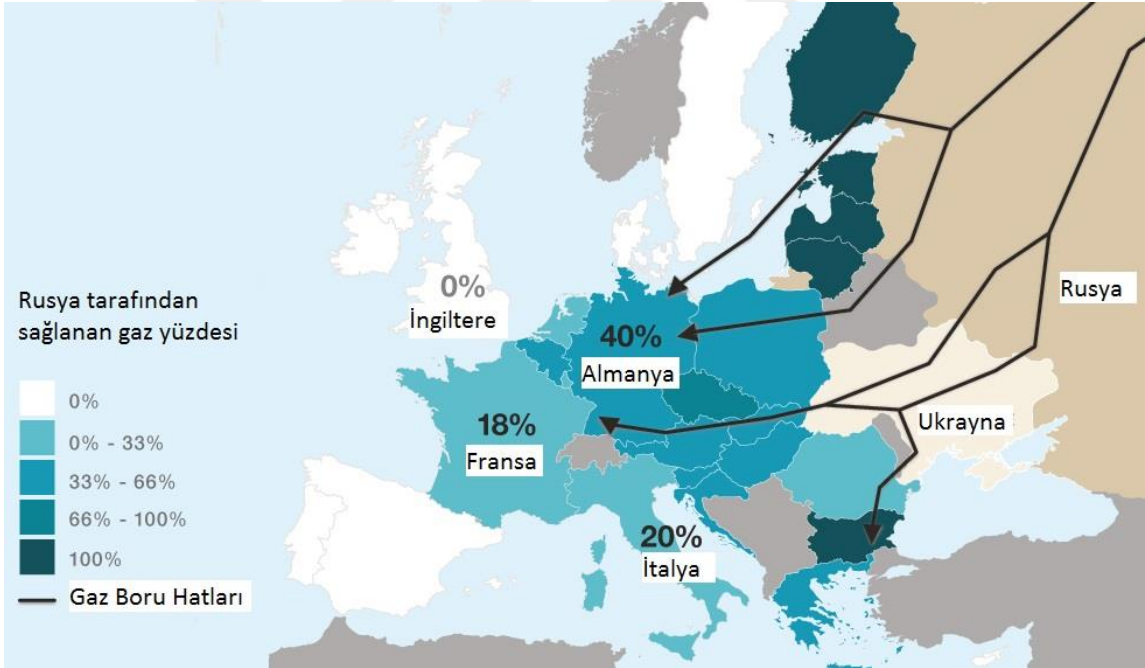
3.1.1. Enerji Güvenliği Kavramına Yönelik Yaklaşımlar

Enerji güvenliği veya bu konseptin en önemli sütunlarından birini oluşturan arz güvenliği birçok devletin en önde gelen hedeflerinden biri olmuştur. Arz ve talep dengesi ve bu konudaki kısıtlar dikkate alındığında uluslararası arenada en fazla atıfta bulunduğu görülen organizasyon Avrupa Birliği olmaktadır.

Avrupa Birliği COM/2014/0330 sayılı bildirgesinde konunun önemine atfen, Avrupa Birliğinin refah ve güvenliğinin istikrarlı ve arz kısıtı olmayan enerjinin varlığına bağlamaktadır. Bunun yanında kuşkusuz gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta üye devletlerin 1970'lerden itibaren herhangi bir enerji kesintisine maruz kalmamış olmaları ve hatta ve hatta AB tarafından tabir edildiği şekilde üye devletlerin vatandaşlarının enerjiiyi "musluktan akar" şeklinde bir yaklaşımla tasvir ettiğini belirtmektedir.

Bu durum aynı zamanda uluslararası ilişkiler ve hatta üye devletlerin kendi politikalarında enerji arz güvenliğini daha farklı bir eksene oturtma ihtiyacı duyduklarının en önemli göstergesidir. Bunun yanında 2006 ve 2009 yıllarında geçirilen ağır kış koşullarının AB üyesi devletler için bir “uyandırma çağrısı” olduğunu da belirtmek gerekir.

Avrupa Birliği ülkeleri toplam enerji tüketiminin (Avrupa Komisyonu, 2011) %53’ünde dışarıya bağımlıdır. Daha ayrıntılı olarak ise ham petrolün %90’ı, doğalgazın %66’sı, katı yakıtların %42’si ve nükleer yakıtların ise %40’ını ithal etmektedir. Rusya kaynağı ile ithalatçı olan ülkeler ilişkisi aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Şekil 2. 2014 yılı Rusya ve Doğal Gaz İthalatçı Ülkeler (Dünya Ticaret Örgütü)

Diğer ülke örneklerine baktığımızda ise yine enerji arz güvenliğinde net bir yaklaşım olmadığını ve ülke karakteristikleri ile farklı perspektiflerin gündemde olduğunu görmekteyiz.

Örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde özellikle son seçimlerde enerji arz güvenliğinin önemli bir politik tehdit olarak kullanıldığını ve bu kapsamda politikacıların enerji bağımsızlığına ve yenilenebilir enerjinin toplam enerji portföyündeki yüzdesinin artırılmasına vurgu yaptıkları görülmektedir. Bunun tam tersi ise Brezilya için geçerlidir. Enerji bağımsızlığının kesin hatlarla olmasa da ifade edilebildiği Brezilya'da politikacıların söylemlerinin yenilenebilir enerjinin bazı türlerinin üretimlerine bağımlılığın azaltılmasına doğru gittiği bilinmektedir. Brezilya Enerji ve Maden Bakanı Eduardo Braga'nın 2014 yılında yaptığı bir mülakatta (Brezilya Senatosu, 2014), enerji üretiminin %70'ine ulaşan hidroelektrik kapasitenin azaltılmasının termik ve nükleer santrallerin payını artırmaktan geçtiği ve bu şekilde arz güvenliğinin sağlanabileceğini belirtmektedir.

Bununla beraber literatür taramasında öne çıkan birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımların ortak noktası enerji güvenliğine talepteki ani dalgalanmaların önüne geçebilmek olduğu dikkati çekmektedir. Burada dalgalanmadan kasıt kuşkusuz arz ve talep dengesini sıkıntıya sokabilecek tehditlerin önüne geçebilmek ve buradaki risk unsurlarını azaltabilmek olarak ortaya konmaktadır. Literatürdeki bu yaklaşımların ayrıldığı nokta ise bu tehditlerin olası etkilerinin değerlendirilmesine ilişkin perspektiflerdir. Özellikle arz devamlılığının sağlanmasının toplam refaha olan katma değerinin ölçülmesi ve arz kısıtının oluşması durumunda bunun yaratacağı refah kaybına ilişkin ölçütler bu yaklaşımlardaki ayrılık noktalarını oluşturmaktadır.

Enerji arz güvenliği denildiğinde literatürde en fazla rastlanılan yaklaşım emtia olarak enerji ürünlerinin tedarikinin devamlılığıdır. Dolayısıyla enerji arz güvenliğini dışsal bir yaklaşımla ele almakta ve bu kapsamda oluşabilecek diğer risk ve unsurları içselleştirmektedir. Bu kavram aynı zamanda bu bölümde ele alınacak diğer teorilerin de ortak bileşim noktasını oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği enerji arz güvenliği konusunda hazırlanan bir raporda Scheepers (Scheepers, et al., 2007) aşağıdaki hükme varmaktadır.

“Enerji arz güvenliğine ilişkin analizler arz kısıtlarını oluşturabilecek tüm etmenleri içermeli ve değer zincirinin tamamını göz önüne almalıdır. Ayrıca üye devletlerin enerji arz güvenliği uzun vadede oluşacak etkilerin yanında kısa dönemli riskleri de göz önüne almalıdır”.

Hem kısa hem de uzun vadeli risk oluşturabilecek noktalarda arzın kesintiye uğramaması güvenilirlik olarak tabir edilebilir. Bu kapsamda ulusal enerji sistemlerine arz sağlayan uluslararası rotaların ve sağlayıcıların güvenirligi tedarikin devamının sağlanmasında esas görevi üstlenmektedir.

Enerji arz güvenliğinin kuşkusuz birden fazla parametresi bulunmaktadır. Kuşkusuz bu parametrelerin içerisinde en önemlilerinden biri ise fiyat parametresidir. Tüm emtialar için olduğu üzere arz ve talep dengesinin belirlendiği bir fiyat seviyesi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu fiyat seviyesinin geçilmesi durumunda arz – talep dengesinin sarsılması ve arz kısıtlarının oluşması beklenir. Bu fiyat seviyesinin arz güvenliği problemi yaratması için ise, ani, önemli miktarda ve sürekli bir artışından kaynaklanıyor olması gerekmektedir (Mabro, 2008). Bunun yanında bu fiyat seviyesinin ve diğer parametrelerin piyasa reaksiyonu ise ülkeden ülkeye farklılık gösterecektir.

Arz güvenliğine ilişkin bir diğer önemli parametre ise, kuşkusuz arz güvenliğine gelebilecek bir tehdidin piyasaya olan etkisidir. Dolayısıyla fiyat veya arz kısıtının miktarından bağımsız olarak ekonominin genelinde oluşturduğu etkinin incelenmesi önemlidir. Bu kapsamda ekonominin kendi iç dinamiklerinin ve aynı zamanda son enerji tüketicisinin kullanmış olduğu teçhizatın bile sonuç üzerinde etkisi olacaktır. Örnek olarak hibrit taşıtların, elektrik depolama imkânının olması kısa dönemli bir elektrik kesintisinin etkisinin azaltılması üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu konuyu daha açıklığa kavuşturacak bir görüş “Enerji güvenliğinin fiziksel teslimat problemlerine karşı sistemin gösterdiği kararlılık ve sosyal refah kaybının azaltılması ile ilintili olduğu belirtilebilir” (Jansen, 2009) şeklinde ifade edilmiştir.

3.1.2. Enerji Arz Güvenliğinin Karakteristik Özellikleri

Enerji arz güvenliğinin şu ana kadar belirtilen özellikleri daha çok dışsal bir risk algısı olarak betimlemeye yöneliktir. Daha kapsamlı bir inceleme için, kuşkusuz, aynı zamanda enerji güvenliğinin karakteristiklerini de ortaya koymak gerekmektedir. Bu incelemeyi yapabilmek için ise, risklerin sınıflandırılması ile konuya başlamak doğru olacaktır. Bu konuda yapılabilecek sınıflandırmalar birden fazla kategoride olabilir. Winzer tarafından ifade edildiği üzere, kategorizasyon yöntemlerini birden fazla kategoriye ayırmak mümkündür. Bir yöntem risk kaynaklarının farklı unsurlar ile ilintili olarak kompozit bir indikatöre indirgenmesidir (Winzer, 2011). Daha spesifik olarak insan, doğal olaylar ve teknik risk unsurlarının ortak bir parametreye toparlanmasıdır. Gupta, bu parametreler için örnek olarak, teknik risk kaynaklarına ilişkin farklı teknoloji gruplarını, doğa kaynaklı risk unsurlarına ilişkin olarak farklı coğrafi bölgeleri ve insan kaynaklı risk unsurlarına ilişkin olarak ise farklı ülkelerin gösterilebileceğini belirtmiştir (Gupta, 2008). Farklı bir yöntem ise her risk kaynağı için farklı indikatörlerin kullanımını içerir. Buna örnek olarak ise, yine Winzer tarafından belirtildiği üzere, insan kaynaklı risk unsuruna indikatör olarak jeopolitik risk ve politik istikrarsızlığı, doğa kaynaklı risk unsuruna indikatör olarak doğal kaynaklar rezerv üretim sürdürülebilirliği, teknik risk unsuruna indikatör olarak ise mekanik veya termal bozuklukları gösterebiliriz.

3.1.3. Enerji Güvenliğinin Unsurları

Bu bölümde şu ana kadar da değinildiği üzere, arz güvenliği ve güvenlik terminolojisinin risk konsepti üzerine oturtulması kaçınılmazdır.

Luft, et al., birçok tehlike veya riskin bilinçli ve kaza eseri olarak ortaya çıkarak enerji akışında kesintiye yol açabileceğini belirtmiştir. Bu kapsamda enerji güvenliğinin sağlanmasında iki ilişkili boyutun öne çıktığını ortaya koymuştur (Luft, et al., 2011). Bunlardan ilki fiziksel boyut veya genel olarak kullanımıyla emre amade, güvenilir veya ulaşılabilir enerji kaynağı olarak tabir edilmektedir. İkinci boyut ise, daha önce enerji güvenliği konseptinde tartışıldığı üzere, ekonomik boyuttur.

Bu kapsamda, fiyat volatilitesi ve fiyat uygunluğu kavramları öne çıkmaktadır. Seviye olarak düşük veya volatilité olarak yüksek bir fiyat senaryosu altyapı yatırımlarının ve üretim tesislerinin kurulumunu aksatacak ve bu şekilde fiziksel boyutu etkileyecektir. Dolayısıyla piyasalar üreticiler ile tüketiciler arasında bir iletim unsuru olacak ve dolayısıyla piyasa kısıtları hakkında iki tarafa da sinyal sunabilecek şekilde tasarlanmalıdır.

Wintzer'e göre, tüm enerji güvenliği açıklamalarının vardığı ortak tespit, güvenliğin, enerji arz zincirinde tehlike veya etki oluşturabilecek bir unsurun olmaması, bu unsurlara kolay bir şekilde adapte olabilme yeteneği veya bu unsurlardan korunabilme imkânı olarak belirtilmektedir. Bu çerçevede enerji güvenliğinin sekiz unsurunun bulunduğu ifade edilmektedir.

Bunlar:

1. Risk kaynakları
2. Etkinin kapsamına ilişkin ölçüt
3. Tehlikenin etkisinin hızı
4. Tehlikenin etkisinin büyüklüğü
5. Tehlikenin etkisinin devamlılığı
6. Tehlikenin etkisinin yayılımı
7. Tehlikenin etkisinin hususiyeti
8. Tehlikenin kesinliği

Risk kaynaklarına ilişkin birkaç saptama bir önceki bölümde, özellikle dışsal risk kaynakları olarak teknik, insan ve doğa kaynaklı ayrımlarıyla verilmişti. Literatür geneline yayılabilecek bir yaklaşım olarak risk kaynaklarının bu şekilde sınıflandırılması aynı zamanda enerji arz güvenliği unsurlarının incelenmesinde de temeli oluşturmaktadır.

Etkinin kapsamına ilişkin ölçüt ise enerji güvenliğinin nasıl ölçüleceğine ilişkin perspektifi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda ana ölçütler önceki bölümlerde de değinildiği üzere ekonominin devamlılığı ve ekonomik aktivitenin sürdürülebilirliği üzerine şekillenmektedir. Bu çerçevede alınabilecek en önemli ölçüt kuşkusuz enerji emtialarının arzının sürdürülebilirliği bu sürdürülebilirliğin insan ve çevre üzerindeki etkileri olarak düşünülebilir.

Tehlikenin etkisinin hızı ise, risk unsurlarının tehdit haline gelmesindeki hızını yani zaman boyutunu ortaya koymaktadır. Bir risk unsurunun zaman etkisi petrol rezervlerinin tükenmesi örneğindeki gibi yavaş olabileceği gibi bir boru hattının arızalanması veya zarar görmesi durumu gibi ani şoklar şeklinde de cereyan edebilir.

Tehlikenin etkisinin büyüklüğü riskten etkilenen bölgede arz kısıtlarının hangi ölçülerde ekonomiyi etkilediğini ifade eden boyuttu.

Bu çerçevede etkinin büyüklüğü tüm değer zincirinin işleyişini etkileyecek küresel bir büyüklük olabileceği gibi sadece sistemin belli bir kısmının işleyişinin değişeceği örnek olarak transit rotalarında tarifelerin değişmesi gibi daha limitli bir büyüklük olabilir.

Tehlikenin etkisinin devamlılığı tehlikenin oluşması durumunda negatif etkinin varlığını hissettireceği süreyi ifade etmektedir. Bu süre bir boru hattına yapılan saldırının etkisi gibi geçici olabileceği gibi, yine yukarıda verdiğimiz örnekte fosil yakıtların rezervlerinin tükenmesi gibi uzun dönemli olabilir.

Tehlikenin etkisinin yayılımı, aynı anda tehlikeden etkilenen coğrafyanın büyüklüğünü ifade etmektedir. Bu boyut arz değer zincirinde bir teknik arıza gibi sadece kısıtlı bir bölgeyi etkileyebilmenin yanında, politik veya terör unsurlarının bulunması durumunda birden fazla ülkeyi ve dolayısıyla bir bölgeyi etkileyebilecek bir özellikte olabilir.

Tehlikenin etkisinin hususiyeti ise, tehlikenin tekrarlanma sıklığını ifade etmektedir. Bu boyut iklim değişikliği gibi daha önce tekrarlanmamış bir tehdit olabileceği gibi, bölgesel savaşlar veya enerji hatlarına terör tehdidi gibi birden fazla defalarda tekrarlanan biçimde olabilir.

Tehlikenin kesinliği ise, risk unsuru hakkındaki belirsizliği ifade eden bir boyuttur. Bu boyut bir doğalgaz veya petrol kuyusunun rezervinin tükenmesi gibi kesin olarak belirlenebilecek tarzda olmanın yanında, enerji üretim tesislerinde planlanmamış bakım veya teknik arıza ihtimalleri gibi belirsiz çerçevede ele alınması mümkündür.

3.2. LNG Piyasasının Özellikleri

Risk unsurlarının LNG piyasası üzerindeki etkilerini net olarak ele alabilmek için LNG piyasasının oluşumu ve gelişimi konusunda analiz yapmak gereklidir. Dünya enerji piyasalarının genelinde liberalleşme hareketleri ile birlikte dikey entegre iş modelleri devreden kalkmakta ve bu kapsamda enerji arz zincirinin her halkasının tek başına ticarete konu olabileceği bir konjonktüre doğru yol alınmaktadır.

Ana çerçevede doğalgazın sıkıştırılarak uluslararası gaz boru hatları ile taşınmasının mümkün olmadığı piyasalara taşınması olarak bilinen LNG iş modeli, esas olarak en az üç büyük altyapı projesinin bileşimidir. Bunlardan ilk aşama kuşkusuz taşımaya ve nihai piyasada tüketime konu olacak doğalgazın yer altından çıkarılmasıdır. Upstream olarak adlandırılan değer zincirinin bu kısmı aynı zamanda doğalgazın ticari niteliğe ve niceliğe kavuşturulması için gerekli işleme tesislerini de içermelidir. Bu aşamadan sonra ise ikinci büyük altyapı yatırımı olarak çıkarılan doğalgaz LNG piyasasının en önemli komponenti olan sıvılaştırma tesisine taşınır. Sıvılaştırma tesisinde doğalgaz LNG tankerlerine taşınabilecek özelliklere sahip son ürüne çevrilir. Üçüncü ve son önemli altyapı yatırımı ise nihai tüketicinin pazarında olan yeniden gazlaştırma tesisidir. Bu tesiste LNG tankerleri ile taşınan sıvı nitelikteki doğalgazın yeniden işlenerek nihai tüketicinin kullanımına uygun hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Son tüketiciler ülkemizde de olduğu gibi sanayi, ticari veya mesken müşterileri olabilir.

3.2.1. LNG Endüstrisinin Yapısı

LNG endüstrisinin kuşkusuz en önemli özelliklerinden biri tüketici ve üretici tarafların birbirinden çok uzak coğrafyalarda olmasıdır. Bu durum boru hatları ile doğalgazın taşınmasının alternatifi olarak ortaya çıkmakta ve aynı zamanda pahalı teknolojilerin kullanılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla yukarıda belirttiğimiz üç altyapı projesinin hayata geçirilmesi için çok büyük ölçekte yatırımlar gerekmekte ve bu durum da aynı zamanda uzun vadeli tedarik kontratlarının varlığını gerekli kılmaktadır. Dünya genelindeki örneklerde 25 yıla varan tedarik kontratlarının varlığı göze çarpmaktadır.

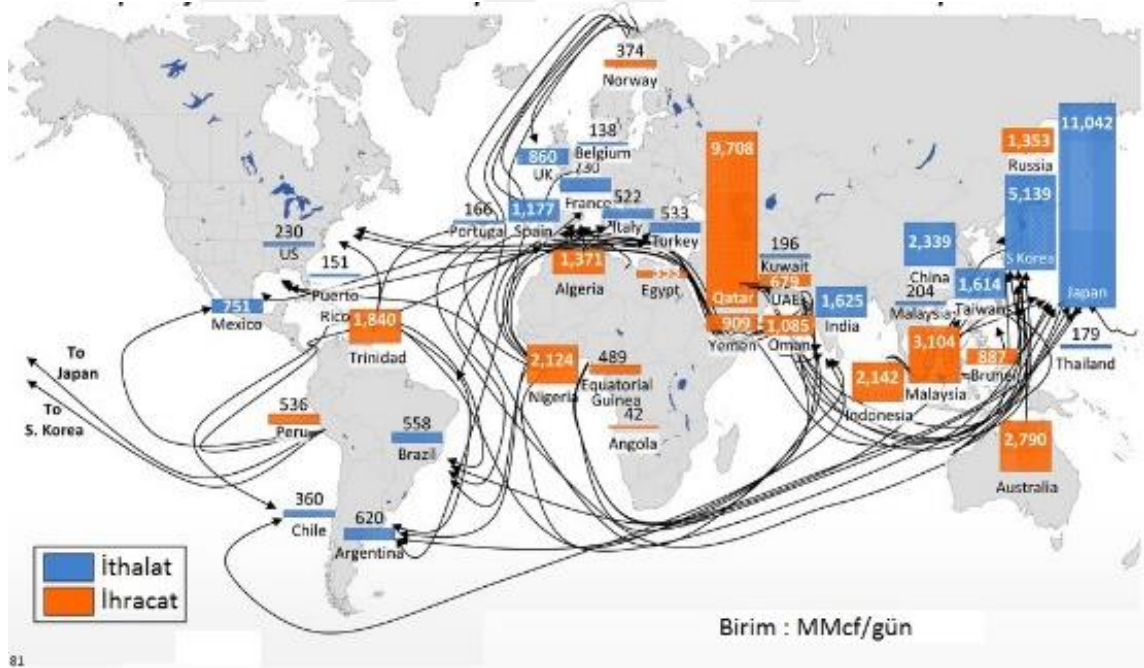
LNG piyasasının bir diğer karakteristik özelliği ise, katılımcıların diğer enerji piyasalarına göre azlığıdır. Altyapı yatırımlarındaki upstream segmentinin en önemli katılımcıları kuşkusuz uluslararası dev petrol firmalardır. Her ne kadar bağımsız petrol ve doğalgaz arama şirketleri de bu segmentte faaliyet gösterebilirler de, LNG'nin sermaye yoğun yapısı bu ufak şirketlerin LNG endüstrisine girişini kısıtlamaktadır.

Eikeland, bu trendin en önemli nedenlerini gittikçe düşen kar marjları, birden fazla noktada yatırım yaparak risk yönetiminin sağlanması ve kuşkusuz ölçek ekonomisine bağlamaktadır (Eikeland, 2007). Bu dev firmalar LNG yatırımının yapıldığı ev sahibi ülkeler ile uzun vadeli kontratlar imzalayarak bu yatırımlara girişmektedir. Upstream yatırımlarının ticari riskleri genel olarak sıvılaştırma yatırımları ile paralel olduğundan genellikle aynı şirketlerin ev sahibi ülkede sıvılaştırma yatırımlarına da girdiği görülmektedir.

Diğer taraftan tekrar gazlaştırma tesislerinin yatırımcıları ise genellikle tüketici piyasadaki büyük enerji tedarik şirketleridir. Bunlar doğalgaz dağıtım şirketleri olabileceği gibi aynı zamanda doğalgazdan elektrik üretme yetisine sahip elektrik üretim şirketleri de olabilir. Yukarıdaki segmentle eşdeğer özellikte bu firmalar da genellikle devlet ile imzalamış oldukları uzun vadeli kontratlar sayesinde finansman ve risk yönetim işlevlerini yerine getirebilmektedir.

Dünya üzerindeki oyunculara baktığımızda genel olarak tüketim tarafında aktif olan ulusal iletim şirketleri, doğalgaz dağıtım şirketleri ve ulusal veya birkaç bölge genelinde faaliyet gösteren tedarik firmalarının bu segmentte faaliyet içerisinde olduğu görülmektedir.

LNG'nin alım ve satımına ilişkin anlaşmalar ise, sınırlar ötesi alım ve satım anlaşmaları niteliğindedir. Diğer ticari piyasalarda da olduğu gibi, LNG ticaretinde de komşu veya yakın ülkelerin birbiri ile ticaretinin daha fazla olduğu söylenebilir. Bunun yanında özellikle değişen konjonktür nedeniyle kıtalar arası ticaretin yapıldığı örneklerin de hız kazandığını görmekteyiz. 2013 yılında yapılan LNG ticareti ve LNG rotaları aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Şekil 3. 2013 yılı Dünya LNG Ticareti ve Rotalar (IGU Uluslararası Gaz Birliği)

Yukarıda da özetlendiği gibi, geleneksel olarak LNG kontratları uzun vadeli ve esnekliği olmayan kontratlar olarak tasarlanmıştır. Bu kadar uzun vadeli sözleşmelerin ise kuşkusuz en önemli odağı ise, ilgili yatırımların geri dönüşü ve finansal sonuçların önceden kestirilebilirliği olmuştur.

Geçmişten günümüze kadar LNG projelerinde ve kontratlarında fiyatların spot bazda ve genellikle ham petrolün fiyatına endeksli olduğunu görüyoruz. LNG'nin fiyatlandırılmasında genel yaklaşım bir başlangıç fiyatı ve yeniden değerlendirme faktöründen ibarettir. Bu yeniden değerlendirme faktörü de alıcı ve satıcı tarafından kararlaştırılan ve LNG'nin rekabet ettiği petrol ürünleri sepeti üzerine oturtulmaktadır. Yine genel yaklaşımda rafine petrol ürünlerinin yerine bu sepetin belirlenmesinde ham petrol fiyatının esas olduğu söylenebilir.

Fiyat parametresinin yanında boru hatları ile taşınan doğalgazda da olduğu gibi en önemli parametrenin miktar olduğu belirtilebilir. Genellikle LNG alım satım kontratları al-ya da-öde şeklinde bir yükümlülükle kaleme alınmaktadır.

Bu yükümlülük alıcının minimum bir miktarı satın alması veya fiziksel olarak teslimin sağlanamaması durumunda alıcının her halükarda bu miktara karşılık gelen ödemeyi yapması olarak özetlenebilir. Sözleşmelerde böyle bir durumun olması halinde aynı zamanda telafi şansı olarak da düşünülebilecek bir hakkın da verilmesi elzemdir. Bu hak ile alıcı eğer al-ya da-öde yükümlülüğüne girerse, gelecekte yapacağı alımlarla daha önceden fiziki teslimatı alamadığı fakat satın aldığı ürünü sonradan bedelsiz olarak teslim alma şansını getirmektedir.

LNG projelerinin kısıtlayıcı ve esnek olmayan bu geleneksel yapısı LNG piyasalarının ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren evrimleşmeye başladığını belirtmek doğru olacaktır. 1970li yıllardan itibaren LNG kontratları daha esnek ve daha fazla tarafın bir araya geldiği kontratlar haline gelmeye başlamıştır. Liberalleşme hareketleri ile özellikle upstream ve sıvılaştırma tesisleri arasındaki entegrasyon yavaş bir hızla çözülmeye başlamıştır. Ayrıca Türkiye'deki örneklerinde de görmeye başladığımız geçiş ücreti uygulaması LNG terminalleri ile bu terminalleri kullananlar arasında ayrışma imkânının oluşmasını sağlamıştır. Bunun yanında çoğu piyasanın tedarik segmentinde gördüğümüz gibi, LNG'yi satın alan tarafların LNG terminal projelerindeki yatırım iştahı artmıştır.

Diğer enerji piyasası yatırımlarında da olduğu gibi LNG projelerinde de finansal kaynaklara erişim imkânlarının artışı ve ayrıca klasik finansal modelden proje finansmanına geçiş önemli bir ivme kaynağı olmuştur.

Bununun yanında LNG taşıma modelindeki değişiklik de bu piyasanın modernizasyonu açısından önem taşımaktadır. LNG ticaretinin başladığı yıllarda genellikle LNG gemileri spesifik projelere tahsisli olarak çalışmaktaydı. Bu kapsamda LNG'nin değişik piyasalara erişiminden bahsetmek çok mümkün olmamaktadır. LNG gemileri belli rotaları ile esasen uzak petrol boru hattı işletmeleri gibi hizmet vermekteydi. LNG kargosunun FOB şeklinde teslimatının kontratlara girmesi sonucu, spesifik proje-spesifik gemi ilişkisi ortadan kalktı ve bu durum da aynı zamanda spot piyasaların oluşmasına yol açtı.

Günümüzde belli bir kıta hedefi ile yola çıkan gemilerin ticari amaçlarla yolda bir veya birden fazla rota değişikliğine uğraması olağan kabul edilmektedir. Bu esnekliğin sağlanması aynı zamanda LNG'nin fiyatlanması hususunda revizyonların da oluşmasına yol açmıştır. Daha önce belirtildiği gibi genellikle ham petrol fiyatına çapalı olarak ele alınan LNG fiyatı artık hedef ülke piyasasında oluşan fiyatlara göre de değişiklik gösterebilmesi söz konusu olmuştur. Bu gelişmelerin yaşanmasında değer zincirinin tüketime yakın olan segmentlerinin önemli rol aldığı söylenebilir. Özellikle upstream segmentinde uzun yıllardır piyasa oyuncuları arasında çok fazla değişiklik olmamıştır. Gaz ve petrolün yer altından çıkarmasını sağlayan şirketler ya ulusal petrol şirketleri veya büyükler adını verebileceğimiz petrol devleri olmuştur. Bunun tam aksine olarak piyasa tarafında, liberalizasyon hareketleri sonucunda birçok yeni firma dağıtım, iletim, toptan ve perakende satış kanadında ortaya çıkmıştır. LNG piyasasından şekillenmesini sağlayan da dolayısıyla bu piyasa serbestleşmesi sırasında ortaya çıkan yapıdır.

Yine uluslararası piyasa açısından en önemli konulardan biri de tesislere üçüncü tarafların erişimi konusudur.

LNG'nin serbestçe dolaşımı ve ticari bir emtia olma özelliği aynı zamanda bu ürünlere erişimin kapısı olan tesislerinde ne kadar kolaylıkla hizmet verdiği doğrudan bağlıdır. Yukarıda açıklanan nedenlerle LNG tesis yatırımı yapan taraflar aynı zamanda kuşkusuz bu yatırımın da tek karar vericisi olmak istemektedir. Bu durum da özellikle değer zincirinin bu kısmında tekel yapılanmaya doğru ve dolayısıyla liberalleşmeden uzaklaşmaya doğru bir harekete neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durumun engellenmesi için genellikle ev sahibi ülkeler enerji regülasyonlarında üçüncü tarafların erişimini zorunlu kılmaktadır.

3.2.2. Dünya LNG Piyasasının Gelişimi

Kuşkusuz enerji piyasalarının şekillendirilmesinde en önemli süreçler hukuki süreçler olarak göze çarpmaktadır. LNG tedarik kontratlarının esnekleşmesi de esas olarak bir tahkim süreci sonucunda yaşanmıştır. Nijerya LNG şirketi ile İtalyan ENEL arasında süregelmış bir tahkim uluslararası LNG kontratlarını yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Mayıs 1992 ayında imzalanan bu kontratta ENEL gelecekte İtalya'da kurulacak bir liman vasıtasıyla Nijerya'dan LNG almayı taahhüt etmiştir. Klasik al-ya da-öde koşulunu da içeren bu kontratta ENEL taahhüdünü yerine getirememiştir. Bu durumun nedeni ise, İtalya'da daha sonra yapılması planlanan limanın kurulamamasıdır. Bu koşullarda ENEL durumun mücbir sebep olarak sayılmasını ve al-ya da-öde şartının çalıştırılmamasını istemiştir. Nijerya bu durumun 1996 yılında tahkime taşımış ve sonrasında ise, tahkim davası henüz sonuçlanmadan şirketler kendi aralarında ek bir anlaşma ile hukuki mülahazayı ortadan kaldırmıştır. Bu anlaşma üçüncü bir taraf olarak Gaz de France ile ENEL arasında imzalanmış ve İtalyan limanında alınacak bu kargoların Gaz de France tarafından hâlihazırda bitmiş olan LNG tesisine kabul edilerek arzı ve bunun karşılığında ise ENEL'e boru hattı ile taşınan doğalgazın İtalyan piyasasında teslimini içermektedir. Bu şekilde tarihin ilk LNG swap anlaşması LNG'nin teslimatının hukuki olarak alıcı dışında bir kişiye yapılması örneğini gerçekleştirmiştir.

LNG piyasasının işleyişine önemli bir etki ise ülkemizden gelmiştir. BOTAS'ın 1990'lı yıllarda yapmış olduğu spot alımlara ilişkin ihaleler yine uluslararası piyasada uzun dönemli kontratların işleyişini değiştiren ve döneme damgasını vuran bir uygulama olmuştur.

Kuşkusuz diğer piyasalarda olduğu gibi LNG piyasasında da future ve forward piyasaların etkisi önemli olmuştur. Bu kapsamda günümüzde başlıca LNG hublarında forward fiyatının net bir şekilde bilinerek satın alımdan aylar sonrasında fiziki teslimat yapılacak şekilde ticaretin planlanması imkânlı hale gelmiştir. Bu durum özellikle Avrupa Birliği gibi hem piyasa eşleşmesini sağlamış hem de fiziki olarak doğalgazın sevk edilmesinin mümkün olduğu pazarlarda LNG kargolarının değişik noktalara sevkini kolaylaştırmaktadır. Örnek olarak Fransa veya başka bir piyasada alınan LNG kargosunun spot piyasa fiyat durumuna göre teslimattan önce Asya-Pasifik bölgesine gönderilmesi bunun karşılığında ise İngiltere piyasasından swap edilen doğalgazın Fransa'da teslim alınması mümkün olabilmektedir. Böylelikle esasında çok büyük petrol ve doğalgaz firmalarının elinde olan LNG ticareti çok daha küçük ve spekülatif şekilde hareket edebilen tarafların piyasaya katılabildiği homojen bir yapıya doğru yönelmiştir.

LNG ticareti, artık geçmişte olduğu gibi sadece fiziksel tüketim ve üretim yapan tarafların aralarında mübadelenin esas olduğu değil, ticari kar elde etmeye çalışan tüccar firmaların da dâhil olduğu bir piyasa haline gelmiştir.

Uluslararası örgütler açısından bakıldığında ise konuya ilişkin en kapsamlı düzenlemelerin Avrupa Birliği bünyesinde oluştuğunu görüyoruz. Ticari piyasaların çoğunda olduğu gibi enerji alanında da Avrupa Birliği tek pazar oluşturma hedefini vurgulamaktadır. Bu hedefin odak noktasında ise, doğal tekeller ve dolayısıyla ağ ekonomisi çerçevesinde şekillenen piyasalar ve diğer bir deyişle elektrik ve doğalgaz bulunmaktadır. Üçüncü tarafların erişim imkânını zorunlu kılan düzenlemeler çerçevesinde LNG terminallerine ilişkin düzenlemelerin de bulunduğu göze çarpmaktadır.

Özellikle yeniden gazlaştırma terminallerinin önem taşıdığı İspanya ve Fransa için ulusal düzenlemeler kapsamında üçüncü ülkelerin de bu terminallere erişimi konusunda önemli düzenlemeler bulunmaktadır.

3.2.3. LNG'nin Enerji Arz Güvenliğine Etkileri

Avrupa Birliği ülkelerinin günümüzdeki en önemli problemlerinden biri güvenilir bir gaz tedarikinin sürdürülebilmesidir. Doğalgaza olan artan talep arz kesintileri, yükselen gaz fiyatları, sınırlar arası ticaretteki yaşanan problemler ve gaz ithal edilen ülkeler ile hedef pazar arasındaki uzaklık sürekli doğalgaz arz güvenliği konusunu gündemde tutmaktadır. Genel olarak çerçevesi olduğu üzere, arz güvenliğinin sağlanması enerji kaynaklarında çeşitlendirmenin sağlanması, arz seviyesinin belli düzeyde tutulabilmesi, iletim ve depolama kapasitesinin talebin yükselmesi ve arz kısıtı durumlarına karşı yeterliliğinin idame ettirilmesi kavramlarını içermektedir.

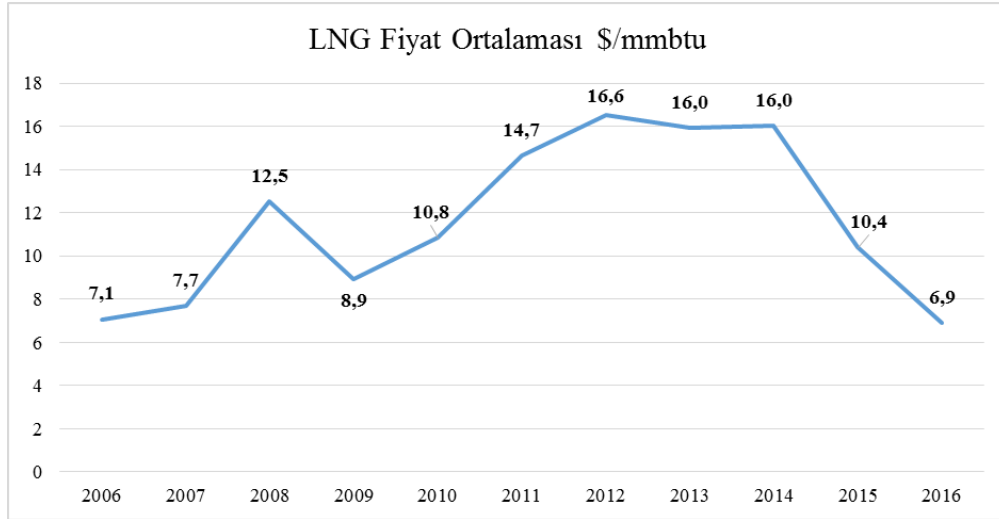
Ülkeler bu kapsamda gerekli önlemleri alabilmek adına, orta ve uzun vadede etki etmesi muhtemel regülasyon değişikliklerini devreye sokmaktadır. Avrupa Birliği de üçüncü enerji paketinde tek bir Avrupa piyasasına geçiş için gerekli önlemleri almaktadır. Üçüncü paketin içeriğinde LNG'nin önemli bir enerji kaynağı olduğunun altı çizilmekte ve bu kapsamda bölgesel LNG terminal yatırımlarının ışığı yakılmaktadır.

Bu bölümde LNG stratejilerinin enerji güvenliğine kaynak, güzergâh ve altyapı boyutları ile nasıl katkıda bulunabileceği tartışılacaktır.

3.2.3.1. Kaynak Güvenliği

LNG'ye verilen en önemli misyon, yeni gelişen bir enerji kaynağı olarak konvansiyonel enerji kaynaklarının ikamesi olmasıdır. Bu kapsamda LNG kaynak güvenliği açısından birçok cephede önem arz etmektedir. LNG'nin kaynak güvenliğindeki önemini iki kısımda inceleyebiliriz. Bunlardan ilki yine daha önce tartıştığımız gibi kaynak ülkelerin enerjiyi stabil olarak arz edebilmeleri ve ikinci kısım ise bu arzın aynı zamanda fiyat açısından stabil olmasıdır.

Bu iki perspektifi örnekle açıklamak gerekirse, güncel bir problem olarak Rusya ve Ukrayna arasındaki gaz krizini örnek olarak gösterebiliriz. Eğer Rusya Ukrayna'ya olan gaz akışını azaltırsa ve dolayısıyla Ukrayna transiti ile beslenen Avrupa'daki müşterilerini açıkta bırakırsa, Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi olarak imajı sarsılacaktır. Rusya bilindiği üzere özellikle Avrupa'da fiziki olarak ticareti yapılan doğalgaz fiyatı için neredeyse tek belirleyici konumundadır. Rusya'nın piyasadaki imajının bozulması ise, her ne kadar ülke çok önemli derecede güç sahibi konumda olsa dahi, Avrupa'nın alternatif enerji kaynaklarına yönelim çabasını hızlandıracaktır. LNG de işte tam bu noktada devreye girmektedir. Piebalgs 4 Ocak 2006 yılında Gazprom ile Naftogaz'ın anlaşması üzerine yaptığı konuşmada, Brüksel'in gaz çıkmazındaki kavgasına dikkat çekmiş, alternatif metotlara yönelerek, Rusya gazına karşı korunma imkânlarının artırılması ve daha koordine ve kararlı bir Avrupa enerji güvenliği politikasının oluşmasının gerekliliğini belirtmiştir. LNG fiyatının yıllara sair olarak değişkenliğini gösteren grafik aşağıda verilmektedir.

Grafik 1. Yıllara Göre LNG Fiyat Ortalaması (Dünya Bankası)

Tarihsel açıdan enerji kaynaklarına olan talebin gelişimine baktığımızda önemli bir trend Asif et al tarafından odundan kömüre ve kömürden ise doğalgaza geçiş şeklinde belirtilmektedir. Özellikle sanayi devrimi bu geçişin en önemli katalizörü olarak görülmüştür (Asif & Muneer, 2007).

Günümüzde ise, doğalgaza erişimin hayati önemi dikkate alındığında, kaynak güvenliğinin teminatı olarak LNG'nin üzerine önemli bir görev düşmektedir.

Avrupa Birliği örneğinde incelendiğinde, doğalgazın şebekeye ulaşmasına kadar birçok politik açıdan riskli ülke ile karşı karşıya kalınması gerektiği aşıkardır. LNG ise tam burada devreye girerek, en azından uzak kaynak ülkelere erişimin önünü açmaktadır. Bu durum uluslararası olarak riskli görülen kaynak ülkelere bağımlılığın azaltılmasını sağlamaktadır. Negatif yönden bakıldığında yarar sağlayan bu durum pozitif yönden de değerlendirilebilir. Amerika Birleşik Devletlerinin doğalgaz ithalatçı statüsünden doğalgaz ihraç eder pozisyona geçmesi, politik riski düşük olan bir kaynağa LNG aracılığıyla erişimin önünü açmaktadır. Bu çerçevede uluslararası arenada Rusya'ya olan bağımlılığın azalması ve aynı zamanda Rus gazına ilişkin fiyat baskısının artması gündeme gelmektedir. Hâlihazırda Rusya'nın AB de dâhil olmak üzere birçok tarafla doğalgaz fiyat pazarlıklarını sürdürüyor olmasının en önemli etmeni ABD'nin doğalgaz ticaret politikasıdır.

3.2.3.2. Güzergâh Güvenliği

Doğalgazın üretildiği noktadan hedef piyasalara ulaşmasında daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi boru hatlarının önemi büyüktür. Üretim ile pazar arasındaki bağlantının sağlanmasında bu açıdan doğalgaz boru hatları ilk seçenek olarak süregelmiştir. LNG ise, boru hatlarının ulaşamayacağı çok uzak noktalara ulaşmayı sağlayan bir araç olarak doğalgaz taşıma konseptine dâhil olmuştur. LNG teknolojisinde son 20 yılda yaşanan gelişmeler, LNG'nin uzun rotaların yanında oldukça kısa rotalar dâhilinde bile ekonomik olmasının önünü açmıştır. LNG daha önce belirtildiği üzere tam bir değer zincirinde yatırımı gerektirmektedir. Bunun yanında doğalgaz boru hatları ise sadece boruların ve kompresör istasyonlarının bileşimidir. Bu nedenle LNG daha yatırım yoğun bir alternatif olarak görülmektedir. Bu durumun kuşkusuz en önemli avantajı ise hızla gelişen teknolojinin yatırım miktarını düşürmesi ve bu kapsamda en önemli örnekleri Kıbrıs veya Lübnan'ın Mısır ve Cezayir'den LNG ithalatı olarak verilebilecek ticaret ilişkisidir.

Bunun yanında çok büyük doğalgaz boru hattı projeleri için LNG bazen ikame değil tamamlayıcı ürün haline de gelebilmektedir. Bu duruma en büyük örnek olarak, Endonezya, Malezya, Singapur ve Tayland'ı kapsayan TAGP projesinin konsept çalışmasında yüzen LNG terminallerinin (FLNG) yüksek yatırım gerektiren denizaltı boru hatlarının alternatifi olarak düşünülmüştür. Kuşkusuz bu terminallerin düşünülmesinin en önemli nedeni, TAGP'nin 40 milyar dolarlık maliyetinin geri kazanılmasında beklenenden daha fazla güçlük çekileceği beklentisidir. Yine konsept olarak LNG'nin gündeme geldiği bir diğer boru hattı projesi ise, Nabucco projesidir. Nabucco'nun Azerbaycan gazını taşıma fikrinin alternatifi olarak düşünülen devasa Türkmen gaz sahalarının gündeme alınması ancak Trans-Hazar bağlantısının yapılması ile söz konusu olacaktır. Bu kapsamda ise, iki alternatif yine deniz altı boru hattının yapılması veya LNG'nin devreye alınması ile mümkün olacaktır.

Bir önceki bölümde değinildiği gibi, doğalgaz kaynak ve güzergâh olarak farklı devletler ile pazarlık ve anlaşma yapılması gereken bir endüstridir. Kaynağa erişim açısından kaynak ülke politik olarak güvenli bir profil arz etse de, güzergâh üzerinde olan ülkelerin de aynı şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Yine daha önce incelenen Ukrayna-Rusya doğalgaz krizi bu kapsamda verilebilecek en önemli örnektir. LNG güzergâh problemlerini ve özellikle taşıma riskini minimize etmekte ve kaynak ülke ile alıcı ülke arasında doğrudan bağlantı yapılabilmesini sağlamaktadır.

Güzergâh ve kaynak açısından risk yönetimini sağlayan bir başka faktör de kuşkusuz dış doğrudan yatırım imkânlarıdır. Bu yöntem doğal olarak emtiaya erişimin fiziksel riskini ortadan kaldırmamaktadır. Fakat emtianın daha önce incelenmiş olan en önemli risk parametresi olan fiyat riskinin ortadan kaldırılmasına veya en azından riskin transferine imkân sağlamaktadır. Bu kapsamdaki en önemli örneklerden biri ise Zweig tarafından verilmiştir. Zweig, Çin'in dış politikasının neredeyse tamamen enerji kaynaklarına erişim ile ilintili olduğunu belirtmektedir (Zweig, 2005). Ülke, ekonomik gelişmenin patlaması, hızlı şehirleşme ve ihracatın genişlemesi nedeniyle daha öne eşi görülmemiş bir petrol ve doğalgaz ihtiyacı içerisinde girmiştir. Bundan yirmi yıl önce, Çin, Doğu Asya'nın en önemli petrol ihracatçısıydı.

Şu anda ise, en fazla petrol ve doğalgaz ithal eden ülke konumuna erişmiştir. Son 10 yılda, Çin, Latin Amerika'nın upstream segmentinde en önemli yatırımcı pozisyonuna erişmiş, ABD ile ticari bağlarını bu kapsamda güçlendirmiştir. Çin enerji diplomasisinin en önemli girişimlerinden biri ise, devletin, Kanada'da bulunan petrol ve gaz sahalarına yatırımları olmuştur. Bu çerçevede ise, Kanada hükümeti Çin ile 2 milyar doları aşkın imtiyaz anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmalar sayesinde Çin'in doğrudan çıkarılan petrol ve gazı ülkesine taşıma imkânı olmasa dahi, fiyat volatilitelerinde sığınacak bir limanı olduğunu göstermektedir.

3.2.3.3. Altyapı Güvenliği

Kuşkusuz LNG veya boru hattı yatırımlarında ortak bir sınırlayıcı parametre bulunmaktadır. Kapasite kısıtları her iki örnekte de enerji arz güvenliğini tehdit edebilecek ve sürekli yenileme ve genişleme yatırımlarını gerektiren bir özellik arz etmektedir. Bu kapsamda birbirinin ikamesi olan bu yatırımlar doğal gaz iletim kapasitesinin yeterli seviyede tutulması için en önemli enerji güvenliği stratejileridir.

Cayrade et al. Avrupa için yapılan arz ve talep projeksiyonlarında ortalama bir büyüme senaryosunda dahi Avrupa içerisine tedarik kapasitesinde önemli bir fark olduğunu belirtmektedir (Cayrade et al., 2004). Teoride bu şekilde ortaya çıkan arz kıtlığı pratikte ise, enerji politikasına yön veren liderler tarafından dinamik bir şekilde dengeyi sağlayacak şekilde diplomasi ve iç politika düzeltme süreçleri ile yönetilmektedir. Bu iç politika elementinin en önemli bölümü ise, yatırım politikalarıdır. Özellikle bu bölümde incelemekte olduğumuz kapasitenin korunması ve geliştirilmesi hükmünün enerji arz güvenliği içerisindeki anlamı ise, önemli boyutta yatırımların özellikle iletim altyapısı için gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir.

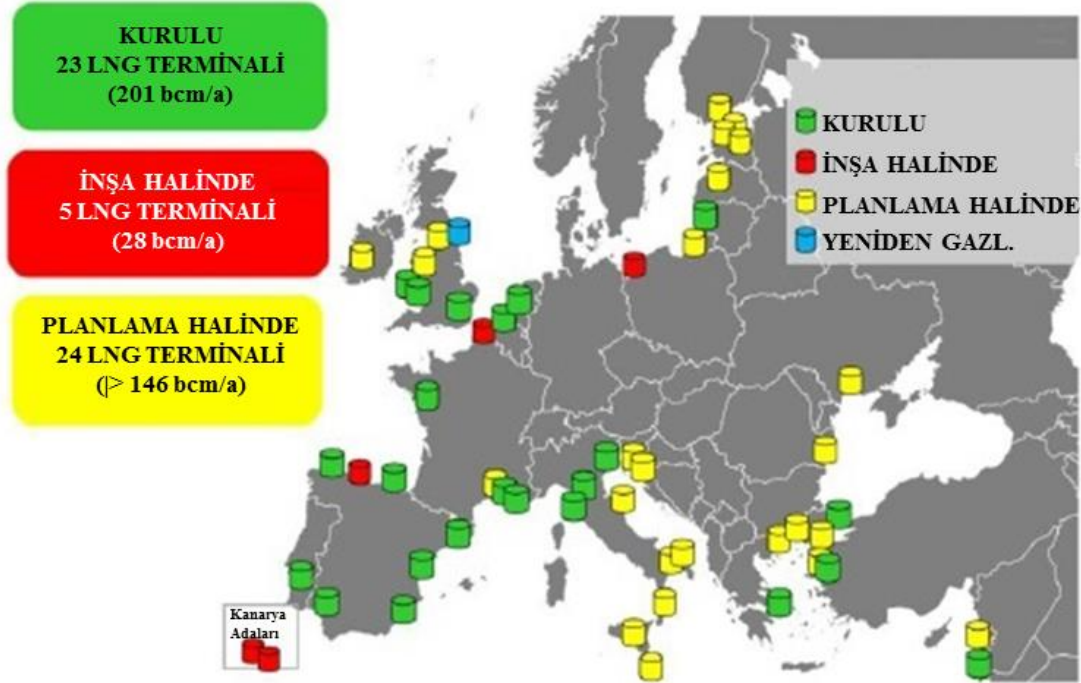
Cayrade bu kapsamda 2020 yılına kadar yapılması gereken yatırım tutarını yaklaşık 150-200 milyar dolar olduğunu belirtmiş ve bunların en önemli kalemleri olarak:

1. Rusya kaynaklı özellikle Shtockman ve Yamal sahalarından hedefe doğru kurulacak yeni boru hattı yatırımları,

2. Cezayir kaynaklı ve hedef pazar olarak İtalya veya İspanya'ya doğru kurulacak yeni boru hattı yatırımları,
3. Hazar denizinden ve Türkiye transitli Avrupa'ya ulaşacak boru hattı yatırımları,
4. Mısır ve Ortadoğu ülkelerinden LNG ithalatının yapılabileceği yeni LNG terminal yatırımları şeklinde sıralamıştır.

Bu yatırımların yapılması özellikle Avrupa ve bölge piyasalarının kapasite açısından arz güvenliğinin sağlanmasında çok büyük önem arz etmektedir.

Vurgulamak gerekir ki bu perspektifte en önemli olan toplam yatırım büyüklüğü nedeniyle finansal planlamanın sağlanmasıdır. Avrupa bölgesindeki LNG terminalleri aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Şekil 4. 2015 yılı itibariyle Avrupa'daki LNG Terminalleri (Thierry Deschuyteneer, Gas Infrastructure Europe)

Dolayısıyla finansal kaynakların girişini engelleyen her türlü problem aynı zamanda kapasite yatırımlarının yapılmasını engelleyecek ve bu şekilde kaynak kıysımında arz problemi olmasa dahi iletim ve dağıtım altyapısındaki kısıt nedeniyle arz güvenliğinin sağlanamaması durumuna sebebiyet verecektir.

4. TÜRKİYENİN ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI BAĞLAMINDA LNG

Enerji arz güvenliği talep ve arz dengesi denkleminde değerlendirildiğinde, iç talebin kontrolü bir iç politika konusu iken özellikle doğal gaz arzında ülkemiz için konu dışı politikanın temeline oturtulabilmektedir. Uluslararası ilişkiler teoremleri açısından bakıldığında gerek realist yaklaşım içerisinde tehdit ve savunma stratejileri, gerekse kurumsal yaklaşım çerçevesinde ve AB müktesebatına uyum çerçevesinde enerji arz çeşitliliği önem arz etmektedir. Bu kapsamda LNG, doğal gazın boru taşınması dışında sunduğu mobilize ve esnek kaynak seçimi özellikleri ile ülkemiz için en önemli alternatif seçim olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1. Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği

Türkiye'nin jeopolitik konumu ve bu konunun avantajları ve dezavantajları bu bölümde değerlendirilecek olup, Türkiye'yi çevreleyen petrol ve doğal gaz projelerine ilişkin gelişmeler paylaşılacaktır.

4.1.1. Genel Görünüm

Türkiye, Dünyanın kanıtlanmış petrol ve doğal gaz kaynaklarının yaklaşık dörtte üçüne çok yakın mesafededir. Söz konusu kaynaklar arasında geniş anlamda Orta Doğu, Hazar ve Akdeniz havzası enerji kaynakları önemli yer tutmaktadır. Öte yandan Türkiye, enerji tüketimi açısından en büyük pazarlardan biri olan Avrupa pazarına komşudur. Böylece, Türkiye, enerji üreten ve tüketen coğrafyalar arasında doğal bir köprü vazivesi görmektedir. Bu kapsamda, Türkiye çeşitli kaynak ve güzergahlardan petrol ve doğal gazın Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlama konumu ile Avrupa'nın arz güvenliği açısından da önemi giderek artan bir ülke olmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2010).

4.1.2. Türkiye'nin İçerisinde Olduğu Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Bir taraftan Türkiye'nin kara sınırları ile komşu ülkeleri olan İran, Irak, Azerbaycan diğer taraftan Karadeniz'e sahildar olan Rusya, Akdeniz'de sahildar olan Cezayir, Libya, Mısır yeni keşifler ile gündeme gelen Kıbrıs Adası çevresi ve İsrail yalnızca Türkiye ve bölge açısından değil dünya açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin içerisinde olduğu ve hayata geçirilmiş olan boru hattı projeleri Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattıdır. Doğal gazla ilişkin olarak ise Türkiye, Bakü-Tiflis-Erzurum, Nabucco, TANAP, Türk Akımı gibi birçok boru hattı projesinin merkezinde öngörülmüş ancak bu projelerden bir kısmı hayata geçmiş yahut projelere ilişkin yatırım kararı alınabilmiştir. Söz konusu projelerden bazıları birbiri ile rekabet eder nitelik arz ederek adete birbiri ile yarışmış; uluslararası siyasi konjonktür, hükümetlerin öncelikleri ve projelerin ekonomik fizibilitesi gibi hususlar etkili olarak bazı projeleri öne çıkarmıştır. Bu bölümde Türkiye'nin paydaş olduğu stratejik iletim ve altyapı projeleri ve bunların Türkiye açısından önemi vurgulanacaktır.

4.1.2.1. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı

Orta Doğu ülkelerinin petrol rezervleri açısından zengin olduğu bilinmekle beraber, petrol 1900'lü yıllarında başına kadar ABD'nin dünya petrol üretimi konusunda ilk sırada yer aldığı, daha sonraki yıllarda ise Çarlık Rusya'nın petrol üretimi konusunda hatırı sayılır bir konuma geldiği ifade edilebilir (İnan, 2013).

1871 yılında Musul petrollerinin Almanlar tarafından keşfedilmesinin ardından, bölge üzerinde İngiltere ve Almanya'nın çıkar çatışması yaşandığını söylemek mümkündür. Ancak söz konusu çıkar çatışmasının galibinin İngiltere olduğu ve I. Dünya Savaşı öncesinde Irak sınırının İngilizler tarafından çizildiği ifade edilebilir. Öte yandan, I. Dünya savaşının bölge petroleri açısından bir imtiyaz savaşı halini aldığını, Irak petroleri üzerinde tek başına söz sahibi olmak isteyen İngilizlere karşın, Fransa ve ABD'nin bu duruma karşı çıktığı söylenebilir (İnan, 2013).

Ortadoğu petrollerinin öneminin artması ise II. Dünya Savaşı sonrasında denk gelmektedir. 1960 yılında OPEC'in kurulması sonucunda özellikle üretici olan Ortadoğu ülkeleri, bölgede etkinlik göstermek isteyen dış aktörlere karşı bir savunma mekanizması geliştirmiş oldu. Söz konusu bölge ülkelerinin, petrol üretim varlıklarını millileştirmek suretiyle yabancı devletlere bağımlılıklarını azaltmayı da hedeflediklerini söylemek mümkündür. Bu süreçte, Irak'ın hızlı bir kalkınma yaşadığı ve petrol siyasetini geliştirerek bölgede etkinliğini arttırmayı amaçladığı, ürettiği petrolü güvenli ve istikrarlı yeni güzergâhlardan taşıyarak etkinliğini pekiştirmek istediği noktada Türkiye ile işbirliği içine girdiği ifade edilebilir.

Bu konjunktürde, Irak'ta başta Kerkük olmak üzere sahalardaki petrolün Türkiye'deki Ceyhan (Yumurtalık) Deniz Terminaline boru hattı vasıtasıyla taşınmasını öngören Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı'nın hayata geçirilmesi amacıyla 27 Ağustos 1973 tarihinde, Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması imzalanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı Projesi kapsamında, 986 km uzunluğundaki ilk hat 1976 yılında işletmeye alınmış ve ham petrolün Ceyhan Terminalinden tankerlere yüklenerek Akdeniz'e açılması 25 Mayıs 1977 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Birinci boru hattına paralel olan diğer boru hattı 1987 yılında tamamlanmış, hatların yıllık toplam taşıma kapasitesi 70,9 milyon tona yükseltilmiştir. 19 Eylül 2010 tarihinde ülkemiz ile Irak arasında Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı'nın süresi dolan anlaşmalarının ve ilgili protokollerinin yenilenmesine ve 15 yıl boyunca uzatılmasına yönelik Değişiklik Anlaşması imzalanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Halen bu boru hattı üzerinden gelen Irak ve Kuzey Irak petrolü bölgedeki uluslararası dengelerin şekillenmesinde önem arz etmektedir. Özellikle sürekli bozulan ve sonradan tekrar iyileşen Erbil-Bağdat ilişkileri Türkiye'yi de bu anlamda muğlak bir noktada bırakmaktadır.

4.1.2.2. Batı Hattı (Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı)

Türkiye'nin doğal gaz bağımlılığının bir anlamda başlangıcı Türkiye'nin Rus doğal gazı ile tanışması ile gerçekleşmiştir. İzleyen süreçte Türkiye'ye hem kaynak hem de güzergâh açısından yeni bağlantılar sağlayarak bir yandan artan doğal gaz talebi üzerine enerji politikalarını oluşturmaya başlamış diğer taraftan ise arz güvenliği sorunu ile karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ve Eski Sovyetler Birliği hükümetleri arasında doğal gaz sevkiyatı konusunda Hükümetler arası Anlaşma 18 Eylül 1984 tarihinde imzalanmıştır. Rusya'dan sonra Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'dan geçerek ülkemize Bulgaristan sınırında Malkoçlar'dan giren, Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhını takip ederek Ankara'ya ulaşan hat 845 km uzunluğundadır. 1987 yılından itibaren, tedricen artan miktarlarda doğal gaz alımına başlanmış olup, 1993 yılında maksimum miktar olan yıllık 6 bcm'e ulaşmıştır. İzleyen süreçte akdedilen yeni anlaşmalara ile Rusya'dan bu hat vasıtasıyla elde edilen doğal gaz 14 bcm/yıl'a yükseltilmiştir. Anılan ilk doğal gaz anlaşmasının ise 2011 yılına kadar yürürlükte kalması öngörülmüştür.

Rusya ile yapılan ikinci doğal gaz alım anlaşması ise 10 Aralık 1996'da imzalanmıştır. 8 Milyar m³/yıl gaz alımını öngören anlaşmanın 23 yıl yürürlükte kalması planlanmış ve bu anlaşmanın Trusgaz ile 18 Şubat 1998'de yapılan anlaşma ile paralel yürütülmesi öngörülmüştür. Öte yandan Rusya'nın, Türk doğal gaz pazarını tek başına ele geçirme çabaları 1995'ten sonra ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu kapsamda, Viktor Çernomırdin Türkiye'ye gelmiş ve o günlerde hayata geçirilmesi tartışılan Türkmen gazı projesi yerine, yüksek maliyetli olduğu öne sürülen ve Karadeniz altından boru hattı döşenmesi suretiyle Türkiye'ye doğal gaz taşınmasını öngören, Mavi Akım olarak bilinen ve üçüncü doğal gaz anlaşması Rusya ile akdedilmiştir (Oğan, 2016).

Bu hattan gelen doğal gaz akışı Ankara-Moskova eksenindeki ilişkilerinin her zaman mihenk taşı olmuştur. Doğalgaz arzının bu hat veya diğer Moskova bağlantılı tedarik hatları üzerinden kısıntıya uğraması, doğalgaz, ısınma ve elektrik sektörlerinde oluşan krizler nedeniyle hayati önem taşımaktadır.

4.1.2.3. Mavi Akım Boru Hattı

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında bugüne kadar gerçekleştirilen enerji alanındaki en büyük proje olan Mavi Akım projesi olarak gösterilmektedir. Bu projenin temeli, 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Hükümetler arası Anlaşması ile atılmıştır. Eş zamanlı olarak ise BOTAŞ ile Gazexport şirketleri arasında, yılda 16 bcm doğal gaz alımına yönelik 25 yıl süreli “Doğal Gaz Alım Satım Anlaşması” imzalanmıştır. Mavi Akım boru hattından doğal gaz sevkiyatına 2003 Şubat ayında başlamış, 17 Kasım 2005 tarihinde resmi açılış töreni yapılmıştır. Toplam 1.213 kilometre uzunluğundaki Mavi Akım boru hattının 396 kilometresi, Karadeniz'in altından geçmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Yıllık 16 bcm kapasiteli Mavi Akım paralel iki boru hattından oluşmakta olup, Rusya'dan Türkiye'ye transit bir ülkeden geçmeksizin doğal gaz sevkiyatı sağlanmaktadır. Transit riski olmaması sebebiyle önemli bir avantajı olduğu öne sürülerek, kaynak aynı olsa dahi bağımsız bir güzergâh teşkil etmesinden dolayı arz güvenliğine önemli katkı sağlayacağı düşünülebilecek olan Mavi Akım projesi ile başlayan sürecin ise ekonomik açıdan Türkiye'ye olumsuz etkileri olduğu da ileri sürülen bir husustur. Zira SSCB ile imzalanan ilk doğal gaz anlaşmasında doğal gaz alımı karşılığında ödenmesi gereken tutarın bir kısmının mal olarak ödendiği bilinmektedir. Bu durumun Türkiye'nin Rusya'ya ihracatını olumlu yönde etkilediği, makroekonomik açıdan ise Türkiye'nin dış ödemeler dengesini önemli ölçüde kuvvetlendirdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu ile 1992'den sonra yapılan anlaşmalarda (1984 anlaşması protokolüne de düzeltmeler yapılarak) bu uygulamanın rafa kaldırıldığı görülmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak ise Rusya'dan alınan doğal gazın bedelin peşin olarak ödenmeye başlanmış. Bu durum ise Türkiye ile Rusya'nın dış ticaretini Rusya lehine giderek artan oranda açıklar vermesine sebep olmuştur. Bu proje kapsamında alınan doğal gazın fiyatı ise “ticari sır” teşkil ettiği gerekçesiyle açıklanmamıştır (Oğan, 2016).

4.1.2.4. İran – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Her ne kadar 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi sonucunda Türkiye ve İran farklı iki yönetim sistemiyle yönetilmeye başlansa da iki ülkenin ilişkileri özellikle enerji alanında işbirliği ile 1990'lı yıllarda daha yakınlaşmıştır. İran-İrak Savaşı sonrasında ticari açıdan Türkiye'nin İran açısından önemini arttığını söylemek mümkündür. Bu meyanda, ABD'nin tecrit politikaları sonucu dış dünya ile bağlantısı kesilen İran açısından komşu Türkiye özellikle ekonomik sürdürülebilirlik açısından önemli bir pencere olmuştur (Ekinci, 2008).

Öte yandan Türkiye açısından ise, Rus doğal gazının Türkiye'ye giriş yapması sonrasında, bir yandan Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması diğer yanda ise yine dünyanın ikinci büyük doğal gaz üreticisi olan İran ile komşuluk ilişkilerini de kullanarak yeni bir doğal gaz alım anlaşması yapılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, ise 8 Ağustos 1996 tarihinde İran ile Türkiye arasında Tahran'da Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması imzalanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2016). Bu anlaşmaya göre; doğal gaz alımı 3 bcm/yıl ile başlayıp, yıllar itibarıyla artarak 10 bcm/yıl'a ulaşacaktır. Yaklaşık 1.490 km uzunluğundaki Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı, Doğubayazıt'tan başlayıp, Erzurum, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya uzanmakta, bir diğer kol da Kayseri, Konya üzerinden Seydişehir'e ulaşmaktadır.

O dönemde her ne kadar ABD, İran'la yapılan bu antlaşmadan çok hoşnut olmamış olsa da iki nedenden dolayı bu işbirliğine karşı çıkmamıştır. Birincisi; bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin kendi ayaklarının üzerinde durmasını sağlayacak olan enerji ticaretinin gerçekleştiği Rus topraklarına alternatif bir rotanın ortaya çıkması ve Rus hâkimiyetinin bu alanda kırılması, ikincisi de müttefik Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığının azalmasıdır. ABD o tarihteki antlaşmaya çok karşı çıkmamış olsa bundan yaklaşık on bir yıl sonra Türkiye ve İran arasında imzalanacak olan doğalgaz mutabakatına oldukça sert bir tepki verecektir.

Zira 13 Temmuz 2007 tarihinde imzalanan doğalgaz mutabakatı, İran nükleer krizinin en gergin dönemlerinden birinde imzalanmıştır. İran'ı izole ederek uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçirme çabasında olan ABD ise böylesi bir dönemde Türkiye'nin İran'la bu kadar geniş kapsamlı bir mutabakat imzalamasına tepki göstermiştir. Çünkü Türkiye'nin bu girişimi ABD'nin izolasyon politikası ve yaptırım rejimini delebilmek özelliği taşımaktaydı (Binay, 2016).

Buradan sağlanan tedarik her ne kadar Tahran merkezli bir eksenle yönetilse de, son yılların en önemli unsuru olan Tahran-Moskova enerji ilişkileri kapsamında tamamen Rusya'dan bağımsız bir İran politikasının benimsenmiş olduğunu belirtmek mümkün değildir. Özellikle SU-24 tipi Rus savaş uçağının Kasım 2015'te düşürülmesi sonucu, kış aylarında Rusya'dan gelen gaz basıncının düştüğü durumlarda, İran gazının da tedarikinde problemler yaşanması önemli bir korelasyona işaret etmektedir.

4.1.2.5. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Bilindiği gibi Hazar Havzası, Basra Körfezi ve Sibirya'dan sonra dünyanın üçüncü büyük petrol rezervine sahip bölge olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, rezerv miktarı hususunda tam bir rakam verilemese de , bu miktarın 163 milyar varil petrole karşılık geldiği öngörülmektedir (Rajaei, 2000).

Demir perdenin yıkılmasından sonraki süreçte bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan başta olmak üzere Hazar bölgesinin kendi zengin petrol yataklarından yabancı şirketlerin ağırlıkta olduğu bir yabancı konsorsiyum tarafından çıkarılacak petrolün, güvenli bir boru hattıyla batıya aktarılması amacıyla Gürcistan üzerinden ülkemize uzanan bir boru hattının Ceyhan'dan Akdeniz'e ve buradan da dünya pazarlarına ulaştırılması öngörülmüştür (Çal, 2008).

Ancak, Hazar Havzasının petrol ve doğal gazının taşınmasına ilişkin projelerden ilki olarak BTC Petrol Boru Hattı üzerinde önemli güç savaşlarının yaşandığını söylemek mümkündür.

Bu durumun nedenlerinin başında, Rusya kendi toprakları üzerinden geçen eski boru hatlarına dayanan düzeni korumak istemekte dolayısıyla bölgede hakimiyetini devam ettirmeyi amaçlamaktadır. Öte yandan, bölgede bağımsızlığını yeni kazanmış olan Türk cumhuriyetleri ile bağlarına güvenen isteyen Türkiye, bu fikre ABD'nin verdiği destek ile yeni inşa edilecek boru hattının Rusya ve etkisi dışında kendi toprakları üzerinden geçirmeyi öngörerek , bölgede istikrarlı ve güvenli bir geçiş ülkesi konumunu kazanmak için soyunmuştur. Bu durumda, asıl güç savaşı Türkiye ile Rusya arasında değil, ABD ile Rusya arasında yaşanmıştır. Zira Rusya bir yandan, Kuzey Kafkasya'nın uzantısı olarak kabul ettiği Trans-Kafkasyayı hakimiyetinde tutarak bölgedeki sorunların uluslararasılaşmasını istememekte ve bu kapsamda “yakın çevre” isimli politikasını uygulayarak bölgede etkinlik kazanmayı amaçlamakta, öte yandan Gürcistan ve Azerbaycan'ın AB ve NATO ittifaklarının etkisi altında kalmasını istememektedir. Ayrıca en önemlisi Rusya, ekonomisinin yarısından fazlasını oluşturan enerjiyi önemli bir dış politika aracı olarak kullanmayı devam ettirerek uluslararası alanda güç kaybetmemek istemekteydi (Telatar, 2005).

Bu kapsamda, Bakü-Tiflis-Ceyhan yerine Bakü-Novorossisk güzergahını öne sürerek Azerbaycan ve Gürcistan üzerinde de gücünü devam ettirerek bu ülkelerin kendine bağımlılığı ekonomik bağlar ile sağlamak istemekteydi. Bunun yanında, Rusya uzun vadede Kazakistan petrolü ile Türkmenistan doğalgazının Trans-Hazar boru hattıyla BTC'ye bağlanmasından ve bu iki ülkenin de kendi etkisi dışından uluslararası pazarlara ulaşarak Rusya'ya bağımlılığının zayıflmasını istememiştir. Bu çerçevede, Rusya bölgedeki Dağlık Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarını da sıcak tutarak bölgedeki istikrarı zayıflatmak ve bölgede gücünü devam ettirmek için Ermenistanı desteklemek gibi yaklaşımlarda da bulunmuştur (Guseynov, 1996). Ancak, yabancı yatırımcıların ekonomik gücü ve ABD'nin desteği ve politikaları galip gelmiştir. Böylece, bölgedeki çıkar çatışmaları bir anlamda Türkiye'ye yaramış ve çok büyük çaba göstermesine gerek kalmaksızın söz konusu boru hattı projesini topraklarından geçirmeyi başarmıştır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi kapsamında ilgili yatırımcı şirketler tarafından kurulan Çalışma Grubu ile ülkemiz arasında başlatılan çalışmalar ve aylar boyu süren yoğun müzakereler sonucunda boru hattı projesinin gerçekleştirilmesine yönelik hükümetler arası anlaşma imzaya hazır hale gelebilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Azerbaycan, Gürcistan ve ülkemiz arasındaki 18 Kasım, 1999 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları ile (şahit sıfatıyla) ABD Başkanı tarafından imzalanmış ve 22 Haziran, 2000 tarih ve 4585 sayılı Kanun ile uygun bulunarak, Bakanlar Kurulu’nun 3 Ağustos, 2000 tarih ve 2000/1127 sayılı Kararı’na istinaden 10 Eylül, 2000 tarih ve 24166 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete (RG)’de yayımlanmıştır (Çal, 2008).

Hâlihazırda Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, 1.076 km’si Türkiye kesimi olmak üzere toplam 1.769 km uzunluğundadır. Bu kapsamda, Türkiye söz konusu boru hattı uzunluğunun önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Bakü ve Tiflis üzerinden Ceyhan Terminaline ulaşan boru hattının kapasitesi yıllık 50 milyon tondur. BTC’den Ceyhan’a 28 Mayıs 2006 tarihinde sevk edilen ilk petrol, Ceyhan Limanı’nda tankerlere 4 Haziran 2006 tarihinde yüklenmiştir. BTC’nin resmi açılış töreni 13 Temmuz 2006 tarihinde Ceyhan’da gerçekleştirilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2016). BTC Ham Petrol Boru Hattı ile Hazar’ın Azerbaycan sektöründe bulunan Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG) sahalarından elde edilen Azeri petrol başta olmak üzere, Türkmen ve Kazak petrolleri Ceyhan’a taşınmakta ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır. 11 Ağustos 2014 tarihinde, hattan geçen “2 milyar”ıncı varil uluslararası pazarlara ihraç edilmek üzere Ceyhan Limanı’ndan tankerlere yüklenmiştir. BTC’nin devreye alındığı tarihten 2015 yılı Ekim ayına kadar, hattan toplam 2,3 milyar varil petrol taşınmıştır. 2015 yılının ilk üç çeyreğinde BTC’den günlük ortalama 730.000 varil ham petrol Ceyhan’a ulaşmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2016).

4.1.2.6. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)

Güney Kafkasya Boru Hattı olarak da bilinen Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına paralel olarak tasarlanmıştır. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde bulunan Şah Deniz sahasından üretilen gazı Türkiye'ye taşıyan, 690 km uzunluğundaki bir boru hattıdır (Uluatam, 2010). Şah Deniz sahasından doğal gaz üretimi hususunda gerçekleştirilen müzakereler sonucunda 12 Mart 2001 tarihinde, yıllık 6,6 milyar metreküp (bcm) Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Türkiye ile Azerbaycan arasında bir Hükümetler arası Anlaşma ve BOTAŞ ile Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR arasında Doğal Gaz Alım-Satım anlaşması imzalanmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum Boru hattı, 2005-2007 yılları arasında inşa edilmiş olup, 2007 yılının Temmuz ayının ortasından beri faaliyette olup bu tarihte Türkiye'ye ilk Azeri doğal gazı girişi sağlanmıştır. BTE Doğal Gaz Boru Hattının Azerbaycan ve Gürcistan kısımları, kontrat miktarından (kontrat miktarı 6,6 bcm) daha geniş bir kapasitede tasarlanarak, hattan ileride Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz satımı öngörülmüştür. Öte yandan, BTE'den elde edilen gazın bir bölümü 18 Kasım 2007 tarihinde işlerlik kazanan Türkiye-Yunanistan doğal gaz boru hattı vasıtasıyla Yunanistan'a iletmeye başlanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Bakü -Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesinin hayata geçirilebilmesi, Türkiye'nin bir enerji geçiş ülkesi olarak varlığını ortaya kotmuş, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı da bu rolü pekiştirmiştir. Bu tarihten sonra ortaya atılan ve Rusya'ya enerji bağımlılığını ve dolayısıyla Rusya'nın yaydığı dış politika baskısını azaltan projeler olarak Nabucco ve TANAP gibi projelerin ortaya atılmasını ve kaynak ne olursa olsun güzergâhın Türkiye olmasını sağlamıştır.

4.1.2.7. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonektörü (ITG)

Geniş anlamda Avrupa Birliğinin Komşuluk Politikası kapsamında değerlendirilebilecek aslen ise Avrupa Birliğinin kendi enerji ihtiyacını ve arz güvenliğini Rusya'ya bağımlı olmaksızın temin etmek amacıyla geliştirdiği Avrupa Birliği INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) Programı kapsamında

geliştirilen Güney Avrupa Doğal Gaz Ringi'nin (kısa adıyla Güney Gaz Koridoru) ilk aşaması olarak Türkiye ve Yunanistan doğal gaz şebekelerinin enterkoneksiyonunu içeren Türkiye Cumhuriyeti'nden Yunanistan Cumhuriyeti'ne doğal gaz sevkine ilişkin Hükümetler arası Anlaşma 23 Şubat 2003 tarihinde imzalanmıştır. 2005 yılında temeli atılan ve 18 Kasım 2007 tarihinde açılışı yapılan Türkiye-Yunanistan Enterkonektörü aracılığıyla, Azeri gazı ilk kez alternatif bir güzergâh üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir. 209 km'lik bölümü Türkiye sınırlarından geçen hattın toplam uzunluğu yaklaşık 300 km'dir. Hattan, 2008 yılından bu yana Yunanistan'a Azerbaycan Şah Deniz Faz 1 kapsamında aldığımız doğal gazın bir bölümü ihraç edilmektedir.

4.1.2.8. Türk Akımı Projesi

Kasım 2013'te, halkın önemli bir kısmının AB yanlısı olmasına rağmen Ukrayna hükümetinin AB Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayı reddetmesi ve Rus yanlısı yaklaşımını sürdürmesi sonucu alevlenerek iç savaş boyutunu alan ve devamında Kırım'a gerçekleştirilen Rusya müdahalesi ile sonuçlanan süreç, Rusya ve Batı dünyası arasında Soğuk Savaş dönemindekine benzer şekilde bir konjonktür yaratarak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin Rusya'ya karşı ticari ambargo uygulama kararı ile sonuçlanmıştır.

İzleyen süreçte ise, Rusya Avrupa Birliği'nin "Avrupa çıkarına uygun projeler" kapsamında da kabul edilen Beyaz Akım (White Stream) Projesini askıya aldığını bildirmiştir. Sonrasında ise Putin'in Ankara ziyareti sonrası Aralık 2014'te Türk Akımı projesi açıklanmıştır. Türk Akımı projesinin ana detaylarına bakıldığında ise Gazprom ve BOTAŞ'ın imzaladığı mutabakat zaptına göre, proje ile birlikte 15 milyar metreküpü Türkiye'de, yaklaşık 48 milyar metreküpü ise Yunanistan'da depolanacak şekilde toplamda 63 milyar metreküp doğalgaz aktarılması beklenmektedir (Karagöl & Kızılkaya, 2015).

4.1.2.9. TANAP Projesi

Avrupa Birliği'nin doğal gaz ihtiyacının, yeni güzergâh ve kaynaklardan karşılanması için ortaya atılmış olan Güney Gaz Koridoru çeşitli projeler ile gündeme

gelmiş olup aslen Türkiye üzerinden Yunanistan'a doğal gaz ihracatı yapılmasını sağlayan Türkiye –Yunanistan Enterkonnektörü ile fiilen işlemeye başlamıştır.

Bununla birlikte Avrupa Birliği, Güney Gaz Koridoru fikri çerçevesinde tek proje yahut tek kaynak öngörmemekte, Türkmenistan, Irak ve hatta politik ilişkilerin normalleşmesi halinde İran gazının da bu koridor vasıtasıyla Avrupa piyasasına ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, TANAP projesi ile taşınması öngörülen 16 milyar metreküplük Şah Deniz Faz II gazının 6 milyar metreküp Türkiye'ye ve 10 i metreküpünün de Avrupa piyasasına ulaşması için öngörülen yanında, Türkmenistan ve Azerbaycan'la Trans- Hazar gaz boru hattı dahil “*Avrupa çıkarına uygun projeler*” (*Projects of Common Interest*) olarak kabul edilerek söz konusu projelere finansman önceliği getirilmiştir (Roberts, 2013). Bununla birlikte, bu koridor kapsamında daha önce hükümetler arası anlaşması dahi imzalanmış olan Nabucco projesi evirilerek Türkiye sınırlarından başlayan yapısı yerine Bulgaristan sınırından başlatılarak yeni bir yapı kazandırılmış, Türkiye'nin doğru sınırlarından başlayacak kısım yerine Azerbaycan'dan başlayacak ve Türkiye'nin batı sınırlarına uzanacak TANAP projesi bu projenin yerini almıştır. TANAP projesinden sonra Avrupa'ya gaz taşımak üzere ise, Şah Deniz II gazını üretecek konsorsiyum çeşitli kriterler belirlemiş ve bu kapsamda evrilen hali ile Nabucco Batı ile Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) Projeleri birbiri ile yarışmıştır.

Bu projelerden doğal gazı Avusturya'da pazarlanacağını öngörüldüğü Nabucco yerine gazın İtalya'ya taşınmasını öngören TAP projesi galip gelmiştir. Bu seçimin arkasında yatan birçok neden olabilmekle finansal nedenlerin önem arz ettiği de ileri sürülmektedir (Bryza, 2013).

Bu kapsamda, Güney Gaz Koridoru' nun bel kemiğini teşkil eden Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesiyle, başta Azeri doğal gazı olmak üzere Hazar gazı büyük miktarlarda Batı pazarlarına taşınmış olacaktır. TANAP Temel Atma Töreni 17 Mart 2015'te gerçekleştirilmiş olup, TANAP Projesi çerçevesinde gazın 2018 yılında Türkiye'ye, 2020 yılında da Avrupa'ya ulaşması beklenmektedir. TANAP'ın ilk

aşamada 2020’de yıllık 16 bcm olacak kapasitesinin, 2023’te 23 bcm, 2026’da ise 31 bcm seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir.

TANAP Projesi, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) liderliğindeki bir konsorsiyum tarafından gerçekleştirilmektedir. TANAP projesinde SOCAR %58, BOTAŞ %30, BP %12’lik paya sahiptir. Öte yandan, 30 Mayıs 2014 tarihinde imzalanan anlaşmalar neticesinde Türkiye Petrolleri’nin (TP) dünyanın en büyük doğal gaz sahalarından birisi olan Şah Deniz Sahasındaki payı %9’dan %19’a çıkarılmıştır. Şahdeniz sahasının hâlihazırdaki hissedarları ve payları şu şekildedir: BP (İngiltere) %28,8, TP %19, SOCAR (Azerbaycan) %16,7, Petronas (Malezya) %15,5 Lukoil (RF) %10 ve NICO (İran) %10.

4.1.3. Türkiye’yi Çevreleyen Petrol ve Doğal Gaz Projelerine İlişkin Gelişmeler

Türkiye’nin jeopolitik olarak önemi, dünya petrol ve doğal gaz kaynaklarının çoğuna yakın olmasının yanı sıra, aynı zamanda siyasi istikrarsızlık yaşanan bir bölgede olmasından da kaynaklanmaktadır. Türkiye’nin bulunduğu bölgede yaşanan bu durumun en büyük sebeplerinden biri enerji kaynaklarının devletler tarafından paylaşımı olup, bu bölümde Türkiye ve çevresindeki petrol ve doğal gaz projelerinden bahsedilecektir.

4.1.3.1. Hazar Bölgesi

Hazar Denizinin hukuki statüsü ve bundan kaynaklan anlaşmazlıklar henüz çözülememiş olsa da, Türkmen gazının Avrupa’ya getirmesi planlanan Trans-Hazar (THBH) boru hattı hala önemli tartışmaların odak noktası konumundadır. Bununla birlikte, söz konusu projenin gerçekleşmesinin önündeki engellere rağmen proje inşaatına başlanması için pozitif gelişmelerin de var olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda, en önemli desteğin ise Avrupa Birliğinden geldiğini söylemek mümkündür. Aşabat Deklarasyonu hükümetler arası bir komite çalışmasını başlatmış ve projenin pratikte yapılabilmesi için önemli bir mesnet oluşturmuştur. Avrupa Birliği, 2019 yılında Ukrayna ve Rusya arasındaki gaz anlaşmasının sona ermesi

ile doğal gaz arz problemi yaşama ihtimalinden ötürü, THBH için eskisinden daha fazla ilgi göstermektedir.

Diğer taraftan Türkiye'nin bölgesel enerji hub'ı olma konusundaki hırsı bölgede politik bir rol üstlenmeye hevesli olduğunu açığa çıkarmaktadır. Türkmenistan ise kendisi için sadece finansal anlamda değil aynı zamanda ihracat rotalarını çeşitlendirmek açısından avantajlar görmektedir. Projeye istekli taraflar olan Azerbaycan, Türkmenistan, Türkiye ve Avrupa Birliği'nin ortak kararlılığı projenin başarısı için en önemli göstergedir.

Projenin üst düzey pazarlıklarına ilişkin tohumlar Türk Cumhurbaşkanı'nın Türkmenistan'a 7 Kasım 2014'te yaptığı bir ziyarette atıldı. Bu ziyarette Cumhurbaşkanı, Trans Anadolu Boru Hattı'nın (TANAP) Türkmenistan'dan gelecek gaza bağımlı olduğunu söylemişti. Ziyaret sırasında Atagaz (özel bir Türk şirketi) ve Türkmengaz (Türkmenistan devlet gaz şirketi) arasında doğalgaz alım satımına ilişkin bir işbirliği anlaşması imzalandı. 2013'te ise THBH Avrupa Komisyonunun ortak çıkar projeleri listesine dâhil edilmişti.

Hazar havzasından Avrupa'ya yüksek hacimde gaz taşıyabilecek bir boru hattı olmadan THBH'nin rolü belirsizdir. Fakat 2019 yılında, Güney Kafkas Boru Hattı'nın (GKBH) genişletilerek, TANAP ve Transadriyatik Boru Hattı (TAP) projelerinin inşası ile Hazar-Avrupa rotası mümkün olacaktır. Başka bir problem ise, denizin doğu yakasından arz edilebilecek bir gaz kaynağının olmamasıdır.

Bunlara rağmen, Türkmenistan 2015-2016 yıllarında bitmesi beklenen Doğu-Batı Boru Hattı'nı inşa etmektedir. Bu boru hattı ülkenin gaz zengini olan doğu sahalarından batıya gaz getirecektir. 2010 yılında inşaat başladığında plan Rusya destekli Prikaspiisk boru hattından (veya Hazar Kıyısal Boru Hattı) gaz sağlamaktı. Fakat proje iptal edildi ve bu şekilde başka ihracat rotalarına kaynak sağlanmış oldu. Önemli bir husus Boru Hattının Kapasitesinin THBH ile aynı (30 bcm/yıl) olmasıdır. Hazar Kıyısal Hattı 2010 yılında rafa kaldırılmış ve Avrupa Birliği ile Rusya arasındaki gerilimin tırmanması nedeni ile yeniden gündeme alınması mümkün görünmemektedir. Bu durumda Doğu-Batı boru hattının ne anlama geldiği sorusu gündeme gelmektedir.

Rusya daha fazla Türkmen gazını ithal etmeyi planlamamaktadır dolayısıyla İran'a daha fazla ihracat kapasitesi ayırmanın anlamı yoktur.

Türkmenistan'ın amacı, THBH yolu ile ihraç edilecek gazı hazırlamaktır. 2016 yılında Türkmenistan teknik olarak hidrokarbonları, Türkmenbaşı şehrinin yakınında bulunan Belek kompresör istasyonunun doğusundan iletebilir konuma gelecektir. Bu nokta aynı zamanda THBH'nin yaklaşık olarak başlayacağı noktadır. Boru Hattı sadece Devletabat sahasına gebe kalmayacak aynı zamanda Galkiniş sahasına da bağlanacaktır. Bu şekilde THBH'nin önemi Hazar'ın doğu kıyısındaki devasa gaz kaynakları ve doğu batı hattındaki iletim imkânı ile bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Türkiye ve Türkmenistan arasında boru hattının olmaması nedeniyle, enerji işbirliği anlaşmaları uygulamaya geçirilememektedir. 1997 yılında, taraflar 30 bcm'lik Türkmen gazının Türkiye'ye getirilmesi konusunda ilk anlaşmayı imzalamıştır. Fakat bunun için gerekli altyapı olmadığı için uygulama imkânsız kalmıştır. Dolayısıyla Türk Hükümeti daha fazla işbirliği imkânı için yol aramaktadır. Kasım 2014'te Türkiye ve Türkmenistan TANAP rotası ile Türkiye'ye gaz arsında bir çerçeve anlaşmaya varmıştır. Anlaşmanın detayları paylaşılmamakla birlikte, Türkmen gazının Avrupa piyasasına ulaştırılması için adım atıldığı kesindir.

Berdimuhamedov'un Türkiye ziyaretinden önce, Türkmenistan'ın Petrol ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı Avrupa'ya doğalgaz arzı konusunda bir açıklama yaptı. Açıklamaya göre, Türkmenistan yıllık 10-30 bcm arasında gaz arz etmeyi planlamaktaydı. Türkiye ise bunun hayata geçmesi için rolünün farkındadır. Ankara, Türkmenistan üzerinde gittikçe artan bir etkiye sahiptir. Türkiye, Türkmenistan'ın Çin'den sonra ikinci ticari partneridir. Ayrıca Türk inşaat şirketleri Türkmenistan ekonomisinde önemli yer tutmaktadır. Bunlara rağmen, Türkiye'nin Türkmenistan üzerindeki etkisi THBH'nin başarısını garantileyecek bir etmen değildir. Bundan daha önemlisi projeye karşı olan Rusya ve İran'ın tutumudur.

Türkiye, Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki güçlenen işbirliği, THBH konusunda farklı bir perspektifi ortaya koymaktadır. Daha önce bakanlar

seviyesinde gerçekleşen üçlü görüşmeler, geçtiğimiz yıl cumhurbaşkanlığı düzeyine çıkarılmıştır.

Türkiye'nin enerji konusunda üçlü görüşmeler fikri Türkiye'nin, Azerbaycan ve Türkmenistan'ı Karadeniz'de bir sondaj projesi için davet ettiği 2008 yılına kadar gitmektedir. Bu tarihten itibaren Türkiye, diğer iki tarafı daha fazla işbirliği ve ortaklık için bir araya getirme fikrini uygulamaktadır. Yine bu çerçevede Aşkabat'ta ülke liderlerinin bir araya getirilmesi Ankara için diplomatik bir başarı sayılabilir.

Avrupa Birliğinin niyeti ise arz güvenliği için rota ve kaynak çeşitlendirmesinin sağlanarak, Rus gazına bağımlılığın azaltılmasıdır. Türkmenistan tarafından sağlanacak gazın büyüklüğü konusunda resmi bir veri olmasa da, Avrupa Birliği ilk aşamada yıllık 14 bcm gazı hedeflemektedir. Türkiye ise THBH üzerinden geçecek 16 bcm'lik gazın hedef piyasası olacaktır. Gaza ilişkin bu büyüklüklerin dağılımının değişmesi mümkün olmakla beraber, Avrupa Birliğinin Türkmen gazına ulaşmasıyla arz güvenliğinde önemli bir kademe atlayacağı kesindir. Dolayısıyla Avrupa Birliği, projenin gerçekleşmesi önündeki engellerin kaldırılması için Türkmenistan'ın yardımına koşmakta kararlı pozisyonundadır. Örnek olarak uzmanlar, "Avrupa Birliği'nin uluslararası anlaşmalar doğrultusunda, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar Denizinde iki ülke arasında bir boru hattı inşasında münhasır bir hakkının olduğunu desteklediği" hususunun altını çizmektedir. Ayrıca yakın araştırmalarda görülmektedir ki, "Avrupa Komisyonu 2009 yılında tek bir ticari araç olarak Hazar Kalkınma Şirketinin kurulmasını ve bu şirketin Türkmen gazı alımının toplanarak gerçekleştirileceği bir yapı olması öngörüsünü ortaya koymaktadır. Son safhada ise, pozitif gelişmelerin ortaya konamaması nedeniyle, Komisyon Eylül 2011'de daha önce eşine rastlanmayan bir şekilde, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında boru hattı kurulmasına ilişkin resmi bir anlaşma imzalanmasında arabuluculuk görevi görmüştür. Diğer taraftan ise, Aşkabat ihracat rotalarının çeşitlendirilmesinde oldukça istekli görünmektedir. Rusya'nın Türkmenistan'dan gaz ithalatını 2014 yılında 11 bcm'den 4 bcm'e indirmiş olduğu düşünüldüğünde bu isteğin küçümsenmemesi gerektiği görülmektedir.

Ayrıca, Rusya'nın yüksek miktarlarda gazı Avrupa'ya ihraç etme fikrinin suya düşmesi sonucunda Rusya, Çin'e yakınlaşmıştır. 5 yıl içerisinde Rusya Çin'e "Power of Siberia" (Sibirya'nın Gücü) Boru Hattı sayesinde yılda ekstra 40 bcm ihraç etmesi mümkün olacaktır.

Rusya ile Çin pazarında rekabet, Türkmen gazının ucuzlamasına sebep olacaktır. Türkmen gazının ikinci büyük tüketicisi pozisyonunda olan İran da aynı miktarda gazın ithalatına sıcak bakmamaktadır. İran Petrol Bakanı Bijan Namdar Zanganeh 11 Ağustos 2014'te yaptığı açıklamada, ülkesinin Türkmenistan'dan gaz ithalatına ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Zanganeh açıklamasına "İran Türkmen gazını almayı sürdürmesini Türkmenistan'la politik ve ekonomik ilişkilerini geliştirme çabası olarak belirtmiştir. İran ülke içi üretimini sürekli olarak artırmaktadır. Daha da önemlisi, ambargoların kalkması ile dünyanın ikinci en büyük rezervine sahip olan İran ihracat anlamında da bir rakip olarak ortaya çıkabilir. Bu çerçevede Aşkabat'ın çok hızlı bir şekilde enerji partnerlerine ihtiyacı bulunmaktadır. Ayrıca dikkat edilmelidir ki, Türkmenistan altın kuralı olan "sıfır finansal yük ve yüzde yüz verimlilik" prensibi çerçevesinde THBH'ı desteklemektedir. Bunun yanında, Rusya ile ilişkilerinin kötüleşmesi pahasına asla projeyi desteklemeyecektir.

Genel olarak, THBH'nın hayata geçirilmesinde iki engel bulunmaktadır: Hazar'ın durumundaki belirsizlik (Rusya ve İran'ın karşılığı ile birlikte) ve çok az tarafın paylaşmak istediği (projenin yüksek riski nedeniyle) finansal yük. Hazar'ın resmi durumu konusunda ilgili, Astrakan zirvesinin nihai dokümanı oluşturmak hususunda önemli bir adım olduğu çoğu kişi tarafından kabul edilmektedir. Azerbaycan Dış İşleri Bakanı Kalaf Kalafov zirveyi pazarlıklar konusunda yeni bir düzey olarak ifade etmektedir. Kalafov açıklamasında "Astana'da nihai anlaşmanın imzalanmasından önce bütün konularda anlaşmaya varabileceğiz" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca, İran Başbakanı İbrahim Rahimpoor, Hazar devletleri Hazar'ın hukuki durumu ile ilgili altı ayrı konuda karara varmıştır açıklamasında bulunmuştur. Hazar Denizinin hukuki durumu

konusunda oluşturulan çalışma grubunun 39 uncu toplantısında, çevre ve su haklarının kullanımı konusunda karara varıldığı Azerbaycan tarafından belirtilmiştir.

Buna rağmen çözülmemiş en önemli sorulardan biri denizaltı bölgenin nasıl paylaşılacağıdır. Bu soru Azerbaycan ve Türkmenistan tarafından belirtildiği gibi, bağımsız devletlerin hakları doğrultusunda çözülmelidir.

THBH'nın geleceği Hazar'ın hukuki durumu ile birebir ilişkilidir. Anlaşma imzalanmazsa gelişmenin olmayacağı açıktır. Dolayısıyla gözler 2016'da yapılacak Astana zirvesi ve ilgili diyaloglara çevrilmiş durumdadır.

Belirttiğimiz çerçevedeki büyük politik engellerin (Hazar'ın hukuki durumu) yanı sıra belirtilmesi gereken küçük problemler de bulunmaktadır. Örnek olarak Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Kapaz sahalarındaki petrol anlaşmazlığı ile ilgili kayda değer çaba sarf edilmelidir. Liderlerin Türkiye'yi de dâhil edecek şekilde üçlü bir işbirliği çerçevesine istekli olması ise pozitif bir işaret olarak nitelendirilebilir.

Ayrıca Avrupa Birliği'nin, İran'ı THBH'nın inşasına karşıtlığını ortadan kaldırmak için ikna çabaları önem taşımaktadır. Daha önce bu tür pazarlıkların başlaması imkânsızken, ambargoların kaldırılması ile bu olasılıklar ortaya çıkmaktadır. Burada pazarlık konusu edilebilecek bir ihtimal ise, İran gazına TANAP ve TAP projelerinde bir yer ayırmak olacaktır. Eğer bu yeterli olmazsa, Avrupa Birliği İran'ın gaz altyapısının modernizasyonu konusunda yardım elini uzatması yine bir ihtimal olarak düşünülebilir. İran uluslararası arenada Türkmen gazının Avrupa'ya ulaşması konusunda alternatif ve güvenilir bir rota için kendi coğrafyasını kullandırmaya hazır olduğunu belirtmiştir.

Brüksel de THBH'nın gerçekleşmesi için elinden gelen tüm çabayı göstermiştir. Brüksel, Avrupa enerji şirketlerine pazarlıklara katılmaları için çağrıda bulunmuştur. 2009 yılında kurulan Hazar Kalkınma Şirketi bu konuyu kolaylaştırabilecek pozisyonudadır. Bu şirket ile Türkmengaz ilgili Avrupa şirketleri ile ortak paydaya ulaşabilecektir. Uzmanlar aynı zamanda Aşkabat'ın Hazar Denizinde Türkmen gaz sektörünün geliştirilmesine yatırım yapmak isteyen şirketler ile işbirliğine

hazır olduğunu belirtmektedir. Önceleri, Türkmenistan ile yapılan görüşmelerde ENI yönetiminin Türkmen gazının uluslararası pazarlara ulaşmasında görev almaya hazır olduğunu belirttiği bilinmektedir.

Avrupa Birliği, Türkmenistan ve dev enerji şirketleri arasındaki bu diyalogun tarafların kararlılıkları çerçevesinde dışarıdan bir yardıma gereksinim duymaması başarının önemli bir faktörüdür.

Ayrıca Türkiye'nin Rusya karşısında Türk Akımı ile bir avantaja sahip olduğu ve bu kapsamda Rusya'nın THBH karşıtlığına karşı elinde bir koz olarak bulundurduğu söylenebilir.

Diğer bir deyişle, Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki denizaltı boru hattı Türkiye'nin artan diplomatik gücü ile ilerleyebilir. Fakat Rusya'nın bölgedeki stratejik ilgisini ve Avrupa'nın en büyük gaz tedarikçisi olma ülküsünü küçümsemek yanlış olur.

Var olan politik engellere rağmen, THBH'nin teknik gereksinimleri karşılanmış durumdadır. THBH'ni besleyebilecek projelerin çoğu ya inşa aşamasındadır (Doğu-Batı, TAP ve TANAP) veya hâlihazırda inşa edilmiştir (Güney Kafkas Boru Hattı). Dolayısıyla Türkmenistan ve Avrupa'yı bağlamak için sadece 300 km'lik hatta ihtiyaç kalmıştır. Bunlara rağmen bu kısım belki de işin en zor kısmıdır. Projenin başarısı işte bu 300 km'lik inşaata bağlıdır.

Politik engellerin ortadan kaldırılması direkt olarak boru hattının gerçekleştirilmesi anlamına gelmeyecektir. Bunun dışında kuşkusuz finansal kısıtlar bulunmaktadır. Öncelikle Avrupa şirketleri Türkmenistan gazının satışı konusunda anlaşmaya varmalı ve belki de bir üretim paylaşım anlaşması imzalamalıdır.

4.1.3.2. Karadeniz Ekseni

Avrupa Enerji Güvenliği açısından, Rusya'nın Avrupa ülkeleri üzerindeki avantajı önemli bir handikap haline gelmiştir. Şu anda AB ülkeleri toplam gaz ihtiyacının yaklaşık üçte birini Rusya'dan almakta ve bu gazın da yarısına yaklaşık bir kısmı Ukrayna üzerinden gelmektedir. Tedariklerinin büyük bir bölümünü Rusya

Federasyonu üzerinden yapan ülkeler enerji arz güvenliği açısından en problemliler haline gelmiştir.

Kremlin enerjiyi sadece bir para kaynağı olarak değil, koşu ülkeler üzerinde en üst düzeyde politik baskı kurabileceği bir araç olarak görmektedir.

Son 25 yıl göstermiştir ki, Moskova, enerji tehdidini ithalatının büyük bölümünü Gazprom'dan yapan Avrupa ülkeleri üzerinde dış politikasını tahakküm aracı olarak kullanmaktadır.

Karadeniz bölgesi, Avrupa'nın gaz tedarik çeşitlendirmesini sağlamak konusunda bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Bahsedilen problemin birincil çözümü, gaz kaynaklarını coğrafi olarak çeşitlendirilmesidir. Gazprom'un bir devlet teşkilatı gibi değil, bir şirket olarak davranmasını sağlayacak tek etken kuşkusuz rekabetçi bir gaz tedarik yapısıdır. 2009 yılında Gazprom CEO'su Alexei Miller bir röportajında şirketinin "yarı şirket- yarı devlet teşkilatı" olduğunu beyan etmiştir.

Rusya Ukrayna gaz transitine alternatifi Almanya'ya doğru kurulacak Kuzey Akım ve Karadeniz odaklı Güney Akım projeleri ile bulmaya çalışmıştır. Fakat 2014 Aralık ayında, Putin, Güney Akım projesini Turkish Stream ile değiştirmiş ve Türkiye üzerinden Karadeniz ve Avrupa bağlantılı dört gaz boru hattı öngörmüştür. Oxford Institute for Energy Studies tarafından yayınlanan bir çalışmada, "63 milyar m³/yıl'lık kapasitenin 14 milyar m³/yıl'lık bölümü Halen Türkiye'ye trans-Balkan boru hattı ile Ukrayna üzerinden iletilen gazın ikamesi olacaktır. Geri kalan kısım ise, Türkiye-Yunanistan sınırına getirilecek ve bu şekilde Gazprom güney ve orta Avrupa müşterileri için bir gaz hub'ı oluşturmuş olacaktır.

Fakat yakın zamanda yaşanan olayların etkisiyle – Türk Hava Kuvvetleri tarafından Rus SU-24 bombardıman uçağının düşürülmesi – projenin geleceği belirsiz görünüyor. İki ülke arasındaki ilişkilerin gittikçe gerilmesi enerji alanında bir işbirliğinin olasılığını azaltıyor.

Avrupa'nın çıkarlarına uygun diğer bir alternatif proje ise TANAP/TAP'tır. Proje ilk olarak Kasım 2011 ayında Üçüncü Karadeniz Enerji ve Ekonomik Forumunda İstanbul'da başarısız olan Nabucco boru hattı projesine alternatif olarak duyuruldu.

TANAP boru hattı hâlihazırda inşa halindedir ve Azeri Doğalgazının Sah Deniz 2 sahasından taşınmasını amaçlamaktadır.

Şah Deniz 2'nin sadece kendi rezervinin 991 milyar m³ dolaylarında olduğu bilinmektedir. TANAP'ın planlanan kapasitesi ise 30 milyar m³/yıl'a yükseltilebilecek şekilde 16 milyar m³ olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla TANAP'ın 30 yıllık gaz kaynağı bulunmaktadır. TAP ise, Asya ile Avrupa'yı bağlamayı amaçlayan Güney Gaz Koridoru Girişiminin önemli bir parçasıdır. TAP 10 milyar m³/yıl lık bir gazı Türkiye'ye ve sonrasında Yunanistan ve Arnavutluk ile Adriyatik Denizinden İtalya'ya taşımayı amaçlamaktadır. TANAP ve TAP gibi büyük ölçekli projelerin yanında küçük ölçekli projeler de Avrupa arz güvenliğinin sağlanmasında gündemdedir.

Bunlardan en önemlileri:

Yunanistan- Bulgaristan Enterkonneksiyonu: TAP projesinde doğrudan katılan üç ülke olmasına rağmen, birçok ülke bu projenin faydalanıcısı konumundadır. Örnek olarak 2014'ün başlarında, Türkiye ve Bulgaristan iki ülkenin doğalgaz ağlarının birleştirilmesini sağlayacak 114 km'lik bir boru hattı inşası için anlaştı. Bu anlaşma Şah Deniz'den Avrupa'ya daha fazla gazın geçmesine de olanak sağlayacaktır. Ek olarak, Nabucco West projesi askıya alınmıştır ama iptal edilmemiştir. Doğu ringi ise bölgede merak uyandıran bir proje olma niteliğini sürdürmektedir. Proje ilgili ülkelerin olmazsa olmaz isteklerini karşılamakta ve aynı zamanda ters akış imkânı da sunmaktadır. Önerilen boru hattı Slovakya ve Romanya'yı Macaristan üzerinden bağlayacaktır. Boru hattının bir versiyonu 832 km uzunluğunda bir diğer versiyonu ise 1274 km uzunluğunda ve Bulgaristan'a ulaşır pozisyonundadır. Kuzey- Güney koridoru ise entegre olarak elektrik ve doğalgaz iletim hatlarının olduğu Baltık Denizinden Adriyatik ve Karadeniz'e uzanan bir projedir. Proje aynı zamanda Hırvatistan'da bir yüzen LNG

santralini de kapsamaktadır. Yerli kaynaklarının kullanılması da aynı zamanda bölgedeki müşterilerin talebini karşılamak anlamında önemlidir. Doğu Akdeniz’de Mısır Zohr ve İsrail Leviathan ile Tamar sahaları gibi önemli rezervlerin de Kıbrıs veya Türkiye’ye ulaştırılması mümkün olacaktır.

Gürcistan gibi bazı Karadeniz devletlerinin kaya gazı rezervleri de bölgenin enerji güvenliğinin sağlanmasında önem teşkil etmektedir.

İran’da ambargoların kalkması sonucu piyasaya girecek olan doğalgaz da aynı şekilde Avrupa ve Türkiye’nin soluklanmasını sağlayacaktır. Fakat İran LNG kapasitesini devreye almak yıllar sürecektir. Petrol fiyatlarının rekor derecede düşük seviyelerde kalması aynı zamanda doğalgaz fiyat ve yatırımlarını da etkileyecektir. Bu durum Rusya için önemli tehlike arz etmektedir. Avrupa enerji pazarlarında kısa sürede (1 ya da 2 yıl) içerisinde durum değişmezse, Gazprom’un Güney ve Doğu Avrupa’da hükmünün zayıflaması kaçınılmaz olacaktır.

4.1.3.3. Doğu Akdeniz Eksen

İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu’nun antitrust yasasının 52. Maddesini imzalaması ve bu şekilde uğruna çok büyük kavgalar vermiş olduğu doğalgaz düzenleme çerçevesini ortaya çıkarması Doğu Akdeniz eksen için önemli bir dönüm noktası oldu. Başbakana ait, İsrail Channel 10 televizyonunda, Türkiye ile doğalgaz müzakerelerinin başlayabileceğine dair bir haberin yayınlanması ise Netanyahu’nun oldukça hoşnut olacağı şekilde olayların aksetmesine ön ayak olmuştur.

Taslak anlaşmada belirtilen maddeleri de içerecek şekilde Türkiye ile anlaşma imzalanırsa bu durum Netanyahu için diplomatik bir zafer olarak addedilebilir. İsrail ve Türkiye ilişkileri Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın İsrail ile yeniden masaya oturma şartı olarak anlaşmaların İsrail’in Gazze Şeridindeki işgalini sonlandırması gerektiğini direktmesi yüzünden geçtiğimiz yıllarda aşırı gerilmişti. Bu talep taslak anlaşmada bulunmuyor. Mavi Marmara baskınında ölen Türklerin yakınlarına toplam 20 milyon dolar ödenmesine ilişkin anlaşma zaten 3 yıl önce

yapılmıştı. Bunun yanında Türkiye'deki Hamas aktivitesinin kısıtlanması ve bir Hamas liderinin İsrail'e iadesi yine Netanyahu için büyük bir başarı olarak düşünülebilir.

İsrail ve Türkiye arasındaki gizli konuşmaların uzun bir süredir devam ettiği bilinmekteydi. Fakat, değişimin en önemli parametresi 24 Kasım 2015'te Türkiye'nin bir Rus bombardıman uçağını düşürmesi sonucu Erdoğan'ın diplomatik ve politik durumunun kötüye gitmesi oldu.

Rusya Türkiye'nin esas yumuşak karnı olan enerji transferinin sonlandırılması dışında elinden gelen tüm ambargoyu Türkiye'ye uyguladı. Rusya'dan gelen gaz Türkiye'nin gaz talebinin yaklaşık %65'ine tekabül ediyor. Bunun yanında önemli bir büyüklükte petrol ithalatı yapıldığı da gözden kaçırılmamalı. Fakat sadece turizm ve tarım ürünlerine uygulanan ambargo dahi Türkiye'ye birkaç milyar dolara mal oldu.

Putin Moskova'da yaptığı bir basın toplantısında Rus bombardıman uçağının düşürülmesi ile ilgili "Tam olarak emin olmamakla beraber, Türkiye bunu Amerika'ya yaranmak için yaptı ama doğru mu yaptı yanlış mı yaptı bilemiyorum" şeklinde bir ifade kullandı.

Ortadoğu'daki iki müttefikini birleştirmek esas olarak bir Washington politikası olarak ortaya çıkmaktadır. Obama Nisan 2013'te İsrail'e yapmış olduğu ziyarette, iki ülkenin liderlerini telefonla buluşturmayı başardı. Konuşmada Netanyahu Mavi Marmara baskınındaki ölümler için özür diledi ve 20 milyon dolarlık bir tazminatı önerdi. Karşılığında Türkiye Mavi Marmara baskınında görev alan İsrail askerleri hakkındaki dava talebini düşürmeyi kabul etti. Bu maddeler yeni taslak anlaşmada yerini buldu.

2013'teki normalleşme sürecinin duruşu ile birlikte Tel Aviv ve Ankara'daki büyükelçiler halen makamlarına dönmediler. Aynı şekilde diplomatik ilişkiler dondurulmuş durumda, liderler halen düşmancıl açıklamalarada bulunuyorlar ama tüm bunlara rağmen ekonomik ilişkiler zedelenmemiş pozisyonda. Erdoğan

muhafazakar bir partiyi temsil etse de, Türkiye bir Arap ülkesi değil ve İsrail-Filistin anlaşmazlığından daha az, geopolitik manevralardan ise daha çok etkileniyor.

4.2. Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliğinin Temininde LNG Önerisi

Hazırlanan çalışmanın bu bölümünde hem politik ve ekonomik hem de uluslararası ilişkiler boyutunda arz çeşitliliği sağlayabilecek önemli enerji bir enerji kaynağı alternatifi olarak LNG incelenecektir.

4.2.1. Uluslararası Deniz Hukuku Açısından Türkiye İçin LNG Proje Önerilerinin Değerlendirilmesi

20. yy'ın ikinci yarısında devletlerarasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına yönelik anlaşmalarda bir artış yaşanarak, bu tarihten günümüze gelindiğinde, 400'ü aşkın deniz yetki alanı uyuşmazlığından 190'a yakını anlaşmanın ortaya çıktığı ve deniz yetki alanlarının bu şekilde belirlendiğini söylemek mümkündür (Blake, 1987).

Deniz alanlarının sınırlandırılması hususu, kıyıları bitişik olan devletler ve kıyıları karşı karşıya olup da deniz yetki alanları çakışan devletlerarasında gündeme gelmektedir. Bu sınırlandırma, karasuları, bitişik bölge, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge alanlarının sınırlandırılması konularını içermektedir. Deniz yetki alanı ilanı, sahildar devletin karasuları, bitişik bölge veya münhasır ekonomik bölgesinin dış sınırını tek taraflı olarak ilan etmesini ifade etmektedir. Deniz yetki alanı sınırlandırılması ise, iki veya daha fazla devletin, sahip oldukları ya da ilan ettikleri deniz yetki alanlarının, diğer sahildar devletin deniz yetki alanları ile çakıştığı bölgedeki deniz alanının bir anlaşma ile sınırlandırılmasıdır (Caflisch, 1991).

İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, 1958'de Cenevre'de Birleşmiş Milletler Birinci Deniz Hukuku Konferansı toplanarak Karasuları ve Bitişik Bölge, Kıta Sahanlığı, Açık Denizler ile Açık Denizlerde Balıkçılık ve Canlı Kasnakların Korunması konularında 4 sözleşme ortaya çıkmış, karasularının genişliği sorunu çözümlenememiş bu nedenle, 1960 yılında yine Cenevre'de Birleşmiş Milletler II. Deniz Hukuku

Konferansı'nın toplanması gereği ortaya çıkmış, fakat bu konferans da söz konusu sorunu çözemeden dağılmıştır. İzleyen süreçte, Birleşmiş Milletler III. Deniz Hukuku Konferansı toplanmış ve yeni gelişmelerle şekillendirilmiştir. Bu kapsamda, sahil devletlerin alanlarının genişletilmesi (karasularının 12 mile çıkarılması) ve yeni uluslararası kuruluşlar kurulması (International Maritime Organization) fikirleri yeni sözleşmede yer bulmuştur.

Bu hususta 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi imzalanmıştır. 60 ülke tarafından resmen onaylandıktan sonra yürürlüğe giren Sözleşme, A.B.D. tarafından halen imzalanmamış olsa da Türkiye hem Sözleşmeyi, hem sonuç belgesini imzalamayan tek ülke konumundadır.

Dünyanın önemli bir çoğunluğu için bu temel metin birçok açıdan uluslararası deniz hukukuna ilişkin bir düzlem yaratmaktadır. Kıbrıs Uyuşmazlığını denize yaymakta, deniz yetki alanları sınırlandırmalarında Kıbrıs'ı tek başına temsil ve Ada'nın doğal kaynaklarını tek başına tasarruf etmek istemektedir.

LNG gemilerinin uluslararası sulardaki geçişlerine ilişkin Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi unsuru “zararsız geçiş hakkı” olarak ortaya konmaktadır. Bu kapsamda transit olarak LNG gemilerinin diğer ülke karasularından geçiş serbestisi bulunmakla beraber, birçok örnekte söz konusu hakkın ihlalinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu durumun literatürdeki en açık örneğini Kanada ve ABD'de inşa edilmesi planlanan iki LNG terminali için verilen hukuki savaş olarak görmekteyiz. Kraska makalesinde ABD tarafından planlanan LNG terminal önerisini Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi kapsamında incelemiş ve her iki ülkenin de transit geçişlerde diğer tarafa serbestlik tanınması gerekliliğini vurgulamıştır (Kraska, 2012).

Türkiye örneğinde ise, inşa edilecek enerji terminallerinin yine Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi gereğince zararsız geçiş hakkından faydalanması ve bu kapsamda uluslararası transite açık olması esas kabul edilmelidir.

4.2.2. Boğazlar Hukuku Açısından Türkiye İçin LNG Proje Önerilerinin Değerlendirilmesi

Türk Boğazlarından ticari gemilerin geçişi 1936 yılında yürürlüğe giren Montrö sözleşmesi çerçevesinde düzenlenmektedir. Sözleşme esas olarak ticari gemilere bayrak ve yük fark etmeksizin geçiş hakkı tanımaktadır. LNG gemilerinin de bu kapsamda bayrak kısıtlaması olmaksızın boğazlardan geçiş hakkı bulunmaktadır.

Boğazlardan ticari gemilerin geçişi Marmara Denizinin bir iç deniz olarak diğer uluslararası sulardan farklı olarak ele alınmasını gerektirmesine rağmen, Montrö Sözleşmesi yükümlülük ve hakları çerçevesinde uluslararası geçişe açıktır.

Bu çerçevede Montrö Anlaşmasının birinci ve ikinci maddeleri tamamen serbest bir seyir imkânı tanısa da günümüzde bu serbestlik zararsız geçiş hakkı olarak uygulanmaktadır. Zararsız geçiş rejimi esas olarak 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile düzenlenmektedir. Türkiye Ege karasularında yaşadığı problemler nedeniyle sözleşmenin resmi bir tarafı olmasa da bu sözleşme çerçevesinde zararsız geçiş hakkı karasuları içerisinde bulunan devlete geçiş sırasında sağlık ve emniyet koşullarının sağlanmasına ilişkin denetleme ve düzenleme yapma yetkisi vermektedir. Bu kapsamda Boğazların geçiş hakkına ilişkin durum diğer karasular geçişlerinden farklılık arz etmektedir.

Toluner Montrö sözleşmesinden kaynaklanan hükümlere aykırı olmamak koşuluyla, milletlerarası olarak kabul edilmiş şartların da göz önünde bulundurulması ile deniz kirliliğinin önlenmesi, deniz trafiğinin serbestliğinin sağlanması gibi ilkelerin de ihlal edilmemesi şartıyla, Boğazlara ilişkin geçişler hususunda Türk devleti ticari gemilerin geçişi hakkında zabıta ve yargı yetkilerini kullanmakta serbesttir şeklinde durumu açıklamıştır (Toluner, 2006). Sözleşmenin fesih şartlarına bakıldığında ise, sözleşme fesih edilse dahi, birinci maddede sunulan geçiş ve seyrüsefer serbestisinin geçerliliği sonsuzdur.

Burada ele alınması gereken bir önemli husus ise, LNG gemilerinin ticari gemi konumunda olmasının yanı sıra, çoğunlukla transit statüye tabi olmalarıdır. Daha

önceki kısımlarda belirtildiği üzere, LNG endüstrisinin ortaya çıkmasının temel amaçlarından biri, kaynak ülke ile hedef arasındaki güzergâh riskinin ortadan kaldırılması veya azaltılmasıdır. Boğazlarda ticari gemilerin transit geçişlerine ilişkin düzenlemelere bakıldığında Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin Transit Geçiş başlıklı 37. Maddesi aşağıdaki gibidir:

“İşbu bölüm, açık denizin veya bir münhasır ekonomik bölgenin bir bölümü ile açık denizin veya bir münhasır ekonomik bölgenin diğer bölümü arasında uluslararası seyrüsefer için kullanılan boğazlara uygulanır.”

Bu kapsamda İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından LNG gemilerinin geçiş hükümleri de bu sözleşme içerisinde düzenlenmektedir.

Aynı sözleşmenin 38. Maddesi ise aşağıdaki hususları belirtmektedir:

“37. maddede öngörülen boğazlarda bütün gemiler ve uçaklar bir engelleme olmaksızın transit geçiş hakkından yararlanırlar; ancak, transit geçiş hakkı bir devletin kıtası ile bu devlete ait bir ada arasında kalan boğazlarda, eğer adanın açık deniz tarafında veya bir münhasır ekonomik bölgede seyrüsefer ve hidrografik özellikler bakımından eşit uygunlukta başka bir yol mevcutsa uygulanmayacaktır.

“Transit geçiş” den, işbu Kısma uygun olarak yalnızca açık denizin bir parçasından veya münhasır ekonomik bölgeden, açık denizin veya münhasır ekonomik bölgenin diğer bir parçasına boğazdan devamlı ve hızlı bir geçiş amacıyla seyrüsefer ve bu saha üzerinde uçuş serbestisinin kullanılması anlaşılır. Bununla beraber, devletin ülkesine giriş şartları saklı kalmak üzere, geçişin devamlılığına ve hızlığına ilişkin zorunluluk, boğaza kıyıdaş bir devletin ülkesine girmek, ülkeyi terk etmek veya ülkeden yeniden hareket etmek amacıyla boğazdan geçişi engellemez.

Boğazlardan transit geçiş hakkının kullanılmasına ilişkin olmayan her faaliyet, işbu Sözleşmenin uygulanabilir diğer hükümlerine tabidir.”

Bu hükümler ile daha önceki zararsız geçiş hakkı karşılaştırıldığında ise, transit geçişin, zararsız geçişe göre daha rahat ve daha az hükme tabi olduğu

görülmektedir. LNG gemilerinin transit statüde geçiş yapması durumunda, zararsız geçiş hükmünde olduğu gibi, harç ve kontrol prosedürlerine tabi olmadığı görülmektedir. Fakat daha önce belirtildiği gibi Boğazların durumu Montrö sözleşmesi ve fiili uygulamalar ile Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin dışına taşınmıştır ve bu kapsamda, LNG gemilerinin Boğazlardan geçişi de zararsız geçiş statüsüne alınmaktadır.

Türkiye'nin LNG gemilerinin Boğazlardan geçişine ilişkin en önemli örnek kararı ise, 2015 kışında yine Ukrayna kriz ihtimallerinin tartışılmasında ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin Ukrayna Büyükelçisi Can Tezel ile yapılan bir mülakatta (Oil and Gas 360, 2015), LNG tankerlerinin İstanbul Boğazından geçişinin oldukça problemlili olduğu belirtilmiş kalabalık deniz trafiğinin olduğu Boğaz geçişinde bu konunun emniyet ve sağlık nedeniyle değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

LNG tankerlerinin olası bir kaza durumunda İstanbul şehrinin de nüfus yoğunluğu nedeniyle felakete yol açabileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda Türkiye Boğazlardan LNG tankerlerinin geçişi konusunda ilk yarı-resmi tutumunu ortaya koymuştur. Transit statüsünde olsa dahi, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuk Sözleşmesinin dışına çıkan ve daha önce belirtilen münhasır koşul ile zararsız geçiş hükümlerine dayandırılarak LNG tankerlerinin Boğazlardan geçişinin önü tartışma boyutunda dahi olsa engellenmiştir.

4.2.3. AB Müktesebatına Uyum Çerçevesinde LNG Düzenlemeleri

Avrupa Birliği Müktesebatına uyum kuşkusuz birçok alanda olduğu gibi enerji alanında da etkisini göstermektedir. Bu kapsamda üçüncü enerji paketi ve bu paketin getirmiş olduğu yükümlülükler Türkiye enerji piyasası üzerinde elektrikten petrole kadar birçok alanda değişikliğe sebebiyet vermiştir. 2009 yılında yayımı itibariyle paket depolamaya erişim başta olmak üzere birçok konuda Direktif ve Tüzük değişiklikleri planlarını içermektedir. Bu değişikliklerin en önemlisi depolama tesisleri ve LNG terminallerinde yapılan depolama arasında ayrıma gitmesidir. Burada fonksiyonel ayırım depolama tesislerinin uzun vadeli, LNG terminallerinin ise oldukça kısa vadeli depolama alanları olarak görülmesidir. LNG terminallerinde yeniden

gazlaştırma öncesi yapılan kısa süreli depolama veya yan hizmet kapsamında değerlendirilecek depolama faaliyeti üçüncü tarafların depolama tesislerine erişim kuralları dışında bırakılmıştır. Bu durumun en önemli sonucu ise, LNG terminallerine erişimin düzenlemeye tabi olacaktır.

Direktif, depolama tesislerine her yıl depolama tesisinin kullanımına ilişkin temel ticari koşulların yayımlanmasının düzenleyici kurumlar tarafından zorunlu tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Depolama tesisi işletmecisi ile sistem işletmecisi arasında ise depolama sözleşmesinin müzakere edileceğini belirtmiştir. Diğer bir nokta ise, düzenlemeye tabi erişim yönteminde düzenleyici otoriteler depolama tesislerine erişim hakkını yayımlanmış tarifelere dayanarak sağlamak ve/veya deponun kullanımı konusunda hak ve yükümlülükleri düzenlemekle yükümlüdür.

Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, LNG terminalleri gibi devasa yatırımların karlılığının sağlanması amacıyla, bu tür tesislerin üçüncü tarafların erişimine kapatılması Direktif kapsamında öngörülmektedir. Bu durumun amacı da kuşkusuz arz güvenliğinde devamlılığın sağlanmasıdır.

Bu kapsamda aşağıdaki hukuki ve iktisadi koşullar gerçekleşmedikçe muafiyet verilememektedir:

- Muafiyet, rekabete veya doğal gaz piyasasının etkili biçimde işlemesine veya altyapının bağlı olduğu düzenlemeye tabi sistemin verimli biçimde işlemesine engel olmamalıdır.
- Yeni alt yapı, doğal gaz arzındaki rekabeti pekiştirmeli ve arz güvenliğini arttırmalıdır;
- Yatırıma bağlı risk, muafiyet tanınmadıkça yatırımın yapılamayacağı düzeyde olmalıdır;

- Yeni altyapı içinde inşa edileceği sisteme ilişkin faaliyeti gerçekleştiren lisans sahibi tüzel kişiden en azından yasal biçimi açısından bağımsız bir tüzel kişiye ait olmalıdır;

- Masraflar o altyapıyı kullananlara fatura edilmelidir;

Bu bölümde AB üyesi ülkeler arasında, depolama uygulamaları açısından çeşitli gruplar olduğu söylenebilir:

- Kullandığı gazın büyük çoğunluğunu kendi üretimi ile karşılayabilen ülkeler: İngiltere ve Hollanda gibi,

- İthalatının önemli kısmını LNG yolu ile karşılayan ülkeler : İspanya gibi,

- Depolama kapasitesi yeterli olan ülkeler : Avusturya, Fransa ve Almanya gibi (tüketimin %20 depolama kapasitesine sahip).

Türkiye üretim, ithalat ve kullanım açısından bu ülkelerden hiçbirine benzememekte ve esas olarak piyasa şartları İtalya'yı andırmaktadır. İtalya gibi Türkiye'nin de en önemli karakteristik özellikleri, tüketiminin neredeyse tamamını ithalat ile temin etmesi, bu ithalatın çok büyük bölümünü uluslar arası boru hatları vasıtasıyla yapması, ithalatçılarının büyük bir kısmını arz güvenliği açısından tehlikeli olarak gördükleri Rusya ve Afrika ülkelerinden alıyor olmasıdır.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, sadece depolama amacıyla karada yapılmış LNG depolama tesislerinin yanı sıra, LNG gazlaştırma tesislerinin de stratejik depolama amacıyla kullanılmasının örneklerine de rastlanmaktadır. İngiltere bu uygulamaya en önemli örneği teşkil etmektedir.

5. SONUÇ

Enerji günümüzün en önemli ihtiyacı konumunda olmasından hareketle, ulusal, uluslararası ve uluslar üstü stratejilerin belirlenmesinde de en önemli etken haline gelmiştir. Bu durumu halen Türkiye etrafında cereyan eden, Suriye-Irak ekseninde, Avrupa Birliği ilişkilerinde, Rusya-Türkiye, İsrail-Türkiye, Amerika-Türkiye uluslararası dengelerinde görmemiz mümkündür.

Özellikle Türkiye'nin bulunduğu coğrafya nedeniyle enerji arzını daha güvenli kaynaklara dayandırmak ve bu kaynakları çeşitlendirebilmek önem taşımaktadır. Burada esas nokta, enerji arzının mümkün olduğu kadar uluslar arası politika baskın yatırım ve iletim koşullarından ziyade emtia olarak adlandırılabilir ve piyasalaşmış ürün ve ticaret eksenine oturtulmasıdır. En son 70'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizinden sonra, uluslararası piyasanın arz-talep ve piyasa temeline oturduğu aşikardır. Petrol arzına en fazla etki eden OPEC'in dahi, geçtiğimiz yıllar içerisinde fiyat ve arzı belirleyen temel etken olmaktan çıktığı ve hatta Ortadoğu için en büyük tehlike olan DAESH tehdidinde rağmen petrol fiyatlarının düşmekte olduğu bir konjoktürde, petrol piyasalaşmış bir enerji kaynağı olmuştur. LNG'de kaynak, taşıma ve transit risklerinin minimuma indirildiği ve bir diğer değişle piyasalaşmış bir emtia haline gelmiştir. Enerji kaynakları ve enerjiye erişim imkanları kısıtlı bir ülke olarak Türkiye için LNG arz portföyüne kesinlikle eklenmesi gereken bir ürün olarak ortaya çıkmıştır.

Enerji arz güvenliğinin sağlanması ulusal stratejilerin yanında uluslararası politikanın da gözetilmesi gereken çok eksenli bir plan dahilinde yürütülmelidir. Bu konunun uluslararası ilişkiler kapsamında incelenmesinde dört yaklaşımın değer kazandığı, bu yaklaşımlar içerisinde ise, enerji açısından politik ekonomi kavramının öne çıktığı görülmektedir.

Uluslararası arenada Türkiye enerji ithalat bağımlılığı yüksek bir ekonomiye sahiptir. Bu çerçevede uluslararası kuruluşlar bünyesinde birçok kuruluşun daimi veya gözlemci üyesi pozisyonuna erişmeye çalışmakla beraber, çoğu zaman bu kuruluşların uluslararası siyasete konu olması nedeniyle çeşitli zorluklar çekmektedir.

Uluslararası ekonominin işleyişi açısından bu kuruluşların kendi içlerinde de ne kadar efektif olduğu tartışılabilir pozisyonudadır. Uluslararası örgütlerin reel enerji ekonomisinin bir parçası olmaktan ziyade tahkim gibi alanlarda bir araç rolü üstlendiğini görmekteyiz. Uluslararası politik ekonominin bir parçası olarak milliyetçilik ve liberalizm gibi kavramların ise, yine kurumsal yaklaşım ile eşdeğer ölçüde etkisiz kaldığı görülmektedir.

Enerji piyasalarının gelişiminden de görebileceğimiz üzere, devletler, enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından birçok ekonomik dengeyi de bu düzleme oturtmakta ve uluslararası ekonomik avantajlarını yine ekonominin en önemli girdisi olan enerji perspektifinde incelemeye çalışmaktadır. Bu durum kuşkusuz enerji'nin endüstrinin en önemli hammaddesi olması ve şehirleşme ve gelişim hızının dinamosu olmasındandır.

Uluslararası politika bağlamında kurumsal, realist, yeni ekonomi veya enerji açısından politik ekonomi yaklaşımları bağlamında farketmeksizin en önemli ölçüt enerji tedarik imkanlarının artırılmasıdır. Bu kapsamda en fazla tedarik imkanına yönelecek şekilde ve adeta pragmatist bir perspektifle uluslararası politikanın belirlenmesi ve yönetilmesi yine daha önce belirtildiği gibi piyasalaşmış ürünlerin kullanımı ile mümkün olacaktır. LNG daha önce enerji boyutu ile düşünülmeyen ülkelere erişim ve bu ülkelerde politik istikrarsızlık olması durumunda alternatif kaynaklara yönelim imkanı açısından çok önemli bir avantaj ortaya koymaktadır.

Enerji arz güvenliğinin sağlanması kuşkusuz birçok boyutla incelenmesi gereken bir kavramdır. Bu kapsamda enerji arz güvenliğine yaklaşım esas olarak risk ve riskin önlenmesi perspektifinde incelenmelidir.

Uluslararası enerji politikası kapsamında risk kaynaklarının incelenmesi çok büyük önem taşımaktadır. Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, kaynak riski, güzergah ve altyapı riski olmak üzere üç ana kategoride bu risklerin incelenmesi mümkündür. Bu risklerin her biri farklı noktalarda uluslararası politikanın denge unsuru haline gelmektedir.

Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından değerlendirildiğinde ise, LNG ve LNG terminallerinin bu üç risk kategorisinde de risk yönetimini sağlamak açısından katma değeri olduğu aşikardır. Kaynak riski açısından, özellikle Türkiye'nin bulunduğu bölge nedeniyle enerji ithal edilen kaynaklar sınırlıdır. Başta Rusya ve İran olmak üzere petrol, gaz ve elektrik ithal edilen ülkeler, genellikle politik ve siyasi türbülans içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye Dış İlişkiler politikası nedeniyle bu ülkeler ile ticari ve ekonomik ilişkilerimiz sürekli bir devinim içerisinde bulunmaktadır. Bu devimin yanı sıra bir önemli nokta da kaynak ülkeler ile pazar ve/veya transit ülkeler arasındaki ilişkiler de büyük önem taşımaktadır. Bu duruma örnek olarak daha önce de değinildiği gibi, Rusya Ukrayna krizi verilebilir. Avrupa ve Türkiye 2009 yılında önemli sonuçları olan bu krizin başlaması için siyasi ve politik bir çekişme dahi gerekmemiş, taraflar fiyat konusunda anlaşamadığı için üçüncü ülkelerin zarar görmesi söz konusu olmuştur. Bu devinim ve değişimlerin enerji alanında da paralel bir şekilde sürdürülmesi mümkün değildir. Bu yüzden kaynak riskinin önlenmesi açısından daha önce belirtildiği gibi piyasalaşmış veya diğer bir tabirle uluslararası piyasalarda spot veya uzun vadeli bir şekilde kontrata tabi olabilecek ve teslim edilebilecek olan LNG'nin önemi yüksektir.

İkinci risk türü olarak güzergah riski daha önceki bölümde belirtildiği gibi, boru hattı projeleri ile tedariki söz konusu olan ürünlerde ortaya çıkmaktadır. Bu durumun Türkiye açısından en güncel örneği Kerkük Yumurtalık boru hattında yaşanan patlamalardır. Yine kaynak riskine paralel olarak, güzergah riski de üzerinden enerji ürününü aktaran ülkelerin siyasi ve politik kararlılığı ile orantılıdır. Türkiye kaynak riskinde olduğu gibi güzergah riski açısından da dezavantajlı bir coğrafyada bulunmaktadır. Türkiye'de LNG terminaline ulaşan LNG ürününün güzergah riski neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu durum LNG'nin karasaldan ziyade deniz transiti yoluyla iletilmesi sayesinde ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü risk türü ise altyapı riskidir. LNG taşınması ve kullanımı konusunda altyapıya ilişkin en büyük risk, LNG terminallerinin yatırım ve fizibilite

riskidir. Daha önce belirtildiği üzere, LNG terminal yatırımlarının fizibilitesi LNG'nin ilk yıllarında, aynı boru hattı yatırımları gibi, proje ve/veya yatırımcı spesifik olarak oluşmaktaydı. Fakat bu şekilde yatırım ve işletme yapıldığında kaynak ve güzergah riskine tabi doğalgaz boru hattı yatırımlarından herhangi bir farkı kalmamıştır. Bu çerçevede LNG yatırımları tamamen piyasaya hizmet verecek fakat sermaye yatırımcısına da geri dönüşü hızlandırabilecek üçüncü taraf muafiyetleri kapsamında yeni bir döneme girmiştir. Dolayısıyla LNG terminallerinin yatırım ve kullanımı tamamen piyasa koşullarında ve arz/talep dengesine göre belirlenmektedir.

Türkiye'nin ekonomik büyüme trendi ve bu trendin elektrik ve gaz piyasalarına yansımaları doğalgaz piyasasında talebin önümüzdeki yıllarda da sağlıklı kalacağını göstermektedir. Bu kapsamda doğalgaz talebine yanıt vermenin yolları, teorik olarak, halen varolan boru hattı gazı yatırımların kapasitesini artırmak, İsrail ve Kuzey Irak gibi yeni boru hattı proje ve yatırımlarını gerçekleştirmek veya uluslararası piyasalardan alınan LNG miktarında artışa gitmektir. Enerji politikamız 2016'nın ikinci yarısında söz bu artışı gerçekleştirebilmek için yüzer LNG terminallerini ilk önce politika ve düzenleme kapsamına almış, sonrasında ise yatırımın hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Yüzer LNG terminallerine devletin vermiş olduğu destek de söz konusu yatırımın altı ay gibi kısa bir sürede devreye alınmasından anlaşılmaktadır. Bu tesislere ilişkin ikinci ve daha sonraki yatırımların ise doğrudan BOTAŞ tarafından yapılması beklenmektedir. Yüzer LNG terminallerinin en önemli faydalarından biri ise ülkemizdeki talep profilinden kaynaklanan dengesizliklerin çözüme kavuşturulmasıdır. BOTAŞ tarafından ikinci yatırımın da yapılması ile Türkiye'nin LNG kapasitesinin üç katına çıkması mümkün olacaktır.

Boru hattı projelerine verilen önem, Türkiye'ye kaynak, güzergah ve altyapı riski olarak geri dönmeye mahkumdur. Fakat Türkiye'nin uluslararası piyasalara erişim kapasitesi var olduğu sürece, LNG yatırımları bu tür risklerden arı olarak kalacak ve enerji arz güvenliğinin, halen olduğu gibi, en önemli sigortası olacaktır.

6. KAYNAKLAR

68/414/AET sayılı Konsey Yönergesi, 1968.:OJ L 308.

Akkuyu NPP, 2016. <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>. [Çevrimiçi]
Available at: <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>
[Erişildi: 2 Şubat 2016].

Asif, M. & Muneer, T., 2007. Energy supply, its demand and security issues for developed and emerging economies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Eylül, pp. 1388-1413.

Avrupa Birliği Antlaşması, 1992. OJ C 244 1.

Avrupa Komisyonu, 2004. *2004/67/EC sayılı Doğal Gaz Arz Güvenliği Yönergesi*.

Avrupa Komisyonu, 2010. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/european_energy_policy/turkeys_energy_strategy_en.pdf. [Çevrimiçi]
Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/european_energy_policy/turkeys_energy_strategy_en.pdf

Avrupa Komisyonu, 2011. Energy Road Map 2050. *COM 885 Final*, p. 1.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu Kuran Antlaşma, 1997. *Amsterdam Antlaşması ile tadil edilmiş haliyle*. OJ C 340/01.

Binay, M., 2016. *İran Gazını Kim İstemiyor*. [Çevrimiçi]
Available at: <http://www.ntvmsnbc.com/news/97371.asp>
[Erişildi: 10 Şubat 2016].

Blake, G. H., 1987. *World Maritime Boundary Delimitation: The State of Play*. Londra: Maritime Boundaries and Ocean Resources.

Bressand, A., 2009. Foreign Direct Investment in the Oil and Gas Sector-Recent Trends and Strategic Drivers. *Yearbook on Foreign on International Investment Law and Policies*, pp. 117-211.

- Brezilya Senatosu, 2014. <http://www12.senado.leg.br/internacional/en/2014/brazil-to-decrease-reliance-on-hydroelectric-plants-informs-minister>. [Çevrimiçi] [Erişildi: 3 Şubat 2016].
- Bryza, M., 2013. *A tale of two pipelines : Why TAP has won the day*. [Çevrimiçi] Available at: <http://www.naturalgaseurope.com/southern-corridor-strategic-importance-tap-nabucco> [Erişildi: 14 Şubat 2016].
- Bushnell, J., 2003. California's Electricity Crisis: A Market Apart?. *University Of California Energy Institute Working Paper Series*, p. 10.
- Buzan, B., 1991. *People, States and Fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era*. 2 dü. Londra: Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, B., Waever, O. & De Wilde, J., 1998. *Security : a new framework for analysis*. Londra
- Caflisch, L., 1991. *The Delimitation of Maritime Spaces between States with Opposite and Adjacent Coast*. Dodrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Cayrade et al., 2004. Investments in Gas Pipelines and Liquefied Natural Gas Infrastructure. What is the Impact on the Security of Supply?. *Nota di Lavoro*, p. 114.
- Chouchri, N., 1977. *International Politics of Energy Interdependence*. Lexington Books.
- Çal, S., 2008. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, pp. 90-134.
- Dışişleri Bakanlığı, 2016. http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. [Çevrimiçi] Available at: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa [Erişildi: 5 Şubat 2016].
- Eikeland, P. O., 2007. Downstream natural gas in Europe—High hopes dashed for upstream oil and gas companies. *Energy Policy*, Ocak, pp. 227-237.

- Ekinci, A. C., 2008. *İran Türkiye Enerji İşbirliği*. [Çevrimiçi] Available at: http://www.usak.org.tr/_files/3042016104224-ML3XAENJPS.pdf [Erişildi: 9 Şubat 2016].
- European Commission, 2007. *Energy Corridors-European Union and Neighbouring Countries*.
- Gas Transmission Europe, 2005. *Report on Fostering Investment in New Gas Infrastructures for Security of Supply*.
- Grafstein, R., 2002. What Rational Political Actors Can Expect. *Journal for Theoretical Politics*, 14(2), pp. 139-165.
- Gupta, E., 2008. Oil vulnerability index of oil-importing countries. *Energy Policy*, Mart, pp. 1195-1211.
- Guseynov, R. A., 1996. Ethnic Situation in the Caucasus. *Perceptions: Journal of International Affairs*, Eylül, p. 129.
- Haighighi, S., 2006. *The legal dimension of the EU energy policy*. Floransa: Florence European Union Institute.
- International Energy Agency, 2014. *World Energy Investment Outlook 2014*.
- İnan, A., 2013. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-İrak İlişkileri (1973-2011). *Orta Doğu Analiz*, Ağustos, p. 68.
- Jansen, J., 2009. *Energy services security: concepts and metrics*. [Çevrimiçi] Available at: <ftp://ftp.ecn.nl/pub/www/library/report/2009/e09080.pdf> [Erişildi: 5 Şubat 2016].
- Karagöl, E. T. & Kızılkaya, M., 2015. *Rusya-AB-Türkiye Üçgeninde Türk Akımı*. [Çevrimiçi] Available at: <http://setav.org/tr/rusya-ab-turkiye-ucgeninde-turk-akimi/perspektif/22964> [Erişildi: 12 Şubat 2016].
- Kovacevic, A., 2009. The Impact of the Russia–Ukraine Gas Crisis in South Eastern Europe. *Oxford Energy Studies*, Mart, Cilt 29.

- Kraska, J., 2012. Law of the Sea and LNG: Cross-Border Law and Politics over Head Harbor Passage. *Canada-United States Law Journal*, p. 132.
- Luft, G., Korin, A. & Gupta, E., 2011. Energy security and climate change: a tenuous link. *The Routledge handbook of energy security*, pp. 43-55.
- Mabro, R., 2008. *The Oil Price Conundrum*. Oxford, Oxford Energy Forum .
- Nato, 2016. <http://www.nato.int/docu/review/2014/nato-energy-security-running-on-empty/Ukrainian-conflict-Russia-annexation-of-Crimea/EN/index.htm>. [Çevrimiçi] Available at: <http://www.nato.int/docu/review/2014/nato-energy-security-running-on-empty/Ukrainian-conflict-Russia-annexation-of-Crimea/EN/index.htm> [Erişildi: 2 Şubat 2016].
- Neumann, A., Siliverstovs, B. & Hirschhausen, C. v., 2006. Convergence of European spot market prices for natural gas? A real-time analysis of market integration using the Kalman Filter. *Applied Economics Letters*.
- Oğan, S., 2016. *Türk Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık*. [Çevrimiçi] Available at: <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> [Erişildi: 7 Şubat 2016].
- Oil and Gas 360, 2015. *Turkey Says No to LNG Tankers in the Bosphorus Strait, Cuts off Black Sea Shipping*. [Çevrimiçi] Available at: <http://www.oilandgas360.com/turkey-says-no-to-lng-tankers-in-the-bosphorus-strait-cuts-off-black-sea-shipping/>[Erişildi: 15 Şubat 2016].
- Rajae, B., 2000. Regional Geopolitics and Legal Regimes: The Caspian Sea and US Policy. *International Politics*, Mart, p. 8.
- Roberts, J., 2013. *Güney Gaz Koridoru Enerjide Yeni Çözüm*. [Çevrimiçi] Available at: <http://www.hazar.org/mp-include/uploads/UserFiles/yayinlar/MakaleAnalizler/JohnRoberts.pdf> [Erişildi: 13 Şubat 2016].

- Roggenkamp, M., Ronne, A. & Redgwell, C., 2001. *Energy Law in Europe-National, EU and International Law and Institutions*. Oxford University Press.
- RWE, 2013. "Analysis of the Arbitral Award Concerning the Price Revision Proceedings Between RWE Supply & Trading CZ and Gazprom Export Completed." [Çevrimiçi] Available at: <http://www.rwe.com/web/cms/en/113648/rwe/press-news/press-release/?pmid=4009519> [Erişildi: 2 Şubat 2016].
- Scheepers, M., Seebregts, A., Jong, J. d. & Maters, H., 2007. *EU Standards for Energy Security of Supply*. [Çevrimiçi] Available at: <ftp://ftp.ecn.nl/pub/www/library/report/2007/e07004.pdf> [Erişildi: 4 Şubat 2016].
- Speed, D., 2016. *The Energy Charter Treaty and International Petroleum Politics*. [Çevrimiçi] Available at: <http://www.dundee.ac.uk/cepmlp/journal/html/article3-6.htm> [Erişildi: 6 Ocak 2016].
- Steimo, S., 2001. The new institutionalism. *The Encyclopedia of Democratic Thought*, Temmuz.
- Stern, J., 2002. *Security of Europe Natural Gas Supplies-The Impact of Import Dependence and Liberalization*. Royal Institute of International Affairs.
- Strange, S., 1980. *States and Markets*. Londra: Pinter Publishers.
- Telatar, G., 2005. *BTC Boru Hattı: Rusya'nın Transkafkasya'daki Etkinliği*. [Çevrimiçi] Available at: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/273/btc_boru_hatti_rusyanin_transkafkasyadaki_etkinlig [Erişildi: 11 Şubat 2016].
- Toluner, S., 2006. Güncel Gelişmeler Işığında 1936 Montrö Sözleşmesi. *İstanbul Barosu Dergisi*, p. 2404.
- Uluatam, E., 2010. Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler. *Ekonomik Forum*, Ağustos, p. 62.

United Nations Europe Gas Centre Commission, 2003. *Report on Security of Natural Gas Supply in the European Part of UNECE Area*,

Waltz, K., 1979. *Theory of International Politics*. New York: Random House.

Weingast, B., 1996. Political Institutions: Rational Choice Perspectives. *A New Handbook of Political Science*, pp. 167-190.

Whish R., 2001. *Competition Law*. 4 dü. Butterwoths.

Winzer, C., 2011. Conceptualizing Energy Security. *Cambridge Working Paper in Economics 1151*, Temmuz.

Zweig, D., 2005. China's Global Hunt for Energy. *Foreign Affairs*, Eylül, p. 25.